

А степом, гей,
Серед руїн—
колишніх—

У К Р А І Н А

Уривок

Цегельні, цукроварні

ІВ НЕХОДА

понадниви.

Вп'яли у чорнозем чавунні клешні,

І диму зливи...

Спокійно так... А десь вирує сила,

Десь небо — як дарунок через кліть...

І стинуть села, дотлівають села

На обрії минулих лихоліть...

Ще й велетенські рудні у степу

Мов марииво епох прийдешніх,

На обрії майбутнє крешуть,

Прямують путь...

Пульсує наш Донбас одвіку робітничий,

Клекоче піднебесся, підземелля...

О, чуєте?...

Клекоче підземелля...

Пульсує наш Донбас одвіку робітничий...

Дорогий Петре! Я ЛИСТ ІВ. СЕНЧЕНКА ДО
на тебе страшен- ПЕТРА ПАНЧА
но гнівний, бо своїм

листом в попередньому номері „Літературного Ярмарка“ ти перехопив усі мої думки про сучасні селянські справи. Ти мусиш зрозуміти мій стан: отак ходила, ходила людина, виїздила на місця, копалася в літературі, підсумовувала свої думки та висновки і ось тобі на! — Йде Петро Панч і рівним голосом спокійно і точно каже прилюдно і ясно те, що ставило „святая святих“ іншої людини. Ну, що ж, я не заперечую, але навпаки тільки приєднуюсь до твоїх

Будинки державної промисловості

висновків. Так. Села старого немає, умирають або вже вмерли колишні форми суспільних тут відносин, форми організації праці, техніка, словом, — в образі сучасних Проміжсільських Машиново-тракторних Станцій в образі сучасного колективу — через селянське вікно ми дивимось в майбутнє, яке вирисовується в масштабах більше, ніж грандіозних. Можна сказати, що ми, власноперсонно є присутні при одному із найбільших актів, що своїм наслідком матиме цілковиту зміну обличчя бабусі землі. Тому то сьогодні, саме сьогодні, як ніколи попереду так яскраво, так реально ми відчуваємо, розуміємо всю реальну красу Завтра і тим самим любимо оте Завтра, що ще кілька літ тому було для багатьох закрито запинало, хоч і прозорим, але таким, яке не давало можливості ясніше побачити його контури. Що ж таке це Завтра? Це трактор помножений на сотні своїх власних сил, іменно не просто трактор, але трактор помножений, можливо навіть, зведений у ступені, опертий на могутню матеріальну базу... — тобто трактор цілком протилежний тому, який він являвся нам на зорі сучасності десь у 1922/23 році. Чим він тоді був? Бідним самотнім трактором, одиноким на ціле велике поле без бази, без опори, заслабий для того, щоб обробити велике поле колективу і завеликий для індивідуального господарства... Так, він тоді справді був нещасний, — бо призначений до бою перевернути світи, він, замість того, часто-густо потрапляв у цупкі руки куркуля, стаючи таким чином міцним засобом наступу на сьогодні та на завтра.

Розв'язуючи в майбутньому тисячолітню класову боротьбу, він тепер сам стає не тільки чинником, але й об'єктом цієї боротьби. Переможе той, хто вдержить його в своїх руках. І от тепер ми свідки гострої класової боротьби поміж розгорнутим фронтом кооперації, колективів, СОЗ'ів, машинотракторних станцій з одного боку — та міцними шанцями

куркульських маєтностей і тих, хто з ними у форму активної допомоги чи пасивного співчуття — з другого. Опір скажений, боротьба без жартів і дотепів (пам'ятаєш у 1925 році: „ей, там ширше дорогу! — А хто там такий? — Куркулі!“). Але навпаки, з мобілізацією з тієї другої сторони всіх своїх засобів, продиктованих гострим розумом політика, стратега і комбінатора. Це так, бо наївне уявлення, ніби куркуль то тільки — обрізан або гвинтівка. Це ніби звучить парадоксально, але це факт: ніхто, мабуть, крім радянських юристів, не знає так добре радянських законів, як куркуль, непман, спекулянт. Найменша шпаринка, найменша недоговореність, неясність у законі — негайно ж використовується так, що часом аж рота роззявиш із здивування. Коли всіх крутиїв у місті постачає непманство та резерви бувших людей, то контингент кручаків у селі — це куркуль спритний, досвідчений, нахабний і в'юнкий. Мені здається, що старосвітський куркуль Карпенко-Карівський, так би мовити Самійло Кішка, зараз коли не цілком, то на 80% уступив своє місце куркулеві нової генерації, до певної міри людині цілком протилежній своєму дідові. В слабій мірі такий тип новішого куркуля змалював я в образі Андрія в „Золотому закуткові“. Проте, й цей Андрій цілковите кошеня проти свого рідного брата Василя (обоє живуть реально). Цей Василь з'їздивши в пошуках підходящого місця весь СРСР, зрештою таки окопався на своїй батьківщині в степу за 60 верстов від залізниці і за 20 від найближчого населеного пункту, захопивши 40 десятин ніким необробленої землі. По цьому він послідовно, не залишаючи згаданої землі, був головою куркульської артілі (млин), контр-агентом по закупівлі зерна, свиноводом (на беконну фабрику), хлібним спекулянтом, орендатором первокласного саду тощо. Зрештою, коли це все, очевидно, йому з якихсь моментів „надоїло“ він, зібравши дві тисячі карбованців, майнув до Аргентини;

не влаштувавшись там, цей невтомний чоловічок майнув знову на батьківщину, але вже не на Полтавщину, а на Північний Кавказ, приваблений, як говорять, комлицькою шпанкою.

Зрозуміло, що і в цій діяльності прийде швидко край. Але перед цим Василь Самійлович зуміє багато й багато нашкодити. Він спробує пролізти і до СОЗ'у і до колективу, та й пролазить. А пролізши, наробить таких „ділов“, що тільки ну! Людина з траєкторією Аргентина — Північний Кавказ зуміє зробити це досконало і кваліфіковано...

Але щоб не витівав Василь Самійлович, ми все ж стоїмо на порозі, на реальному порозі нової доби. Міжселенні станції охоплюють цілі десятки тисяч гектарів, колективізуються цілі райони, охоплюючи десятки сіл. На широких степах будуються справжні ремонтні заводи, з сотнями селян тут же перероблених на фахівців-пролетарів. Запроваджується найновіші сільсько-господарські машини таких систем і в такій кількості, про які десять літ назад не могли навіть і думати. Тут вирішується доля нашої країни, тут перековується усім відомий „дядько“, тут творяться нові форми органів влади з цілковито новими функціями. Ось що про цю справу пише. Камінський:

„Роль земельних, освітніх і судових органів в районах охоплених колективізацією, цілковито міняється. Будування лікарень, шкіл, робота судових органів, землевпорядчиків, агрономів, переходить в руки колгоспів, колосально збільшуючи роль громадського впливу на роботу сільських органів і в значній частині замінюючи їх функціями органів колгоспу“.

Світ міняється. Це бачать навіть ворожі нам ідеологічно, але чесні фахівці

капіталістичного світу. На „Всеросійському з'їзді Великих Колгоспів“ виступає такий фахівець як П. Пюшель. Зробивши аналізу світового селянського господарства, освітивши роботу наших колгоспів, вказавши на деякі хиби їх організації, він так закінчує свою промову:

„За правильного переведення ця реформа (колективізація — І. С.) досконало виконає головні завдання, які на неї покладається, — в інтересах всього вашого народу і дасть вашій країні можливість конкурувати з усім світом, але, крім того, ще також покаже світові шлях, що одкриває селянству усіх країн нову добу господарського і культурного розвитку“.

Яка ж наша участь, участь письменників у цьому грандіозному процесі? — Вивчати, освітлювати його з любов'ю і то так, щоб настановлення твору цілком відповідало грандіозності самого предмета. Це тяжка робота, тяжка через те, що ми часово знадто близько стоїмо до цих справ, не маємо ще, так би мовити, робітної перспективи та потрібної психологічної звички. Але ці перешкоди не непереборені, як показує наша доба, така багатюща на всякі переборені труднощі. По суті вся проблема стоїть у подоланні матеріялу, якого звичайно так мало під руками у письменника, що живе у великому місті та працює в канцелярії. Звичайно в цьому стані він ніяк не зможе вгнатися за життям і буде постійно відставати, живучи, так би мовити, заднім числом. Який же вихід з цього становища?

Безпосереднє вивчення на місцях всього того, що інтересує даного письменника у даний момент. Як тобі відомо, це питання можна сказати, не нове. Піднімалося воно і 24-го і 25 року, та так і зависло в повітрі. Наше завдання тепер мусить полягати в тому, щоб зняти його із цього неналежного йому місця і за допомогою нашого місцевому, відділу мистецтв та ін. зацікавлених організацій реалізувати його та втілити в кінцевий продукт

літературного виробництва. Також мені здається, що цього питання сами письменники не подолать з багатьох відомих тобі причин. Тут потрібна якнайширша допомога зовні. Справді, од письменників так багато вимагається, так їх багато лають, але коли доходить справа до широкої організованої допомоги, тоді людей, здібних на це, знаходиться щось небагато.

Ну, на сьогодні досить. Проте, до речі, — якої ти думки про останній виріб В. Поліщука „Авангард № 3“. Це питання, між іншим, поставили і передо мною мої товариші. Я відповів так: ... я болю тим, що з нещасливого випадку моє ім'я мусить стояти десь біля вміщених там спіральних афоризмів. Єдине для мене виправдання це те, що дав я своє оповідання у той „авангард“, приблизно півтора-два роки тому, цілком не передбачаючи, що цей „Авангард“ збираючись „перебороти світ“, застряне у редакторів спальні поміж модерними ліжками найновішої конструкції геніального художника В. Єрмілова та його консультанші.

Ну їх до біса, і хай це буде наукою нам на майбутнє.

Твій І. Сенченко

Повз рудню проходила
сіра осінь, із сходу
завили чорні волохаті хма-

ри, заволокали і без того хмуре, мокре небо. Степ
зкинувшись, лежав покритий туманами, спокійний.
Недалеко рудні, похилившись гнилими стінами на
біч, стовбичила стара артільна казарма. В щілини
її, посвистуючи, дув різкий західний вітер та
залізному даху, овіяному десятиріччями, тараба-
ми дощові краплини. Усередині казарми, щільно

М О Г О Р И Ч

ДМ. ГОРДІЄНКО

притулившись одно до одного, стояли ліжка, покриті ряднами, які так само сіріли, як і степ, що тікав од рудні на далекі обрії.

На одному з ліжок, біля стіни в кутку, лежала закутана в рядно людина, вона важко дихала та інколи крізь сон буркотіла щось не розбірливе, хрипала.

Незабаром казармену тишу сполошило рипіння дверей: на порозі спинилась трохи згорблена, пристаркувата, химерна постать. З'явилась вона на тлі рудні тільки минулої весни. Тинялась довго од одного десятника до другого і таки доклянчилась: її приписав до артілі лопатників десятник Чичибаб.

— По вік не забуду вас. По вік, — дякувала стареча постать. — На конячку зароблю... Тільки на конячку, й піду. Мені не багато треба, кхе-кхе-кхе, — бризкала дрібним сміхом, гладила шкарубкою долоною сиву, ріденьку борідку, хитро, як оце й тепер стоючи на порозі мружила маленькі мишачі очі.

Вітер дув у щілини стін, свистав.

Постать окинула поглядом ліжка, почухала підборіддя, усміхнулася:

— Спить... цілу ніч прогуляв парубійко, а тепер, іч як стогне. Е-е-е, Василина, та того... спатимеш, мов після маківки.

А по хвилині, скинувши з вузьких плечей виліяну руду свитину, вона, підперши спиною стіну вже стояла біля свого ліжка, замислено дивилась у вікно, сягала зором очей своїх на сірий степовий обрій. Довго дивилася, бурмотала собі щось під ніс. А незабаром діставши з кишені штанів засмальцьований кесет з тютюном почала крутити цигарку. За стіною — (там містилася артільна кухня) — почувся жіночий голос. Постать обернула голову, вперлася очима в двері. Недороблена цигарка застигла в сучих, з пожовклими нігтями пальцях. Довго дивилася. І коли голос стих — пальці заворушилися, мишачі очі знову побігли в кутки.

— Спить, кхе - кхе - кхе, — покотився підлогою ехидний дрібний регіт. — О, Василю та приспить!

— Що то ви там про мене бурмочете, діду Симоне? — увірвалося в казарму запитання, а слідом за ним увійшла й артільна куковарка Василюна.

Дебелі голі руки лежали їй хрестом на товстому загрудді. Дідок розгублено зашарив очима побіля своїх ніг.

— Ніч - чого... Кралечко. Нічого, — відповів він, Хвилину помовчав, і, додав; — Кажуть, що ти, кхе - кхе - кхе... смачна...

— От - такий дід! Знову? — і вона принадо усміхнулася.

— Кралечко...

Василюна витерла брудним фартухом пітне широко-щоче обличчя, і вп'ялася очима в його сиву ріденьку борідку. Дідок звіяковів. Голова його похилилася на груди, а мишачі очі, ніби в хлопчиська спійманого на шкоді, тупо дивилися в підлогу. Бігли хвилини напружені, мовчазні. І раптом: дідок, мов ошалілий одірзався од стіни, підбіг до Василюни, обняв її закружляв навкруги себе.

— Д-і-ду, що ви... бачите? — злякано шепнула та, показуючи рукою в куток.

— Кхе... він спить, кралечко. Спить...

В кутку зарипіло ліжко. Дідок миттю обернувся і його очі зустрілися з великими заспаними очима Лоба.

— Я... я нічого! — їй бо нічого. Хай мене святий хрест поб'є!

А Лоб підвівшись із ліжка, і засукуючи за кістляві лікті рукава синьої сорочки, йшов, похитуючись, до них.

Василюна випрямилася, оберлась ногами в підлогу, а руки, загнувши півдугами, поклала на стегна.

Дідок тремтів, шепотів зляканим голосом:

— Я?... нічого! їй - бо...

— Нічого... Що ти тут розбазікував? Ану, гофори лишень! — і Лобова постать, ніби постать оскаженого бика, сунулась вперед.

— Ось святий хрест нічого, — Дідок перехрестився. — М-м-ми... так...

— Так? А до неї чого в'язнеш?

По цих, Лобових словах Василина підняла догори руки, напружила м'язи, зібгала долоні в кулаки і поклала їх на груди.

— А тобі то яке діло? — спитала вона твердим голосом.

Лоб заскреготав зубами. Василина підійшла до нього.

— Ідилучче спати Демиде. Бач, люди на роботі, а ти... п'янюга!

— А-а-а-га. Виходить і з ним уже злигалася?

Очі Василяни спалахнули вогнем. Губи до болю скривилися.

— Д-у-рний! Птьху на тебе!

Руки Лобові опустились, червоні очі сховались під сині повіки. А Василина ще раз плюнула, обернулася і скорою ходою пішла на кухню.

Тепер дідок, присівши аж до землі, ходив ходуном; тремтів. Лице його покопирсане зблідло. Пальці на руках аж торохтіли. Сива скуйовджена борідка дерлась догори. Він не знав, що діяти, тікати чи ні, і тому благально дивився в Лобове обличчя.

Бігли хвилини...

На шибках вікон дзвенів дощ, а в щілини стін свистав тужним свистом вітер.

Нарешті Лоб звів голову, розплющив очі, непорушно й довго стояв, допитливо дивився на дідка, а по хвилині теж пішов у куток, впав ниць на ліжко й затремтів, забився, ніби в пропастиці.

Скориставши нагоду, дідок накинув похапцем на плечі свиту, зник із казарми.

Над руднею протяжно гув гудок, полохав затуманену шир надобрійного степу.

Похмурий день одходив у західні далі. А за ним пройшло ще кілька таких же похмурих дощових днів. Шахта вже взялася, хлющем. Здавалося сонцю немає вороття. Тому й люди ходили на роботу і з роботи, мовчазні.

Проходили... дні.

Та одного ранку, йдучи на роботу, шахтарі зустрілися з голубим небом. Проміні сонця обливали їх теплом і позолоттю. Напоєна залізним гулом вагонеток височінь того дня дзвеніла тонко, тонко. З-під естокад інколи виривалися голоси, котилися за рудню в степи, а там розтавали у плескоті осінніх вітрів.

Ледачо ступаючи, попід естокадою походжав дідок, часто спинався, довго вдивлявся мишачими очима в землю, потім знімав з плечей лопату і ковирав нею руду.

— Діду! Ді-і-і-ду. А-я-я-я-я-я-я-я... знову гуляємо? І не соромно вам. А вже й старий. Інших би вчити, а ви... — в сотий раз сьогодні докоряв його десятник Чичибаб.

Лопата в дідкових руках вертілася швидше.

— Немає там чого робити, діду. Ідіть он туди; — пеказав Чичибаб на кагати, а сам пішов далі.

— Птьху... І чи воно його. На чорта приганяють отак людей. Платять же однаковісінько — чи ти холодочком, чи до поту. Птьху... — ідучи бубонів про себе дідок. А коли спинився, встромив у руду лопату, обперся на неї, блукав очима з постаті на постать лопатника, і натрапивши на широкоплечого хлопця, спитав: — Як по твоему, Пришво?

— А що таке діду.

— Кажу — на чортового батька приганяють отак людей. Однаковісінько ж платять. Так ні ж, Чичибаб дивиться немов за своїм рідним хазяйством. Немає ж тепер хазяїнів. Кажуть же, що все наше. А раз наше — так на бісового ж батька, питаю, печінки рвати? Як по-твоему?

Пришва мовчав.

З-за кагата вийшов Лоб. Обвівши всіх суворим поглядом червоних очей, він підійшов до дідка.

— Твоя програма, Симоне, конешно правильна. Спору нет. Воно так. Наше все... *На чорта ж пє-чінки рвати. Тай платять однаково. Тільки ж ти, стерво старе... геть з дороги! — І важка Лобова рука послал стусана дідкові під бік.

Той знав защо йому Лоб платить, змовчав. Та в грудях висхлих закипіла смолою злоба, глибоко за-сіла гострим болем. Його очі пронизували сутулу-вату Лобову спину, що тепер oddaляючись, пливла до казарми, а долоні міцно зажимали держално. Над кагатом залопотіли срібними крилами птиць лопати, а по далеких обріях танула залізна гама вагонеток.

— Н-н-ну! — Сповзло терпке й погрозливе із си-ніх губ. А маленькі мишачі очі вгрузли в Пришву: — Іване, ти?... — зашепотів таємничо дідок.

Пришва, передчуваючи неприємну звістку, зашарив. Адже про кохання Василини з Лобом, жінки, що колись кохала, вщєрть наливала Пришву завзяттям, була цілим його життям, знав і дідок.

— Чув?..

— Кажи. — Вимовив Пришва, а самому — відчув — хотілося вхопити, вп'ястися пальцями в збрижасту шию й задушити дідка, щоб не чути страшної зві-стки, — що там?..

Дідок хитро усміхнувся.

— Ти... любиш Василину?

— А вам що до того?

— Тепер з нею Лоб... тее...

— Лоб??!

Пришва наліг так на лопату, що вона аж до половини вгрузла в руду.

— Так братику, Лоб...

І мишачі очі знову мружилися, на посинілих ву-стах ковзалась ядовита усмішка. — Бачив на власні очі. От святий хрест не брешу.

— Дідок зашепотів тихо, озираючись то в той, то в другий бік.

А Пришві щомить — ширше розплющувались очі, наливались кров'ю. Губи смагли й тремтіли. Ніздрі роздувались, тягли в груди отруєне рожевою пилою повітря.

Поза рудню летів вітер, врізався в естокади, свистав і вив.

З заходу вже сунули хмари. За ними йшла густа осіння темрява й морок.

Слухаючи дідка, Пришва нервово ступав ногами. Скроні йому починали боліти, в голові гуло.

— ... Ми всі нарівні платимо, а вона йому і каші дві миски і, борщу дві, м'яса до обіду фунт. Од наших ротів одриває. А за що б то все така шана? Спить з нею... Розумієш? От і шана!

Хмари вбирали в себе сонячні промені. Йшла густа осіння темрява. Це ще більш дратувало почуття Пришви. А дідка просто гнітило. Тому вони й стояли похнюплені один проти одного. Кожен думав про своє.

А коли над руднею змовкли залізо й гомін, під вікнами казарми спинилася густа вечірня темрява. В артільній кухні панувала тиша. На великому столі валялися недоїдені огірки, порожні пляшки.

За піччю на тапчані вже хріп Пришва, а над ним жевріла маленька електрична лямпочка, поливаючи жовтим світлом брудні стіни, стелю.

В кутку на табуретці сиділа Василина, чистила картоплю до вранішньої юшки. Побіля неї півнем скавав дідок, залицявся, час од часу щипав її.

— Ой, дїду, скажу Любові.

По цих словах п'яні мишачі очі тверезішали, а вузьку худорляву спину обдавав морозець.

Минала хвилина, друга. Василина мовчала, і дідок знову залицявся, тупцював навкруг неї, торкався її шиї, грудей.

— Дїду... їй — бо скажу Любові.

— Кхе! Кралечко моя...— осікався. Довго дивився в широке лице артільної куховарки. А потім схоплювався, бігав з кутка в куток по кухні:

— Що твій Лоб?— сичав.— Босяк! П'янюга! Знову довга, тягуча мовчанка. Дідок хвилюється, чухає потилицю, а Василина дивиться йому в обличчя, усміхається одноманітною усмішкою, як і завжди.— Ех, Кралечко моя,— порушує мовчанку дідок і тихо шепоче.— Та я тобі... Що твій Лоб? Я тобі хустку шовкову. Жовті ботики на рипу. Спідницю мінййонну справлю. Ну, Василичко?...— і дивиться в її каламутні очі, та відповіді в них не знаходить, і тому знову перепитує. Га, Кралечко?..

Об шибки вікон барабанить морозний дощ. Пришва хропе.

Василина одводить очі од картоплі, дивиться на тапчан.

— Спить,— каже ніби про себе.

— Спить, хе-хе-хе...— придушено регоче дідок. І знову стукає півнем:— Що хочеш, кралечко? Спідницю? Хустку? Ботики? Хочеш?

— І куди вже вам, діду... старий отакий.

— Я старий? П'ятдесят років— хіба це старий?

— Вам п'ятдесят років?— здивувалася Василина.

— Тільки півсотні кралечко. Дивуєшся, що я посивів? Од дум, Василичко... А в мене о тут ще молоді.— І він поклав на серце суху долоню.

— Вже й молоді...

— Ій-бо, кралечко. Не віриш?..

— Хі-хі-хі... Хі-хі-хі,— сміялася Василина.

Крізь щілини стін у кухню лилися струміння холодного вітру.

Раптом рипнули двері й світло електричного ліхтарика, плигаючи зайчиком, побігло по кухні. Василина миттю вискочила з кутка.

— О-о-го? Це ж що?— громом пролунав на порозі голос.

Дзвеніли в ньому і лють, і жаль, і одчай.

А світло ліхтарика плигало то на Василену то на дідка. Мерехтіло. Коли ж намацало на тапчані Пришву голос заgrimів знову:

— Аж два!—і до Василені.— Що це? Га? Що це, я тебе питаю?!

Та притулилась до стіни, мовчала.

На смерть переляканий дідок сховався під стіл, йорзався там, ніби на голках.

Повний спокою Лоб підійшов до столу, нахилився, взяв його міцно рукою за ногу, витяг і, ніби ляльку гумову, поставив перед собою. Довго дивився в обличчя, заскреготав зубами, вхопив на руки, підняв над головою і кинув на долівку.

Знявся одчайдушний крик.

Пришва схопився з тапчана. Його пальці вмиль угрузили в товсту Лобову шию. Дідок тоді випорснув за двері.

— Лю-до-ч-к-и-и... Хто в бога вірує, ря-ту-й-те-е-е-е,— кричав він не своїм голосом.

А в кухні сповиті темрявою два хрипких голоса благали допомоги, порятунку.

На крики ті, одчаю повні, прийшла вся казарма, оточили дідка, довго розпитувала, що трапилось, а по якомусь часі посунула в кухню й проковтнута брудними стінами, там, спокійно оглядала місце бойовища — цегляну підлогу на якій, поодаль один одного лежали Лоб і Пришва й стогнали.

Подія ця, що стала за тему найгостріших дискусій в казармі на цілу ніч трапилася в суботу. А в неділю над руднею знову спинився ясний, теплий день.

В проміннях сонця грався степовий вітер. Пахли дими і п'яночо пахла осінь.

Біля казарми сновигали люди, лузали насіння, сходилися в гурти гомоніли, а нагомонівшись, з піснями простували в робітничє селище над яким плавали сумні звуки гармоній та тонкий дзвін балабайок.

На порозі кухні, кинувши сумовиті очі в степову даль, стояла Василина. Була вона вдягнена в празникову кофту, на ногах жовті черевики, а на голові шаруділа в пестошах легкого вітру шовкова блакитна, мов липнєве небо, хустка.

Із дверей казарми, scuтильгаючи, вийшов дідок, спинився біля порога. Голова йому обмотана білою, мов сніг, марлею, а на обличчі лежало кілька синіх плям.

Цілу ніч і ранок його ніхто не бачив. Він лежав у казармі на ліжку замотаний у сіре рядно, і виліз з-під нього коли лишився на самоті. Ойкаючи сів на свій дощаний, пофарбований голубою фарбою, з жовтими гадючками на кришці, сундучок. Вхопив у руки голову, схилився, і сидів так довго, довго. В мізку роїлися табуни думок. Побита голова од того ще більше боліла. Болить і тепер. Може тому й лице йому стало суворим, а очі дивляться тільки в землю.

— Драстуйте, діду...

Підвів голову, побачив: на нього дивиться Василина, приязно, а на губах її лежить така спокуслива й ніжна усмішка.

— Драстуй кралечко, — відповів і злодійкувато озирнувся навкруги себе.

— Бідний ви. Мені так шкода вас, діду. Скільки вам лиха завдали, а все з-за мене, — жалібно говорить Василина і теж злодійкувато оглядається навкруги. — Так шкода...

Підбадьорений дідок повеселішав. Адже він уперше почув від неї слова повні ніги й співчуття. В грудях йому потелішало, а побиті місця на тілі заніміли. Горлом проповз доскіт.

Шкандибаючи він підійшов до Василини.

— Це нічого, кралечко... Симон Мухоперець, живе... О, я живучий. Дуже живучий. Як отой кіт — бий, а стягнеш з місця — оживе.

Бистрі очі його наливалися млюстю, а на висхлих його вустах грала усмішка.

Од селища до казарми летіли звуки гармоній. Незабаром на шляху, під дзвін балабайки знялася пісня:

Виходи за мене замуж

Ді - івчино молода:

В мене денюжки ведуться,

Як у решеті во - о - о - да - а...

І стихла.

За казармою зростали важкі кроки людської ходи.

— Він, — сказала Василина переляканим голосом миттю сховалася в кухню.

Дідок розгублено зашарів, обернувся і, поспішаючи шов до дверей казарми. Коли доходив помітив: — за рогу виткнувся Лоб, а слідом Пилип Репиця, Лоб — нерозлучний друг. Обом їм підламувалися ноги, бліччя п'яні, скривлені. Репиця тримав у правій руці балабайку і, йдучи, помахував нею в повітрі.

Пригнувшись, дідок спішив, дриботів ногами.

— Не втечеш... Не втечеш, шкарбуне старий! — почув він над головою Репицин голос. Спинився. Якіяно тремтів.

— З тебе, Симоне, могорич!

На дідковому чолі вирости зморшки із сухої шкіри. Її над очима заблимали. В голові загуло. Так загуло, як гуде ранками терпка мідь над руднею.

— Могорич... За віщо? Помилуйте...

— Лоб хоче випити за твоє здоров'я.

— Любові могорич?

— Еге ж... і мені. А за віщо сам добре знаєш.

Репиця, підморгнувши Лобові, нахилився над дідковим вухом, зашепотів: — Краще станови, а то битиме.

Мишачі очі плигнули на Лоба, застигли, дивилися благально, довго.

— Ні хлопці... В мене тільки на конячку.
У мене земелька дома, хазяйствечко...

— Не базікай. Станови четвертину по-доброму,
і Репиця обернувся до Лоба.— Скажи ти йому. Мені,
бач, не вірить.

Гострий зір Лобових очей впав на дідка:

— Братці... Що ви? У мене земелька. Братці...
Скиглив плаксиво дідок, витираючи рукавом поли-
нялої рудої свитини очі.

— Не-не-не... Ти ж скоро виїдеш? А знаєш
у артільних так заведено — виходиш з артілі станови-
могарич.— Репиця міцно взяв дідка за руку.— Ста-
новиш? Ну?...

Над головою дідка повисла балабайка. Струни
на ній задзвеніли, заскавучали, а — „ну“ — голослу-
ною отдалося в сінях казарми.

— Братці! — вискочило з дідкового рота повне
одчаю.

— Станови-ш-ш-ш??.

— Ну... становлю.

А коли Репиця випустив суху руку, дідок одвер-
нувся, сторожко витяг з-за пазухи з-під вилинялої
рудої свити згорнуту засмальцовану ганчірку і ози-
раючись по боках, розгорнув її тремтячими пальцями.
Довбався довго. Потім обернувся, мовчки подав Ре-
пиці червінця.

— У-ух, скупердяга! — бризнуло тому з рота,
коли вже гроші були в його в руці.— Приходь же
частувати ввечері, на кухню.

Дідок на знак згоди хитнув головою, Репиця взяв
під руку Лоба, потяг його на селище.

На шляху за казармою знову знявся дзвін бала-
байки, полилася пісня:

Б-вон-на!-я! Манька стр-р-раздала уклоном!

Плохой между німі бил конт-а-а-акт!

Накрашение губ!ки!

Коліна нижче юб!ки!

А вто безусловно вредний фа-а-а-га!га!кт!

Обривалась на хвилину. І знову знімалася і вихор в степу:

Тов! ва! ариш Мм-а-ррр-уся остав свої одр-р-рижки!
Во!о-о-ни компро-мі-ті-і-і-рують тіб-е-е-е.
А Мм-аня їм-у ба-со-ом:
Катись к ррр-а! бочім ма-а-сам!
Не стану я бивать в твої-йо-ом клу-бе! ге! ге!

Похнюпившись, дідок довго слухав пісню, тремтів. А коли вона стихла, ніби п'яний, похитуючись, пішов у казарму.

Над степом гускла вечірня сутінь, а над селищем ридали і плакали гармонії.

Заплакав і дідок, лежучі в казармі, ніби в пустелі. Гірко й довго плакав. Витирав сльози з вузьких почервонілих очей. Болюче було йому. Дуже болюче... Так і заснув. Спав міцно. Не чув як пройшов ранок. А коли прокинувся побачив: за вікном вже стояв розквітлий, повний гаму й гомону день.

В казармі панували порожнеча й тиша. Всі артільні давно вже на роботі.

Опустивши додолу босі ноги, дідок тепер сидів на ліжку перед пічкою, задуманий, з хоробливими вогниками в очах. Лице йому ще більше скудло. Товта шкіра на ньому, здавалось, ледве трималась, а ріденька скуйовджена борідка, ніби мерцєві, падала на груди.

На забруднених шибках гралися холодні проміні листопадового сонця. В щілини стін лився білою старою холод, клубками розкочувався по підлозі і танув під ліжками.

Стояла пустельна тиша.

І лише інколи її порушував брязкіт відер та лайливий жіночий голос, що здіймався на артільні кухні.

Так проходили години.

А коли сонце хилилось на західній обрії дідок нервувался. Він уже не сидів на ліжку, а ходив по

казармі з кутка в куток, ходив швидко, щохвилини спинявся напружував слух, прислухався, підходив то до одного, то до другого вікна, стремляв у шибки дзигасті очі, застигав. А через мить одривався і знову ходив казармою, пританцьовуючи.

По якомусь часі в сінях затупотіли кроки, одчинилися двері і в казарму ввійшов Пришва. Дідок м'ячем підкотився до нього.

— Добився?

— Ідїть... Ледве добився. Рошот дадуть...

— Сла-а-ва тобі ісусе христе... Завтра ж рачком і додому! Про-о-о-щай пекло! кхе-кхе-кхе, — радів дідок, посмикуючи сухими пальцями борідку. — Ну його! Додому! Додому... Ех, у мене ж там земелька, хата своя, конячку куплю. Одружуся... Думаєш я старий?.

Пришва усміхнувся.

— Не віриш?

— Вірю, — одказав той і подав дідкові руку: — прощайте.

— Кхе-кхе-кхе. Прощай. Спасибі. Велике тобі спасибі.

За хвилину вони разом вийшли з казарми. Дідок помітив: біля кухні стояла Василина. Спинився. Вхопив Пришву за полу піджака. Маленькі очі йому завертілись, вії закліпали. Пришва чекав.

— Іване, — виповзло тихеньке з дідкового рота. — М-м-м... я ж їду. Поллємо шлях? Га?

Пальці руки Пришвиної глибоко занурилися в патлату голову, а потім перейшли на потилицю і без жалю чухали її.

— Чуму й не Маруса, як би цілувалась, — посміхнувшись сказав він і додав: — вітер віє в моїх кишенях.

— Зате в моїх тее... Я ж їду, от і ставлю моргарич. Вип'ємо?

— Раз так, то вип'ємо. Тільки ж, де?

— Кхе, де! У Василини.

Пришва вмить закусив нижню губу і широко розплющеними очима уп'явся в дідка. Лице йому побагровіло. Дивився довго. Мовчав. І дідок мовчав. Над ними пропливали осінні волохаті хмари та дзвін заліза, що зривався з естокад. Пропливала рожева порохнява руди.

— Добре, — дав згоду Пришва, і, подивившись ще раз гостро на дідка, скорою ходою подався на рудню.

І дідок, усміхнувшись собі в ріденьку бороду, пішов на селище, бо там містилася контора рудні.

А опівночі він уже був на кухні. Посоловілими очима крадькома поглядав на Василю, що сиділа, за довгим сосновим столом поруч Пришви. На лиці дідковому, щохвилини зростало незадоволення. Очі йому заволокав сизий туманець млости і, коли голова починала горіти від дум, він підкидав її рвучко догори, брав із столу склянку налиту до вінець горілкою, підносив урочисто над столом:

— Вип'ємо на прощання! — вигукував.

Дивився Василю просто і трошки нахабно в очі. Та невтримувала.

— Вип'ємо, — відказувала, і теж підносила догори повну склянку, підморгувала Пришві, усміхалася, шепотіла — пий Іване... Адже я п'ю...

І Пришва схилявся над стіл мовчки, наливав ку-холь, мовчки випивав.

— Люблю за вдачу! — скрикував дідок і, крадькома підморгуючи Василю, інапосідав на Пришву: — пий Іване! Могорич мій!

Той крутив головою. Обличчя дідкові хмурилося.

А за вікнами гуляла місячна ніч, свіжа й тиха. Давно вже спала казарма заколисана денною втомою.

Раптом дідок, ляпнувши сухою долонею себе по чолю виплигнув з-за столу і, зігнувшись, почав швидко ходити по кухні. Василю тулилася до Пришви, хіхікала. Срібний сміх її болюче вражав дідка, і він не стримався. Підійшов до столу, поклав перед Пришвою стиснуті кістляві кулаки:

— Хочу на прощання почастувати й Лоба!
Четверо очей стривожено вп'ялися в суху постать, дивилися застигло допитливо.

— Лоба? — тремтячим голосом спитала Василина.

— Ну, да... кхе - хе - хе, — зареготав дідок. З рота йому бризкала піна й слова: — хочу во-рога свого почастувати... Лоба! Хай п'є! Адже ж я його — дідок ткнув пальцем на Пришву — ча-стую? Хай п'є! — піднесеним голосом докінчив він і зник з кухні.

А за кілька хвилин тихо виспівуючи собі під ніс — „ой, п'яна я, п'яна...“ — повернувся. За ним увійшов Репиця. Заспане лице йому виглядало суворо, холодно.

Мишачі очі дідка нишпорили по кутках, довго.

— Немає... Втік! — І пішов до Василини, що тепер вже сиділа на тапчані підобгавши під себе ноги: — значить, утік?

— Спать пішов, пізно, — відповідала та байдуже, роблено позіхнула.

— Спать? Знаємо, кхе...

І знову його очі нишпорили по кутках кухні. А коли з ними зустрілися очі Репиці, дідова постать вдруге підкотилася до Василини. Руки зашарили по кишнях виляючої рудої свитини, забубонів пискли-вий голос:

— Кралечко... ось гроші — принеси нам квартиру.

— А я Вам що? Служанка? Геть звідси!

Дідок одскочив.

— Це... н-н-не я... Це він сказав, — пропищав дідок, а кістлява рука показала на Репицю.

Василина, впіймавши важкий погляд кам'яних Репициних очей, мовчки встала, взулася, зодяглася, взяла з сухої долоні гроші і, мовчки вийшовши, подалася на селище. А коли повернулася, застала на кухні й Лоба. Хмурий він, лежав нерухомо на тапчані. Очі його блукали без пуття стелею, інколи на мить спинялися, застигали, ворушилися і, знову блукали.

Дідок, вихопивши з Василюкових рук пляшки, за-
вертівся дзиготу перед столом.

— Могорич хлопці! І вип'ємо ж ми на прощання!—
Налив у склянки, підніс Репиці, Василюкові.— Пийте,
та згадуйте Симона Мухоморова, мужика хазяйнови-
того з да-а-ле-е-кої Горбанівки! Заробив я братці
на конячину, і на могорич, кхе-кхе-кхе. Пий
крал...—осікся бо впіймав на собі очі Лобові.
Зашарів.— А... а я, з Лобом мирову вип'ю.— Схо-
пився з ослона і, взявши з столу повну склянку та
пляшку, підтюпцем підбіг до тапчана.— Це, за твое
здоров'я!

Лоб узав із дідкових рук склянку, не підводячись
влив у широко роззявленого рота і порожню подав
дідкові, промовивши:

— Це!

— Кхе... і п'еш же ти! Отак і я замолоду пив.
А тепер не тее,— почав було розповідати дідок.

— Кажу—ще! Чуєш?

Дідок миттю налив склянку.

— Пий! Демиде... Це... мирового.

Лоб знову випив і звівши на дідка очі, пере-
питав:

— Яка, мирового?

— Хе! Мирового... Пам'ятаєш як ти мене бив?

— Би-и-ив,— протяг Лоб.— Ну да, бив! І коли
хочеш ще битиму.

— Мене? Битимеш?— Захвилювався дідок. А в
очах блиснули іскри образи, люті.— Ти мене бити-
меш?— Сичав він.

— Битиму... Хочеш? Тепер оце й битиму...

Лоб почав засукувати рукава, не встаючи з та-
пчана.

Постать дідкова затремтіла, губи сухі скривилися.
Очі побігли по кухні, а в них заплигали табуретки,
лямпа, стіл, Репиця й Василюков. Голова йшла обер-
том, гула, дзвеніла.

— Мене би-ти-меш?— ліз шепіт з його рота.

А Лоб дивився на нього байдужими очима, засукував поволеньки рукава. Згодом гукнув.

— Василю! а йди но до мене.

Мить і та вже стояла перед тапчаном в молитовній позі.

— Плюнь Мухоперцеві в пику! — владним голосом наказав Лоб. Василина стояла ніби вкопана, мовчала. — Ну? Чи хочеш щоб... — почав підводитись. — Плюй!

Дідок, хитнувся. Маленькі мишачі очі, налиті кров'ю полізли йому на чоло, зацокотили зуби. З пожевклого обличчя на Лоба глянуло божевілья. Ще мить і він хутко нахилився, зашарив тремтячими руками під тапчаном.

Хвилини бігли в напрузі й мовчанні.

Нестримавшись, Василина хіхикнула. Зареготав і Лоб їдко, глузливо. Дідок завертівся біля тапчана, ніби ошпарений, випростався. Мить, і його права рука піднеслася до стелі, а за нею сокира. Мигнувши блискавицею, вона полетіла вниз, на широку м'язисту шию.

Лоб скрутився, захріп. Василина закам'яніла, заплющила очі.

Дідок крутнувся, обернувся до столу.

— Хе-хе-хе-хе... Хе-хе-хе-хе, — реготав божевільно, довго. Підняв догори сокиру і кинувся в напрямі Репиці. — Хе-хе-хе-хе... Пий могорич! Пий! хе-хе-хе-хе-хе... — сміявся.

Розчинив двері, і темна ніч проковтнула дідкову постать.

Він одійшов примарою в степову безвість.

*На золотому
полі парус
білий,*

*на золотому полі кораблі.
І я пливу, і я — несмілий,
пливу туди.*

ВІТРИЛА В ПРОСТІР

П. КОЛОМІЄЦЬ

Пливу туди, де парус круглий
Над жовтими порогами землі,
Де парус розривається на румби
Вдалі.

І я пливу. І день мій, ночі сині.
І труд мій, сонце і вода.
І там, де круглі города на небосхилі—
Пливу туди.

Що там, що там КОЛОВОРІТ ЗЕМЛІ
на жовтому тлі,
Що за гул в далині?

Бомбами глухо рвуться дні
в коловороті землі.

Бомбою глухо рветься земля
грізним змаганням систем.

Там вдалині, вдалині, вдалині—
коловорот землі.

Диск металевий. Орбіта суха.
І океан терпінь!

Тисяча тисяч пливе здаля
невідомих, незнаних племен.

Там вдалині пливе здаля
круглий незнаний лан.

Тисяча тисяч племен пливе,
тисяча тисяч імен,—

Круглий корабль, металевий корабль
в круглі пливе города.

А на розгрімі торпедних сил,
на розворотах бомб —

дуги величні, мости й мости
на розворотах бомб.

Башти над світом? Гиганти дум?
Слово на крилах лун?

Дуги величні, мости й мости
На розворотах дум.

Пісня заліза, машин, мостів —
в коловорот землі

Бомбами глухо рвуться дні
в коловороті сил.

Високе Панство! Не- ЛИСТ ОЛ. СЛІСАРЕНКА ДО
щодавно до моїх РЕДАКЦІЙ „ЛІТЕРАТУРНО-
рук потрапило кілька НАУКОВОГО ВІСНИКА“
чисел вашого вельми-
високоповажного журналу, в якому наука буйно
розцвітає поруч літератури і незнать чого там
більше — науки чи літератури.

Перегорнувши кілька чисел, я переконався,
що й літератури там хоч лопатою гребти і науки
вистачить на територію в районному масштабі.
„Позаяк“ я маю нахил з дитинства до наук
різних і вельми тішуся з кожної крихти знання,
що перепада мені, то й почну свій лист з ма-
теріялів наукових, що ви, високохвальна редак-
ція, щедрою рукою кидаєте нещасним дітям
„неньки“ України... в масштабі найближчої до
редакційного мешкання каварні...

Отже „Росія чи Європа?“ запитує Дм. Дон-
цов і з певністю людини, що їй вже нема чого

втрачати в цьому суєтному житті відповідає „Європа“. Бо що таке Європа? Європа — це фавстівська людина для якої світ є спортова арена. А чим була Росія? — Провінцією супроти Європи. Сказавши про Росію, що була провінцією Європи Дм. Донцов „науково“ властивості колишньої Росії переносить на СРСР... Нарешті цілком поправні висновки з усієї наукової будови Дм. Донцова, що „Росія не дала людству жадної нової ідеї... Дм. Донцов навіть певен, що варт йому тільки забажати і він, взявши квитка на Львівському дворці, поїде до Києва, а то й до Харкова, бо ніяких нових ідей, що стануть на перешкоді такій подорожі немає...

Нема чого говорити, що ні Толстой, ні Пушкін не можуть претендувати на звання світових письменників. Це бездоганно довів Дм. Донцов і „наука“ справляє блискучу перемогу над темрявою людства на сторінках „Літературно-Наукового Вісника“.

Одне тільки нас непокоїть... Хай вже і Толстой і Пушкін ніякі письменники, хай вся російська література клясична це тільки співці „безвольних людей“... Нехай навіть всі ми замурані провінціали, все то „хай“, а от щодо Леніна високовчений Дм. Донцов так нічого й не сказав. Нічого не сказано й про Сталіна. Немає й згадки про „безвольних“ робітників та селян...

І здається нам, що, сказавши чим була Росія, Дм. Донцов замовчав чим вона є, а це має деякий інтерес, бо хоч ми й певні в тому, що і Ленін і Сталін і робітничі легіони це тільки безвольні персонажі російської клясичної літератури, що можуть плакатися на несправедливу долю, але нездатні на якусь акцію, та непокоять нас темні і незрозумілі причини подій дванадцятилітньої давнини.

Щоправда акція цих безвольних людей така, що „не при столі згадувати її“ та наука річ сувора і нещадна...

Отож нам здається, що „було“ трохи різнитися от „що є“ так само як різнився Радянська Україна од „Малоросії“, апологетом якої виступає на сторінках вашого високонаукового часопису граф Тишкевич...

О, графе! О, український Муцій Сцевола, в якого замість руки згоріли маетки! Я захоплений, графе, вашими мемуарами, не дивлячись на виразно племейську кров, що буяє в моїх жилах!

Та й як не бути в захопленні, коли ви, графе, не дивлячись на сухотку спинного мозку, спромоглися обдарувати своїми мемуарами невдячних українських гречкосіїв!

Я з приємністю довідався, графе, що ви переїздивши Берлін обідали у графині О. Неприємно вразило мене що бідна графиня Марія Браницька дочекалася „погрому чудової Олександрії“ (в Білій Церкві — О. С.), а віллу її в Ніщі продано... За те вельми втішило мене, що ви, графе, старий український аристократ зазнайомлені були з королем португальським Мануелем та „бачили папу і причащалися у нього. Пій Х робив вражіння справді святого“. І як я плебей не можу бути гордий з того, що ви, старий український аристократ, одержали од папи-фотокартку з власноручним написом та орден св. Георгія 1-ої класи!

І загалом у ваших спогадах ви понаписували безліч літературно-наукових дур... дуже... цікавих речей! Та хіба не понаписуєш, ставши жертвою „безвольних“ провінціалів!

Неодмінно понаписуєш!

Вельмицікаву статтю про радянську освіту містите ви, ясне панство, в своєму журналі. Але шкода, в ній науковій об'єктивності зашкодили заздрощі... Десятки тисяч українських шкіл за радянської влади і українська гімназія в Києві за вашої влади — порівняння

ніби не на вашу користь, але коли взяти на увагу, що школи радянські не можна назвати українськими бо ж на весь світ відомо що на Україні може бути тільки влада гетьманська і правдивий українець не може бути комуністом, то ваша українська гімназія в Києві, що директором її й досі числиться Василь Пачовський безперечно переважає всі ті десятки тисяч... Як бачите і тут ваша наука бере гору!

Я не маю сумніву, що ваша наука — справжня наука, бо має благодать од папи римського, що упала на вашу голову через графа Тишкевича і що ваша література живиться благословенством мами римської, якщо така існує в природі...

Отже, кінчаючи листа, дозволю собі вигукнути:

Хай живе літературно - науковий „дуче“ Дм. Донцов та його околиці, аж до Маланюка включно!

Хай живе український Муцій Сцевола найясніший граф Тишкевич, що замість одпаленої руки має „одпалений“ маєток!

І хай згинуть безвольні робітники і селяни, безвольність яких трасцями стоїть в ясновельможних печінках!

Віват їм!

Олекса Слісаренко

Примітка редакції: Закінчив свого листа О. Слісаренко не зовсім ясно — власне невідомо кому „віват“ чи то робітникам і селянам чи вельможним печінкам? Та беручи на увагу, що „московські“ комуністи не дають людині висловитись просто і ясно, він, О. Слісаренко, мусить вдаватись до мови Езопа. Отож розуміти треба так, що „віват“ адресована ясновельможним печінками у яких трасцями сидять „безвільні“ робітники та селяни.

Славетний учений, про-

фесор фізіологічної
хемії... медінституту, Адрі-

ян Євгенович Терещенко,

прокинувся, як завжди, по - старечому, рано : непри-
вітний світанок кінця листопада тільки - тільки за-
зирнув у вікно.

Де кілька хвилин професор нерухомо пролежав з
заплющеними очима, розшукуючи серед низки зай-
вих, напівсонних думок потрібну — ту, що з нею він
заснув учора. Це була думка про новий, ніким ще
не поставлений дослід, до якого він тепер готу-
вався; дослід цей мав освітити йому пробле-
му — над її розв'язанням він працював от уже пів-
тора роки, покищо безнаслідково. Пиймавши цю
думку, він хутко сів на ліжку й простяг руку до
стілця, де лежав його неохайно кинутий одяг. Він
взагалі ніколи не залежувався, бо на письмовному
столі завжди на нього чекала або розкрита, залише-
на з вечора книга, або акуратно розкладений папір,
що своєю незайманою білістю вимагав од нього про-
довження роботи.

Але сьогодні рука йому не дотяглась до одягу:
несподівано здригнула й поволі впала на ковдру:
Погляд йому встромився в календар, що висів якраз
над стільцем, — рясна ранкова сутінь не сховала від
Адріяна Євгеновича двох великих чорних цифр, що
неясно виднілись на білому тлі: 25... Учора вве-
чері, лягаючи спати, він зірвав з календаря попе-
редній аркушик, та, захоплений думкою про новий
дослід свій, не звернув уваги на те, що відкрилось
йому під зірваним. А зараз одчув, що нема йому
сили одвести погляд от тих цифер: дивився на них,
нерухомий од незрозумілого болю, що враз зробив
його кволим і мерзлякуватим. Настільки кволим, що
не зміг навіть натягти на себе ковдру... Двадцять п'яте
листопада... День його народження... Але це не
злякало його: адже день народження — звичайний

ПРОФЕСОР

Оповідання

ЮР. ШОВКОПЛЯ

ень. Моторошно стало від того, що цифра „2“, химерно змінена сутінню і його уявою, здавалась зовсім не двійкою, а сімкою — нагадала йому про кількість прожитих років... Сімдесят п'ять літ... Стасть...

Невже вона підкралась непомітно, мов злодій? Невже він так і не помітив її наближення?.. Все його життя було сповнене улюбленою роботою й ніколи було подумати про невпинний плин часу, що немалу перетворював його в мислетворну руїну. Невже він зараз подібний до своїх колег по інституту, що працювали й старілись поруч нього, — когось, що кволо перебирають непевними ногами, йдучи, не розмовляють, а шепочуть щось собі під ніс беззвучними ротами? До цього часу він ніколи не порівнював їх із собою, але тепер... Невже він такий, як і вони?

Але лише хвилину рука йому безсило лежала на підлозі. А потім, так само несподівано, як і впала, різко підвелась і вхопила одяг. Адріян Євгенович радістю відчув звичну й приємну міць своїх тонких пальців...

Де раптове одубіння зникло йому через те, що думка про кваліть і беззубість була просто беззвздою.

Він — беззубий? Язиком провів по двох рівних рядках своїх гострих зубів — ними можна ще розкусити горіхи! — і посміхнувся... Він — кволий? Раптово схопився з ліжка, просунув ноги в штани й миттю вийшов по прохолодному паркеті своїми чинвальні, перевіряючи свої напруги, упевнені рухи не втримав голосного сміху. Адже він зовсім не відчуває ще свого тіла, воно таке ж слух'яне, як і він! Він звично й легко справляється з ним, як з першим-ліпшим приладдям у своїй лабораторії! Він на десять принаймні його ще вистачить. А чимбики проблем — нових і цікавих — можна розв'язувати за цей надзвичайно довгий час!

З посмішкою, що ніяк не хотіла зникнути йому обличчя, професор узув свої домашні пантофлі, скинув нічну сорочку, щоб підставити тіло під холодний і хвисткий струмок води з-під крану. (Тільки він робив щоранку). Задоволено крякаючи й пихаючи, довго мився, з насолодою відчуваючи, як організм йому насліджується бадьорістю й легкістю. По тому підійшов до свічада й, витираючись шорним рушником, уважно оглядів себе, щоб остаточно переконатися в своїй здатності переносити вагу свого віку. І свічадо цілком виконало його бажання.

Він побачив там високу й широкоплечу людину, зовсім ще не згорблену й м'язисту: на голих грудях високо підіймалися два бугри, під шкірою помітно двигали пружисті вузли, а шия гордо тримала велику голову з коротко підстриженим волоссям. На лиці де-не-де залягли неглибокі зморшки під очима й на скронях; були вони ще й навколо рота, але ховались під вусами і рясною бородою. Чоло ж і щіки — такі ж рівні, як і півста років тому. А очі дивилися так молодо, з такою усмішкою, на яку належали юнакові. І ще одна чужина була йому в обличчі: на голові волосся ніде не заפורшило сивизною, без найдрібнішої плішинки було, брови й вуса й борода — майже зовсім білі; а втім білі брів лише відтіняла юний блиск його очей... І тільки б не ця сивизна, коли б не шкіра, що трохи пожовкла й була розкріслена надутими жилами — від старечого склерозу, ніхто ніколи не подумав би, що Адріян Євгенович прожив уже значно більше як три чверти свого життя.

Уславлений учений ніколи не розглядав себе так уважно. Навіть за часів молодості його знайомство з свічадом обмежувалося лише зав'язуванням краватки й розчісуванням густого волосся (тоді воно було стриженим). Тепер же майже ніколи не заглядав у нього. Але зараз, боляче ужалений уявою про величезність сімдесяти п'яти прожитих років, дов

не відходив од нього — аж поки не впевнився, що сьогоднішній острах є завчасний і даремний.

— *Caudeamus igitur juvenes dum sumus*, — іронічно зтяг він старовинної студентської пісні, і його хрипуватий гучний бас ураз наповнив невеличку спочивальню. Трохи сп'янілий од думки, що старість ще не доторкнулась до його міцного тіла, він співав диригуючи собі обома руками: — *Post malestam se neptutem nos habebit humus*. — Земля його візьме лише після тяжкої хвороби. Отже, їй доведеться почекати бо він аж дотепер не встиг ще довідатись, що це таке — хвороба. — *Vivat omnis virgines, vivat professores* — почав він був другого куплета, але ніяково засміявся й замовк: дівчатам ще можна славу співати, а от самого себе вихвалати — якось не з руки.

Крім того, він зміркував, що цей, нічим не виправданий і надто гучний спів напевно побудить усіх сусідів, а вони чого доброго подумають, що відомий мало не всій землі учений почав помалу з глузду з'їжджати від старости. Прислухався до ранкової тиші, з задоволенням переконався, що її ніщо не порушує й, усе ж таки ніяково посміхаючись, одійшов од свічада, щоб закінчити свій нескладний туалет. Потім запалив спиртовку, поставив на неї чайник і, чекаючи, поки він закипить, почав поводити по двох невеликих кімнатах своєї квартири: ритм крсків ушивував йому думки, спрямовуючи їх на той дослід, що його доконче потрібно почати якщо не сьогодні, так завтра в усякому разі... Так він ходив щоранку, обдумуючи сьогоднішній день, бо не міг сісти за роботу, не випивши чаю...

Та, видно, розум його не зміг ураз перебороти прикрої отрути сьогоднішнього непроханого спомину. Раз-у-раз словин цей затуманював потрібне й викликав перед очі давно минуле — те, що, здавалось, час уже зовсім і навіки засипав своїм важким і непрозорим порохом. Наче хтось ходив просторими склепами його пам'яті, де нерухомо лежали давнішні

події й почуття, струшував з них той порох і показував їх професорові такими, наче пережив він їх кілька годин тому.

Мимоволі він зупинився в своєму кабінеті проти стінки, що на ній висіли два портрети: молодій жінки й красивого юнака, схожого з нею, в студентському одягу, — портрети його дружини й сина... І дивно: щодня він бачив ці портрети, але ніколи вони не оживали так, як ожили зараз, — їхні очі встромилися в нього, роз'ятрюючи дві давніх рани...

Як давно це було... Одині рані більш, як п'ятдесят років, а другий... другий — тридцять два... Адріян Євгенович сам був ще студентом, коли вперше зустрів цю невисоку жінку, що скоро стала для нього найближчою істотою в світі. Портрет зле зберіг риси її милого лиця, і єдине, що запам'яталось з її зовнішності, було: розріз великих очей, подібний до розрізу католических мадон, і посмішка, вона завжди здавалась сумною через те, що кутки вуст не підводились угору, як це буває у всіх, а чомусь знижувались... Сімнадцять місяців найщасливіших місяців за все його довге життя — пробула Марійка з ним. Саме до того дня, коли він, радісний і щасливий, повернувся додому з останнього свого іспиту в університеті. Та як же не радіти йому було, коли він узнав, що професор фізіології лишив його за аспіранта при своїй катедрі! Але Марійка не могла розділити з ним його щастя: перед вечором того дня їй почались пологи, що від них вона й умерла, подарувавши йому сина... Навіть тепер, за п'ятдесят два роки по тому, Адріян Євгенович одчув невимовно гострий біль, що враз знесилив його; щоб устояти на ногах, він обіперся обома руками на стінку, а очі йому заслав непроглядний сірий туман. Через усе життя своє проніс він кохання до Марійки, жадного разу не зрадивши спомину про неї, бо певний був, що ніяка жінка не дасть йому того почуття життєвої наповненості, яке протягом

коротких сімнадцяти місяців давала йому дружина...
Лишившись самотнім, він усього себе віддав науковій роботі й синові: адже йому передала Марійка свої очі й свою посмішку; через це, мабуть, Адріян Євгенович так гарно зберіг їх у своїй пам'яті. Від батька ж хлопець узяв розум і здатність до інтелектуальної праці: він без єдиної затримки скінчив гімназію й уступив до університету. Але не довго тривало його навчання там: захоплений підчас однієї з революційних студентських демонстрацій поліцією, він потрапив до тюрми, звідти в заслання, а там у чотири дні згорів од запалення легенів. Було хлопцеві тоді всього лише двадцять літ...

Адріян Євгенович одштовхнувся від стінки й, важко пересуваючи ноги, наче всі сімдесят п'ять років раптом лягли йому на плечі, підійшов до письмового столу, впав на крісло й закам'янів, безсило схиливши голову.

Але біль, породжений спомином за давноминуде, — лише слабкий і скорозгасаючий відгомін колись пережитого, справжнього болю. Він звучить, мов тяжке зідхання з суміжної кімнати — придушене й зменшене стіною. Крім того, порох часу, здутий незрозумілою примхою пам'яті з набальзамованих подій минулого помалу осів, знову сховавши їх під своїм товстим шаром.

Проповзло кілька хвилин, і Адріян Євгенович, трудно зідхнувши й провівши тремітною рукою по лиці, підвівся, щоб продовжувати перервану гулянку. Ходив з низько схиленою головою, несвідомо торгуючи собі бороду пальцями. Кілька разів пройшовся повз спиртовку, не помічаючи, як буйно парує поставлений на неї чайник. Звернув увагу на нього лише тоді, як гаряча крапля, виплюнута їм, упала йому раптом на руку... Машинально налив у шклянку окропу, знов присів край столу. І сидів, поволі розмішуючи ложкою рудувату рідинку, аж поки вона зовсім не прохолонула, — гірка отрута споминів

опанувала весь його мозок, витіснивши звідти думки про потрібне й необхідне. Він же навіть не спробував боротися з цим.

Довгою шерегою вишикувались перед його уявою минулі роки. І були вони подібні до шереху однаково вдягнених салдатів, напівсхованих дрібним осіннім дощем: сіра смуга на сірому ж тлі... Але хіба могли ті роки бути іншими, коли постійний тоскний сум за втраченими близькими істотами, клав на них свій пригнітливий відбиток? Навіть наукова робота, що він оддав їй усе своє життя, що на неї він переніс своє нерозтрачене кохання, не зробила його життя барвистим. Кожна книжка, кожний підручник з фізіології — з тих, що вийшли протягом останніх років, — посилався на його роботи. Щодня він діставав кілька листів з радянських і закордонних лабораторій, наукових установ, інститутів і учених, листів з висловами пошани до нього, з проханням приїхати на такий то з'їзд, прислати звістку за свою теперішню роботу, з повідомленнями про обрання його на почесного члена такої то наукової організації. Але все це після синовєї смерті цілком його обходило й ніскільки не заглушало почуття постійної самотності... А що гірш над усе, протягом останніх років цю самотність він відчував чимраз гостріше: він пережив багатьох товаришів по роботі, другі переїхали в інші міста, а починати зближення з новими співробітниками — не той йому був уже вік. Серед студентів же — молоді, що для неї варт, на його думку, ще жити й працювати, він počував себе зовсім чужим...

Щоб не лишатися з своїми тоскними думками на самоті, додому він приходив лише спати. І тільки півгодини до сну та ранком він сидів за своїм столом. Весь же час свій проводить у лабораторії. Власне її він і вважав за свою справжню домівку: там була його бібліотека, там він написав більшість своїх книжок. Тут же на столі й лутках лежало

кілька принесених звідти книжок, перемішаних із зошитами, що в них він накреслював пляни майбутніх робіт та записував думки, що впадали йому в голову тут, або дорогою сюди.

У гості до нього, за винятком Олександра Матвієвича Ганевського, єдиного його приятеля, ніхто не приходив. Та й Олексаидер Матвієвич заходив рідко — раз на місяць. Сидів з годину, весь час потираючи свої старечі висохлі руки, майже не порушуючи мовчанки своїм розслабленим голосом. Щоразу зауважував, що квартира ця скидається більш на житло пролетарського студента, ніж на місце, де живе й працює великий учений. Іноді пробував заговорити про минуле, але зараз же замовкав, бо Андріян Євгенович ніколи не підтримував таких розмов: він завжди боявся споминів, знав, що всі вони надовго порушать його налагоджене життя, як от порушили сьогодні... Посидівши, Олександр Матвієвич витягав свого золотого годинника, довго дивився на нього й, обережно клацнувши кришкою, прощався.

Щоправда, іноді заглядали сюди й студенти, порушуючи своїми нестриманими голосами застиглість професорових кімнат. Але приходили вони сюди не в гості, а за довідками про складення іспитів, про підручники тощо. І ніколи не затримувались у нього більш, ніж треба, ніколи його розмови з ними не виходили з узького кола учбових справ... Важкуваті взаємини мав він із молоддю — важкуваті й чудні. Через те чудні, що всього лише десять-дванадцять років тому вони були зовсім іншими. Сам він змінився, чи змінились студенти? Андріян Євгенович переконався, що думати про це — даремно...

Довго сидів старий професор, зупиненим поглядом устромившись у якусь плямку на столі, багато ще чого перебрав своєю пам'яттю. Схаменувся лише тоді, як десь за стінкою глухо продзвонив годинник... Була вже десята година — час, коли він звичайно бував уже в лабораторії. Прикрив на самого себе

за те, що дозволив споминам так заповнити свій розум, він рвучко відсунув шклянку з невипитим чаєм, розплескавши його по столі, і хутко підвівся. Похапцем натяг на себе пальто, вийшов на вулицю. І тільки тут, простуючи до найближчої трамвайної зупинки, відчув, що спомини помалу зникають, звільнюючи його для сьогоднішньої звичної роботи.

Вони дійшли до кінця довгого інститутського коридору, де на стінці висів великий годинник. Хлопець глянув на нього, здивовано низав плечима й сказав:

— Ого! Уже початок одинадцятої... Сьогодні наш професор щось не дуже акуратний. Цього я за ним ніколи не помічав... А чого це тобі так приспічило побачити його?

Дівчина хвилину ніяково помовчала, не відважуючись глянути в очі своєму розмовникові. Потім нерішуче відповіла:

— Поговорити мені з ним треба... За його асистента поговорити.

— А що хіба трапилось?

Знову дівчина відповіла не відразу. Схилила голову, немов шукаючи на підлозі найменш образливу для себе відповідь.

Вони поволі проходились коридором, і дівчина раз-у-раз зупиняла свій погляд на жовтих дверях, що з-за них негучно доносилось шипіння газового пальника, стриманий брязкіт посуду й лагідне висвистування, — там, за ними, професорова лабораторія, там же знаходиться зараз і його асистент, що з ним вона менш за все хотіла зустрітись... Десята година — час для інституту ранній: крім них у коридорі нікого не було, і його тиша порушувалась лише згаданими звуками та стукотінням їхніх кроків.

Дівчина була на зріст невисока, але навіть під пальтом угадувалась гнучкість й властива молодості напруженість її постаті. Глянувши ж їй у лице, можна було з певністю сказати, що воно рідко коли буває

сумним і засмученим, що воно зовсім не цурається веселої усмішки, яка зараз же відбивається на обличчях її розмовників. Великі сірі очі говорили про те, що вони надзвичайно гарно стежать за всім навколишнім, і існують зовсім не для того, щоб тільки прикрашати й без того непогане лице, а й для того, щоб приковуватися до сторінок розкритого підручника. Так само можна було сказати, що вона загарлива фізкультурниця: кожний рух її тіла був пластичним і закінченим. Навіть зараз, коли всі її рухи були зв'язані ніяковістю.

Її співбесідник відзначався від неї лише тим, що був чоловічої статі та на голову вище неї. Він мав таке ж усмішливе лице, як і вона, з тією хіба різницею, що в ньому було більш енергійности. Крім того, рухався він спокійніш і впевненіш; не боявся зазірати їй в очі. І весь час стріпував темнокаштановим чубом, що непокірно вибивався з-під кепки.

Не дочекавшись на її відповідь, він повторив своє питання:

— Так ти, Танько, все ж таки скажи, що в тебе з тим асистентом трапилось?

— А тобі не терпиться взнати? — з ледве помітною прикрістю відказала вона. — Нічого особливого й цікавого зі мною не трапилось.

— Коли б нічого особливого не трапилось, ти не була б такою засмученою, — резонно зауважив він. — Адже ти за сьогодні жадного разу не засміялась... Ти розкажи, може я допомогти тобі чим зможу.

— На жаль, ця справа не знаходиться в твоїй компетенції. Це чисто учбова справа, а секретарі профкомів до цього, здається, ніяк не торкаються.

Але за мить, побачивши його неприємно вражене гострою відповіддю обличчя, вона розповіла:

— Розумієш, Туман двічі погнав мене. А за що погнав, цього я ніяк уторопати не можу.

— За те, мабуть, що ти не знала як слід фізіологічної хемії, — посміхнувся хлопець.

— А я якраз певна, що знаю її. Коли б не згла, не прийшла жалітися на Тумана професорові... Ти от послухай, як він мене ганяв. Прийшла я до нього вперше. Поговорив він зі мною хвилин із п'ять, потім скривився, мов середа на п'ятницю, покрутив головою й каже: „Перед тим, як складати звіт, треба якнайуважніш простудіювати підручника. От коли ви це зробите, тоді й прийдете до мене...“ Ну, за перший раз я на нього серця не маю. Щоправда, то правда: не дуже гарно я тоді вивчила... За два тижні по тому приходжу до нього вдруге, уже як слід вивчивши. Почав він мене питати, а сам зовсім до моїх відповідей не прислухається: біля якоїсь реторди крутиться й щось собі під ніс белькоче. Наче мене тут нема... Не міг він хіба проробити той досвід, а потім уже мене питати? Я б почекала... Ну, говорила я йому, говорила, а потім замовкла, не досказавши: все одно він нічого не чує. Він глянув на мене, угукнув зневажливо й дав друге питання. Почала я йому відповідати, а він знову біля своєї реторди закрутився. Мене аж зло взяло. Він же, накрутившись досхочу, піходить до мене й питає: „Чого ж ви мовчите?“ — А того, — це я йому, — що прийшла я сюди звіта з фізіологічної хемії складати, а не говорити в порожню просторінь. — Від такої моєї відповіді він аж губу закусив. Люто глянув на мене й, не почекавши, поки я йому дам відповідь на друге питання, раптом спитав мене таке, чого, я певна, в жадному підручнику немає. Звичайно, я на це нічого не могла йому сказати. Тоді він ехидно віддув свої губи, крутнув своїм кирпатим носом і порадив прийти до нього ще раз, простудіювавши до того й його останнє питання. Такої несправедливості я вже не могла стерпіти.

Зараз я не пригадую, що саме я йому наговорила, але таки наговорила. Він аж очі на мене вилупив і зблід од злости. На останнє крикнула, що коли й прийду складати звіта, так не до нього, а прямо до професора. Грюкнула дверима й подалась...

Вона різко відкинула руку назад, повторюючи той рух, що з ним вона грюкнула дверима, і ображено замовкла. По хвилинній павзі студент глянув на свою збентежену товаришку й спитав:

— Коли це було?

— Та вчора ж перед вечором. А мені аж досі серце заходиться, як згадаю оту зневажливість на Тумановому обличчі. Сам не чув нічого, а потім до мене присікався... Як ти думаєш, професор, коли визнає про таке його ставлення до студентів, зробить йому відповідне зауваження?

— А я ж не знаю. Спробуй... А краще за все попрохай, щоб він сам прийняв од тебе звіт.

— І спробую. І попрохаю. І певна, що він слухатиме мене уважніш, ніж його задрипаний асистент.

— Напевно вислухає. Тільки коли ти не знаєш його дисципліни, так і не йди до нього, бо він тобі таку нотацію прочитає, що ти ладна будеш у землю провалитися від сорому. Але після тієї нотації ти вже справді опануєш усю премудрість його дисципліни... Словом так або інакше, а користь од особистого знайомства з Терещенком ти матимеш.

— Невже він такий страшний?

— Не страшний, а просто закоханий у своїй науці. Крім того, надто він нелюдимий: з ранку до пізнього вечора сидить у лябораторії, мордує собак та пацюків, викриваючи щось нове, і вилазить звідти лише для того, щоб сходити на лекцію, або додому. Через це важко розмовляти з ним.

— А все ж легше, мабуть, ніж з Туманом... А що ти ще за професора знаєш?

— Та чув я багато про нього, а чи правда то, чи ні, — не знаю. Мені доводилось говорити з такими,

що закінчили свою вищу освіту ще до революції, так вони завжди з великою пошаною за нього висловлювались. Рідко кому, говорять, випадає щастя бути учнем такого професора, як Адріян Євгенович Терещенко, бо він не тільки прекрасний учитель, а й найближчий друг кожному студентові... Дивно, правда?

— Надзвичайно дивно...

— Да, для нас він не більш, як професор. Дружби його ми геть чисто не відчуваємо... Навіть думаємо іноді, що він вороже ставиться до пролетарського студентства і йому нема місця в радянській ВИШ'і. Одного разу навіть, років з три тому, повстало питання про усунення його з посади. Зупинило міркування, що кращого професора інститут ніде не знайде. Ну, і його революційні вислуги...

— Революційні вислуги? — аж зупинилась од здикування дівчина. — У такого крота, як Терещенко?

— Уяви собі, — підтвердив студент. — А втім треба взяти на увагу те, що до Жовтня навіть така партія, як от кадетська, вважалась за революційну... Про Терещенка говорять, що його син загинув у засланні. Говорять так само, що він захищав студентів і від реакційної університетської адміністрації, і від поліції: переховував у себе на квартирі тих, що за ними бігали горохові пальта. Навіть більше: підчас 905-го року, а потім і підчас реакції в його аудиторії, на його лекціях, студенти влаштовували революційні сходки. Він стояв на кафедрі, його асистент порався коло приладдя, а в аудиторії шумували студенти. Коли ж хто з непевних заглядав до нього, він ураз припиняв усі суперечки й своїм гучним басом починав читати нібито на хвилину перервану лекцію... Прямо не віриться, щоб Терещенко міг утворювати щось подібне. Але ті, хто його тоді знав, присягаються, що це було... Охранка ж...

Він раптом замовк і підштовхнув свою товаришку. Дівчина, зацікавлена його оповіданням, не помі-

тила, коли саме в коридорі з'явилась висока широкоплеча постать, що йшла їм назустріч. Руки їй були сховані в кишенях старенького пальта, на лице падала тінь од крилатого бриля, а сива борода ховалась у піднятому міховому комірі. І вони мимоволі відступили до стінки, даючи професорові дорогу. Твердими й великими ступенями пройшов він до дверей своєї лябораторії, навіть не глянувши на студента й студентку, що проводжали його уважними поглядами,— очі йому зосереджено дивились просто перед себе. Біля дверей він на мить зупинився, щоб струсити з себе крапельки розталого снігу й відкрити комір. По тому враз розчинив двері й зник за ними.

— Важко повірити, щоб отака людина могла в своїй авдиторії ховати студентські сходки,— промовила дівчина після короткої мовчанки.— Це ж ходяча мумія, а не людина... Не знаю, як і говорити мені з ним зараз.

— Да, повірити нелегко,— згодився студент.— А, між іншим, це так. І він міг робити це, майже ні від кого не ховаючись, бо знав, що охранка не заарештує його. Правильніш: не посміє заарештувати: адже затримання такого відомого вченого, як він, викликало б страшенний скандал на весь світ. Ясно, що царський уряд побоювався таки цього й обмежувався лише тим, що стежив буквально за кожним його рухом. Біля дверей його квартири вдень і вночі на варті стояв шпиг.

— Чого ж він тепер такий— чужий нам?

— А хто ж його знає... Мабуть, Жовтень приніс не ту революцію, що на неї він чекав. От він і сховався у свою мушлю, мов той слимак. А шкода: не важко уявити, які величезні наслідки дало б сполучення такого вченого, як Терещенко, з революцією.

Дівчина замислено оглянулась на щільно зачинені двері лябораторії, помовчала трохи й закінчила розмову:

— Говорити про це, звичайно, корисно. Але мені треба все ж таки до нього... Якщо хочеш і цікавишся взнати кінець моєї історії, почекай мене тут... Почекаєш?

— Робити мені зараз усе одно нічого. Можу почекати.

Зайшовши в лябораторію, Андріян Євгенович стриманим кивком відповів своєму асистентові на вітання, але коли той обережно висловив свою думку відносно сьогоденішньої погоди, мовчки й непомітно знизав плечем. Професор не любив асистента й терпів його біля себе лише через те, що той умів працювати, як гарно й точно збудований механізм: акуратно виконував завдання, уважно стежив з порядком в лябораторії й досить прийнятно допомагав студентам, що практично проробляли курс фізіологічної хемії. Не любив же його за те, що асистент не мав ніякої ініціативи й жадного досліду не зробив без професорових указівок.

Те, що поруч нього працює безсловесний помічник, а не науковий співробітник, трохи дратувало Адріяна Євгеновича.

Роздягшись і повісивши пальто й бриль, професор пройшов до свого столу, дорогою оглядаючи шафи, що з них визирали різноманітні прилади й хемічний посуд, і робочі столи, суспіль заставлені тим же. З задоволенням помітив, що все звично стоїть на своєму місці, і сів, присунувши до себе клаптики паперу з учорашніми замітками щодо роботи... Обстановка, без якої він не мислив свого існування, мішанина знайомих пахощів, що ними назавжди було пронизане повітря, і розмірені рухи асистента, що відміряв мензуркою якусь рідину,—все це враз витравило з нього лишки ранкових споминів. Він навіть забув, що саме трапилось з ним удома: цілком поринув у свої замітки... А закінчивши з цим, хвилину дивився в вікно, додумуючи свій новий дослід, потім звернувся до асистента:

— Отже, Анатоліє Петровичу, сьогодні, я думаю, ми можемо розпочати. Ви розпорядились із собаками?

— Так, — односкладово відповів асистент, поставивши мензурку.

— І приготували всі реактиви й прилади?

— Якраз кінчаю.

— От і гаразд...

Не хапаючись, Адріян Євгенович одяг робочий халат і підійшов до асистента перевірити його роботу. Але його зупинив обережний і тихий стукіт у двері. На запрошення в лабораторію увійшла невисока дівчина й зупинилась біля дверей, приховуючи свою ніяковість посмішкою й невпевнено поглядаючи то на нього, то на асистента. Професор помітив, як ворухнулись її брови, коли її очі зустрілись з примруженим поглядом його помічника.

Нарешті вона сказала:

— Професоре, можна поговорити з вами?

— Можна, звичайно, — відповів той. — Скиньте калоші й посидьте хвилину біля того столу. А я зараз.

Дійсно, за хвилину, закінчивши поверхове оглядання наготовленого асистентом, Адріян Євгенович сів напроти дівчини. Уважно оглянув її схилене до столу обличчя й мовив:

— Ну, я вас слухаю.

Дівчина не відразу перемогла свою ніяковість, що збільшувалась од присутності того, на кого вона прийшла жалітися. Спершу плутаючись, а потім більш-менш заспокоєно розповіла професорові за свою вчорашню неприємність із звітом. Вона бачила, що професор жадного слова не пропускає з оповідання, а це підбадьорювало її. Так само вона помічала, що він інколи озирається на свого помічника, що порався в протилежному кінці кімнати, наче розмова йшла зовсім не про нього. А коли знову повертався до неї, в очах йому просвічувалась стримана іронічна посмішка.

Коли дівчина кінчила, він спитав :

— Отже, ви хочете, напевно, щоб звіт прийняв я?

— Проти цього я не протестую. Навіть рада буду, бо боюсь, що після моїх зауважень з приводу його ставлення до студентів, ваш асистент провалюватиме мене, скільки б я до нього не приходила.

— Добре, — посміхнувся професор. — Але сьогодні, на жаль, я ніяк не зможу перевірити ваші знання: надто багато справ усяких. А от, скажімо, завтра в оцей же час... І ще одна умова: раз ви складаєте мені, то повинні настільки гарно знати дисципліну, що не злякаєтесь і того питання, на яке відмовились одповісти Анатолію Петровичу.

Дівчина з неприємним дивуванням глянула на професора.

— Та я ж вам говорила, що за це в підручнику нічого не написано. Звідки ж я можу взяти?

Професор нічого не відповів; лише поволі знизав плечима й добродушно посміхнувся. Не розуміючи, чи серйозно він говорить із нею, чи просто жартує, засмучена його несподіваною відповіддю дівчина спробувала посміхнутися й собі. Але на цьому їй не пощастило: посмішка вийшла вимученою й неширою. Кутки губ гірко знизались, як у дитини перед сльозами, а очі глянули на професора з таким сумом, що сум той раптом відбився йому в очах. А ще за мить брови йому напружено посунулись на чоло, очі поширшали й з якимсь невисловленим питанням впились їй у лице...

Всього лише хвилину тривала поміж них мовчанка, але якою довгою й химерною здалась вона дівчині! Професор закам'яніло сидів, не відриваючи від неї свого нерухомого погляду, а лице йому було таке, наче вона боляче його вдарила; воно стало блідим раптом укрилось рясним мереживом дрібних, але глибоких зморшок. Лише тепер дівчина помітила, який він уже старий... Але нічого не розуміючи в його поведінці, теж нерухомо сиділа, і тільки очі їй

розгублено бігали по вдягненій у білий халат кре-
мезній постаті. Потім розгубленість змінилась пере-
ляком: а що як професор просто непритомний? Не-
рвово схопилась була з стільця, але він зупинив її
беззвучним ворухінням застиглих губ... Нарешті
підвів руки до лиця (дівчина помітила, що вони
дрібно тремтіли), стис щосили їми скроні й випро-
стався.

А коли він, кінець-кінцем, порушив цю незрозу-
мілу мовчанку вона раптом одчула, що це говорить
із нею не професор, не уславлений учений, а зви-
чайна людина, котра довго таїла в собі щось і те-
пер хоче саме про це розказати. Стільки було йому
в голосі несподіваної теплоти, хоч він тільки від-
повідав на останнє її зауваження.

— Люба товаришко, — говорив він, — підручники
існують зовсім не для того, щоб розжовувати знання
та в рот вам їх запихати, а для того, щоб правильно
організувати ваше мислення щодо даної наукової
дисципліни. Насамперед він дає вам змогу опанувати
не суть дисципліни, а методи, що за їх допомогою
та суть викривається... Якщо ви опанували ті ме-
тоди, так вам ніяке питання не страшне: приклавши
їх до нього, ви враз його розв'яжете. А щоб їх опа-
нувати, треба не зубрити, як це роблять звичайно
студенти, а й трохи думати про те, що вичитуеш з
підручника... Отже, коли ви просто визубрили мою
дисципліну, так вам варт посидіти сьогодні над під-
ручником й привести в єдину систему уже вивчений
матеріал. Це для того, щоб ви мали не розпорошені
знання з фізіологічної хемії, а всеохоплююче уявлення
про цю науку.

Від того, що говорив він з нею так, дівчина на-
стільки посмілішала, що навіть заперечила:

— Ну, професоре, цього я до завтра ніяк не
встигну зробити. Тут принаймні тиждень треба ви-
тратити.

— Так ви за тиждень і прийдете до мене.

— Це легко сказати. А коли оця фізіологічна хемія вже місяць як мені на шиї висить... Я ніколи не думала, що ви вимагаєте від студентів такого ставлення до вашої дисципліни.

— Чому саме до моєї? До всякої науки так треба ставитися!.. Але не плутайте, будь ласка, двох категорій: досконало знати науку й мати про неї уявлення. Я — фахівець — повинен знати, від вас же цього ніхто не вимагає.

— Але ви забуваєте, що ми, студенти, готуємось всього лише на лікарів, практичних працівників. І ні тепер, ні по закінченні інституту ми не матимемо часу, щоб кохатися в чистій науці... Не думаю, щоб така абстрактна наука, як хоч би й фізіологічна хемія, стала коли-небудь в пригоді підчас майбутньої лікарської практики.

— Ну, — з посмішкою розвів руками професор, — коли по-вашому навіть фізіологічна хемія є чиста наука, так тоді взагалі ніякої науки, крім чистої, не існує... Ні, так думати не можна, — продовжував він, посерйознішавши. — Тим більш, про фізіологічну хемію. Наука ця, щоправда, ще дуже молода, але без неї сучасний лікар обійтися ніяк не може. І певний, що ви в цьому переконаєтесь, як тільки почнете практикувати.

Дівчина неймовірно посміхнулася і глянула на професора. Вона хотіла сказати йому, що він говорить так тільки через властиву йому, як і кожному вченому, захопленість саме своєю наукою, але стрималась.

Дедалі вона слухала його й дивилась на нього чимраз більше відчувала, що ставиться він зараз до неї, не як до студентки, а якось інакше. Який професор пропустив би повз вуха всі ті дурниці, що вона йому тут наверзла про його науку? Він же не тільки добродушно посміхався, а й старався по-дружньому довести їй її помилки... Вона пригадала, що їй за нього говорив нещодавно секретар

профкому, і тепер їй здалось, що пошана колишніх студентів до цього старого вченого має не абиякі підстави.

— А я думаю, що ви перебільшуєте, — відважилася таки зауважити вона.

— Ніскільки, — відповів професор і раптом засміявся. — А от на вашому місці я не робив би такого зауваження. Воно лише показує, що ви маєте надзвичайно поверхове уявлення про суть фізіологічної хемії. Не дуже уважно читали ви підручника: не побачили навіть, які широкі обрії викриває людству ця наука.

— Які ж саме? — зацікавлено спитала дівчина.

Одну мить професор здивовано дивився на неї, не розуміючи, видно, як це студентка, прийшовши до нього складати звіта, може питати за те, що повинна сама добре знати. А потім іронічно засміявшись, почав розказувати...

Не хапаючись, докладно розповів їй, чому лікарів так важно знати про ті хемічні процеси, що відбуваються в людському тілі, як ведуться дослідження, підсумував досягнення в цій галузі на сьогоднішній день і накреслив проблеми, що над розв'язанням б'ється зараз наукова думка всесвіту: вивчення змін у білкових речовинах, ролі заліз у внутрішньої секреції й ролі вітамінів... Поглядав на широко розплющені, уважні очі своєї слухачки, на її стиснуті губи, і інколи, наче відганяючи якусь настирливу думку, провадив рукою об'єкт. Він не помічав, що асистент закінчив свою роботу й стоїть коло вікна, чекаючи на нього; забув, що кілька хвилин тому сказав дівчині про неможливість прийняти сьогодні звіт.

Вона слухала його, і здавалось їй, що про це вона чує вперше. Те, що було написане в підручнику й що вона досить добре знала, мало зовсім інший вигляд. Там не було такого захоплення й такої яскравості, що з ними розповідав професор;

там було те, що просто треба вивчити для звіту. Ніколи не думала вона, що ця наука така цікава. А дивніш за все було те, що старий професор був зовсім не такий, яким вона звикла його бачити: не сухий учений, а людина, цілком захоплена своєю роботою... І коли він скінчив, їй стало шкода, що така цікава розмова так скоро обірвалася. Щоб підбити його говорити ще, сказала:

— От ніколи не думала, що це така широка й розгалужена наука. І невже є люди з таким великим розумом, що не тільки охоплюють усі ці галузі а ще й додають щось своє до них?

— Ви не точно висловлюєтесь, — поправив її професор. — Не не думали, а не задумувались над ним. А задумавшись, ураз побачили всю величезність її. Варт отак задуматися над кожною наукою — наслідки цього ви вже відчули на собі... А щодо людей, так звичайно, таких великорозумних нема. Кожний з нас працює лише в маленькій галузі, кожний з нас поширює вузьку стежку для того, щоб вона, врешті-решт, стала битим шляхом... Я, наприклад, працюю над дослідженням ролі вітамінів у нашому організмі, і, здається, дещо таки зробив.

— Я знаю, що ви маєте всесвітню славу. Але невже через самі вітаміни?

— Майже виключно через них. Зате й витратив я на них останні двадцять років.

— Так багато?.. Та скільки ж вам тоді? — мимоволі й несподівано вирвалося в неї.

Але зараз же вона зрозуміла всю неадекватність і недоречність свого питання. Густо почервоніла й схилила голову, щоб не бачити докору в його очах. Та професор зовсім на неї не розсердився: лагідно посміхнувся й відповів:

— Сьогодні мені стукнуло сімдесят п'ять літ. Мало не дві третини з них я присвятив роботі на науковому полі.

— Сімдесят п'ять літ, — пошепки повторила дівчина. — Хто б подумав...

Асистент не дав їм кінчити. Йому, видно, сутужно стало стояти без діла й він одважився натякнути професорові, що для досвіду все вже готове. Підійшов до них і перервав їм розмову, сказавши, що вже початок дванадцятої.

— Та що ви говорите! — здивовано вигукнув професор, схоплюючись на рівні ноги.

Дістав свого годинника, глянув на нього й з удаваним засмученням похитав головою. По тому, простягнувши дівчині руку на прощання, мовив:

— Ну й заговорився я з вами. Зовсім забув, що мені зараз аж он як ніколи... Так ви завтра приходьте, навіть не заглядаючи в підручник. Тепер, після нашої розмови, я певен, що ви маєте достатне уявлення про фізіологічну хемію... Чекатиму на вас...

Але дівчина тихо заперечила:

— Краще все ж таки я ще раз прочитаю. Бо бачу тепер, що зовсім не знаю цієї науки.

Професор посміхнувся й мідно стис їй руку. Замисленим поглядом провів її до дверей. А коли вона зникла за ними, прислухався, як помалу вшухає стукіт її квапливих кроків. Почув також її зворушений голос — вона з кимсь зустрілась в коридорі, — але слів не розібрав. Пішов до свого робочого стола, але до того, як розпочати роботу, суворо зауважив асистентові, що його ставлення до студентів аж ніяк не припустиме. І не захотів вислухувати його виправдувань.

Вийшовши з лябораторії, дівчина метнулась до свого товариша, що, чекаючи на неї, сидів на лутці. Їй так хотілось поділитися своїми враженнями від розмови з професором, але, підбігши до студента й розкривши рот, раптом одчула, що тих вражень так багато, що двома словами про них не розкажеш. Зупинилась перед ним з лицем, заквітчаним

радістю, не звертаючи уваги на його іронічне дивування.

— Чого ти так довго там сиділа? — спитав він. — І що це з тобою сталося, що ти наче сама не своя?

— Якби ти знав! — нарешті вигукнула вона. — Якби ти тільки міг знати!

— Та що таке?

Дівчина набрала повні груди повітря, але видихнула його, так таки й не сказавши нічого. Лише за кілька хвилин, коли перший приступ зворушення трохи вщух, вона змогла мовити:

— Та професор же... Якби ти знав!... Адже я тепер переконана, що колишні студенти мали велику рацію вважати його за найкращого товариша. Він розмовляв зі мною, і я не помітила, що просиділа в нього більш, як годину. Так розмовляв, ніби я йому старий - старий друг.

— І звіт тобі зарахував?

— Навпаки: довів мені, що я зовсім дурна й абсолютно нічого не знаю.

— Так чому ж ти так радієш?

— А тому, що я тепер хочу знати. Розумієш? Не тільки скласти звіта, а й щоб назавжди лишилось мені в голові все, що я вивчила... Крім того, я багато дечого зрозуміла. Хоч би й те, наприклад, що він... Ні, ти краще послухай...

Вона зворушено й похапцем, але стараючись не пропустити жадної подробиці, передала йому про все, що сталося з нею в лабораторії. І ніяк не могла втримати тремтіння рук і голоса: її наче вщерть переповнила якась прозора й тепла рідина, що буйно хвилювалась, пробиваючи собі вихід з неї, щоб залити собою й її слухача. А погляд її невпинно метушився, не зупиняючись ні на чому, шукаючи таких виразів і слів, що ними можна було б якнайкоротше й якнайяскравіш розповісти. Все ж таки слова переплутувались, забігаючи одне наперед

одного, а думки линули так швидко, що жадної з них до кінця не висловлювала.

Не скоро зрозумів хлопець, що саме хотіла вона йому сказати. Знаючи, що перебивати її зараз недоцільно, мовчки слухав її з насмішливим усміхом. Нарешті не втерпів і зупинив її:

— Та постій же хоч хвилину! Адже я нічого-сіньки не розумію. Ти толком скажи, яка це тебе муха вкусила й що ти хочеш оцим своїм зворушенням довести. А то торохтиш, мов той кулет..

— Та невже ж ти не розумієш? — здивувалась дівчина; але його питання трохи остудило її й вона продовжувала, вже стримавши свій запал: — Я хочу сказати тобі, що ми й досі не зрозуміли його як слід... Він говорив мені зараз про свою роботу, про вітаміни. Якби ти знав, як багато зробила наука в цій галузі й як багато ще треба зробити... І яка це важна проблема! Адже вона перевертає догори бриком усі наші поняття про харчування. Вона наближує людину до того, що людина опанує свій організм, що всі сили свої, які зараз ідуть на травлення їжі, людина зможе використати на творчу роботу... Ти хоч уявляєш, яка це величезна проблема?... І як можна не поважати людину, що всі сили віддає на її розв'язання? Невже ми, пролетарське студентство, не можемо як слід оцінити його? Невже буржуйські та чиновницькі синки, що колись тут учились, могли його цінити краще як ми?

— Та зупинись же ти на мить! Дай мені сказати, — уже трохи прикро перебив її студент. — Я не заперечую, що він гідний усілякої пошани, як науковий працівник. Та він і так має її у всесвітньому масштабі... Ми ж говорили про його ставлення до Жовтневої революції.

— Але хіба воно тепер тобі неясне?... Невже людина, що дванадцять років прожила у Радянському Союзі, не спробувавши втекти звідси, може

вважатися за контр-революціонера? Чим він виявив свою контр-революційність?

— Одверто, здається, нічим не виявив. Але те, що він не спробував утекти, зовсім не говорить за його лояльність.

— І не зробив навіть нічого подібного до вибрику академіка Павлова?

— Наскільки я знаю, не зробив.

— Ну, так про віщо ж говорити тоді? Ми чомусь звикли думати, що раз людина мовчить, не розпинається на кожному перехресті за революцію, значить, людина та є прихований контр-революціонер. А того, що людина ця тихо, без усякого галасу робить своє діло, корисне насамперед пролетаріатові, — цього ми не помічаємо... Та будь він хоч трохи незадоволений з того, що в нас тут діється, хіба б він не поїхав за кордон? Адже він знає, що покажись лише він там і заяви, що ненавидить більшовиків і хоче працювати на капіталістів, так йому зараз же дали б і лабораторію, й кошти, і чого б він не захотів... Але ж він не поїхав! Вважає, що тут йому краще працювати...

— Це він тобі сам так сказав?

— Нічого він мені про це не говорив. Я сама бачу.

— А я бачу інше. Колись він не боявся показати своєї революційності, а тепер нічим її не виявляє.

— Те, що він ховав у своїй аудиторії студентські сходки?... Але, товаришу дорогий, хіба зараз треба ті сходки ховати? Від кого?... Крім того, не забувай: йому вже сімдесят п'ять літ. Невже від такої старої людини можна вимагати, щоб він горів юнацьким запалом.

Студент помовчав, замислено розглядаючи її зачервоніле від зворушення лице. Потім похитав головою й мовив:

— Небагато треба, щоб ти почала ідеалізувати людину.

— Хай... Терещенко така людина, що її можна й варт ідеалізувати. Але це зовсім не ідеалізація. Я просто зрозуміла його.

— Ну, гаразд, — подумавши, згодився студент. — Припустімо, що він, дійсно, такий гарний... Але того, що лише ти це зрозуміла, мало. Треба, щоб і інші студенти так само зрозуміли.

— А ти думаєш, що це важко зробити? Зовсім ні... Треба показати йому, що іноді й гора може посунутися трохи назустріч Магометові. І ми от що зробимо... Але ходім краще в профком. Там ми за це з усіма поговоримо.

О четвертій годині, саме в той час, коли Адріян Євгенович звичайно йшов обідати, в лабораторію зайшов Олександр Матвійович Ганевський. Вид він мав урочистий: його згорблена постать старалася триматися рівно, піджак, завжди розхристаний, був застібнутий на всі гудзики, а волосся й борода розчісані. Побачивши його, Адріян Євгенович не терпів, щоб не спитати з усмішкою:

— Що це з вами, шановний Александре Матвійовичу?

Олександр Матвійович, видно, не сподівався на таку іронічну зустріч: докірливо глянув на свого друга й засмучено потер руки. Але, згадавши, що Адріян Євгенович має здатність на несвоєчасні й недоречні жарти, посміхнувся й собі. І трохи ніяковіючи, офіційно мовив:

— Дозвольте, дорогий Адріане Євгеновичу, вітати вас із днем народження й побажати вам сили й здоров'я, щоб ви могли продовжувати свою роботу з таким же успіхом, як і досі.

Говорячи це, він дивився на підлогу, і не помітив, як Адріанові Євгеновичу пробігла по лиці якась тінь. Підвів голову, лише коли той упорався з собою й, простягнувши йому руку, голосно розсміявся.

— І для того, щоб нагадати мені про мій вік ви набрали такого серйозного вигляду?.. Чи ви цим

хочете натякнути мені, що небагато вже часу лишилось мені коптити небо?

— Який же ви ехидний, Адріяне Євгеновичу, — ображено відповів Олександр Матвійович. — Невже ви не можете подумати, що я прийшов до вас із щирим серцем?.. Хіба я можу натякати на вашу старість? Варт вам лише мигцем глянути на мене, і ви зрозумієте, що мені до смерті значно ближче, аніж вам. А я на вісім років молодший за вас... Ви ще такий бадьорий.

Адріян Євгенович зрозумів, що своїми питаннями зробив старому другові боляче. Ступнув до нього й заспокоююче поклав йому руку на плече.

— Не ображайтесь на мене, любий друже. Повірте, мені дуже приємно, що ви оце зайшли до мене: не забули, значить, що сьогодні день мого народження... Але чого ж ми тут, біля дверей, стоїмо? Давайте сядемо... Почастувати, на жаль, я вас нічим не можу, а поговорити з вами завжди приємно.

Він узяв його під руку й повів до стола. Присунув йому стілець, а сам сів напроти так, що коліна їхні зіткнулися.

Як завжди, розмова між ними почалась невідразу. Вони так рідко бачились, що до того, як заговорити, їм треба оглянути один одного, порівняти з минулим разом, пригадати, про що саме тоді йшла розмова, і декілька разів з видом авгурів посміхнутися один одному. Потім вони починали перекидатися коротенькими й обережними зауваженнями щодо інститутських новин і чуток, погоди й своєї роботи, довідувались один в одного за здоров'я й самопочуття, і лише по тому розмова їхня ставала такою, якою повинна вона бути поміж старими друзями.

Так було й на цей раз. З тією хіба різницею, що Олександр Матвійович ніяк не хотів позбавитися своєї урочистості й робив свої зауваження так, наче був присутній на якомусь офіційному засіданні. Адріян же Євгенович боровся з двома почуттями:

Йому дуже хотілося їсти, але він боявся образити свого друга, сказавши, що йому треба йти обідати. Та й не хотілося розлучатися з ним — хотілося поділитися з ним думками, навіяними сьогоднішнім днем...

Хвилин з десять він просидів, напівслухаючи по-старечому докладне оповідання Олександра Матвійовича за якусь справу, що він її й сам добре знав. А потім зміркував, що не так то вже й важко провести з ним годину-півтори, не мучаючись голодом. І терпляче вислухавши з уважним видом те оповідання, зробивши навіть з приводу його декілька зауважень, запропонував:

— Знаєте що, любий друже? Дозвольте мені сьогодні запросити вас пообідати зі мною... Не додому, звичайно, бо там на мене з обідом ніхто не чекає, а в ресторан... Там ми посидимо в затишку, вип'ємо по чарочці легенького шато-ікему заради моїх іменин і не хапаючись поговоримо... Як колись давно-давно ми це робили.

— Але... — спробував був заперечити Олександр Матвійович.

— Без нікотерих „але“... Не бійтесь, я не наполягатиму, щоб ви їли й пили багато, цілком помилую ваш шлунок. Ми лише легенько перекусимо... А щодо розмов, так не такі вже ми з вами старі, щоб нас з вами могла втомити проста дружня розмова... Отже, ви повинні піти зі мною.

— Але ж мене дома чекатимуть...

— Ну, то й що з того? Один раз можуть почекати... Скажете вашій дружині, що це я примусив вас... Ну, без зайвих розмов, ідіть хутчіш одягайтесь і за п'ять хвилин будьте вже тут.

— Потім у мене сьогодні о пів на сьому лекція.

— Якраз я теж сьогодні читаю. От ми разом сюди й повернемось.

... Ресторан, що в ньому от уже кілька літ обідав Адріян Євгенович, містився недалеко від інституту. Це було невеличке приміщення в підвальному

поверсі, заставлене квадратними столиками. Денне світло сюди ніколи не заглядало, а жовтуваті вогники нечислених електричних лампочок лишали деякі кутки словитими сутінню. Офіціанти тут рухались нечутно, говорили пошепки, відвідувачі так само ніколи не підвищували своїх голосів, і тиша порушувалась лише стриманим дзвоном посуду. Ніколи та кож не було тут натовпу, ніколи ніхто не стояв за стільцем, поглядами й прикрими рухами вимагаючи скоріш звільнити місце... Саме за те, що тут можна було поїсти не хапаючись, а після обіду посидіти з газетою, Адріян Євгенович і любив цей ресторан.

Коли він прийшов сюди з Олександром Матвійовичем, народу тут було зовсім не багато. Він вибрав столик у далекому кутку, — там де можна розмовляти, не боючись, що чийсь цікаві вуха підслухають, — посадив свого друга так, щоб світло не різало йому в очі. Замовив обід з півпляшкою неміцного вина до нього. По тому позручніш усівся сам і, задоволено оглянувши прив'ялу хризантему, що стояла серед стола, мовив:

— Давно ми не обідали з вами вкупі. Років п'ятнадцять уже, мабуть... А ви ще не хотіли йти. Не хотіли мені зробити цієї приємності.

Олександр Матвійович ніяково потер свої худорляві руки й нічого не відповів.

Розговорились вони лише по тому, як перед кожним з них смачно запарували тарілки з першою стравою, а вино наповнило чарки своєю золотою прозорістю. Олександр Матвійович знов з офіційним і урочистим видом привітав Адріана Євгеновича, і маленькими обережними ковтками спорожнив свою чарку. Адріян Євгенович подякував за побажання й випив свою враз. По тому, лагідно посміхаючись один одному, вони схилились над тарілками.

Обидва вони давно не пили вина; забули навіть, який воно має смак. І через це воно хутко розлилось їм по тілам приємною теплістю, а очі зробилися

веселішими й бадьорішими. Усмішки їм помалу поширшали, рухи набрали упевнености й значности. А коли з першою стравою було закінчено, Олександр Матвійович раптом розстібнув свого піджака, зауваживши, що тут надзвичайно тепло й зовсім нема продувів.

— От бачите, — сміючись, сказав Адріян Євгенович, — який ви ще моложавий. А говорили, що вам до смерти ближче, як мені... Ну, так вип'ємо, любий друже, і по другій — за те, щоб нам наша праця не здавалась важкою.

І випити Олександр Матвійович не відмовився: чокнувся й спорожнив свою чарку не так уже обережно, як уперше.

— Я думаю, — продовжував Адріян Євгенович, витираючи собі вуса, — що за це ми можемо випити: років на десяток, а то так і на всі п'ятнадцять нас іще вистачить, а на цей термін ми багато встигнемо. Тільки б працювати не набридло.

— А ви вже почуваєте, що праця вам починає набридати? — поцікавився Олександр Матвійович.

— Чудне питання, — здивувався Адріян Євгенович. — Як це так може набриднути робота, що до неї зник, мов до дружини? Адже коли набридне вона, для чого ж нам тоді жити?

— Ну, не набридла, а втомила... Спочити хочеться... Невже ви ніколи не думали про те, що як було б гарно не йти в інститут, а посидіти вдома, читаючи книжку з небувалими пригодами, або що?

Не почувши відповіді, Олександр Матвійович глянув на свого друга й побачив, що той здивовано розширеними очима дивиться на нього, видимо, не розуміючи нічого. Сам цьому трохи здивувався, а потім, поклавши виделку й хвилюючись од випитих двох чарок і давно передуманих думок, заговорив:

— Невже ви ніколи цього не відчували? А я — дедалі відчуваю чимраз більш... Ну, от подумайте самі. Сорок років я віддав патологічній фізіології.

Сорок років уся моя істота була скерована на те, щоб розв'язувати зв'язані з цією наукою проблеми. Сорок років... Наче все життя перетворилось у якийсь патологічний процес, наче вся земля тільки тими процесами й наповнена. Адже коли працюєш, всього себе віддаючи роботі,— а нам інакше працювати не можна,— так не помічаєш нічого, що діється навкруги тебе... І от тепер усередині мене доспіло єдине бажання: спочити від цієї праці. Навіть хочеться забути про неї зовсім... Зараз я клопочусь за пенсію. А тимчасом потроху кінчаю свою роботу. І мрію, що років із п'ять я просто поживу, жадного разу не подумавши за свою патологічну фізіологію: читатиму собі книжки, газети, гулятиму з онуком,— зроблюсь звичайнісіньким дідуганом... Розумієте тепер?

— Розумію,— невпевнено вимовив Адріян Євгенович.— Але... Не можу зрозуміти, як це ви прагнете до відпочинку, коли зараз, саме зараз, так цікаво й потрібно працювати?

— Чим же цікаво?

— Як чим?... Та хіба ви не бачите, що навкруги вас усі працюють з таким напруженням, з таким захватом, що просто соромно не брати участі в цій загальній роботі?

— Та я ж говорю вам, що все життя мое було віддане науці й ніколи було мені дивитися навкруги.

— Не розумію,— розвів руками Адріян Євгенович.— Абсолютно нічого не розумію... Я розумію, що ви, як і кожний науковий працівник, були в шорах... Ми повинні їх, ті шори, мати, бо вся наша увага мусить скеровуватися лише на те завдання, яке ми в даний момент розв'язуємо. Але ж ми повинні ні в якому разі не губити загальної перспективи. Нам треба знати, що саме від нас людство в отой даний момент вимагає. Адже ми не тільки для свого задоволення працюємо!.. Так от: для того, щоб не загубити загальної перспективи, ми іноді

повинні скидати наші шори й перевіряти, чи то ми робимо, що всім потрібно... Невже ви ніколи не оглядалися у такий спосіб навколо себе?

— Ніколи... Коли мені не треба було працювати, я,—використаю ваш образ,—скидав свої шори й заплющував очі. Спочивав... А по тому знову приступав до роботи.

— Не поцікавившись, чи потрібна ваша робота?

— Самого себе судити важко. Працював... А чи правильно, чи ні,—про це хай говорить хто що хоче. Я ж працював виключно через те, що моя робота перш за все давала мені задоволення... Утомився, але то вже зовсім інша річ.

Офіціант, що в цю мить подав їм другу страву, на хвилину перервав їхню розмову. Адріян Євгенович дивився на свого друга, наче вперше його бачив. А коли офіціант пішов, він схилився через стіл, важко обіпершись на лікті й сказав:

— Якщо я правильно зрозумів ваші слова, так вам, виходить, усе одно, де й для чого працювати: була б тільки лабораторія та пенсія, коли ви старим станете. А все інше вас цілком обходить. Так, чи що?

— Приблизно так,—не дивлячись на нього, відповів Олександр Матвійович.— І мені дивно, наприклад, те що ви, людина із всесвітнім ім'ям, лишилися тут, прекрасно знаючи, що за кордоном ви знайшли б значно кращі умови для своєї роботи й могли б працювати з надзвичайними наслідками. Адже ви

мало не щодня дістаєте з-за кордону запрошення приїхати... Я б поїхав.

— Чи ж вам тут не подобається?

— Не вам про це питати. Самі прекрасно знаєте.

Адріян Євгенович пильно подивився на свого співбесідника, що сидів не відриваючи очей од тарілки. Потім одкинувся на спинку стільця й розсміявся:

— Невже вам не подобається те, що радянська влада асигнує на наукову роботу значно більше грошей, ніж наші лабораторії їх мали до революції? Чи те, що вона дає вам пенсію? Чи те, що вона нам, науковим працівникам, дає стільки всіляких благ, що ми можемо відчувати себе привілейованою кастою?

— Да-да... І водночас примушує нас читати лекції тим, для кого наука є, дійсно, такий граніт, що їм його розгризти абсолютно не під силу. А одно це надто перевищує всі ті блага.

Олександр Матвійович, зовсім зворушений, говорив чимраз голосніш і гостріш; навіть поклав свою виделку, щоб зручніш було розмахувати руками. Але цим він не порушив Адріанові Євгеновичу його спокійної й усмішливої лагідності, що з нею він спостерігав старечу рухливість свого друга. Ледве помітно знизавши плечима, відповів:

— Такі думки інколи впадали й мені в голову. Студентство наше, мовляв, дуже зле подготовлене й через це важко працювати з ним... Але біда наша в тому, що стикаючись з студентами трохи не щодня, ми зовсім не приглядаємось до них. Знаємо, що вони не мають середньої освіти, що ніхто з них не кінчив, мовляв, гімназії, і думаємо, що вони не можуть учитися так, як нам цього хотілось би...

— А на вашу думку, вони можуть учитися? — насмішливо перебив його Олександр Матвійович.

— Безперечно можуть... Бо зараз до ВИШ'ів ідуть виключно ті, хто, дійсно, хоче опанувати знання, щоб

якнайшвидше здійснити свою мету. А зараз більшість студентів має одну загальну мету: будування соціалізму... Не посміхайтесь так уїдливо, шановний Олександр Матвійовичу. Я не комуніст і, одверто кажучи, хемічна структура вітамінів цікавить мене більше, ніж оте будування соціалізму. Але, перебуваючи в сучасному оточенні, я думаю, що робота над вітамінами є так само ділянка, на якій повинно працювати для досягнення тієї ж таки мети... От коли б ви не жили з заплющеними очима, а, кінчаючи свою роботу, оглядались би навкруги себе, ви, я певний, побачили б те ж саме й думали, як я.

— Ну, що ж... Коли б вас почув хто з наркомосівських комуністів, він на завтра причепив би вам прикладку заслуженого діяча науки... Але ж це — те, що ви говорите, — зовсім не міняє умов нашої педагогічної праці. Читаєш лекцію, провадиш лабораторні заняття, а все відчуваєш, що робиш на вітер.

— Може, ви це й відчуваєте, а я цього про себе сказати не можу. Я переконаний, що студенти розуміють саме так, як я цього хочу.

— От і неправда! А чому тоді взаємини ваші з студентами зовсім не такі, якими вони були до революції? Тоді вас за найкращого серед нас усіх вважали, а тепер... Дивляться на вас, мов на машину, що повинна їм лекції читати. Мо, скажете, що я й зараз неправий?

Захоплені суперечкою, вони лишили свою їжу напівз'їденою, а самі впились один в одного очима й зовсім не стежили за тим, щоб їхні слова не долітали до сусідніх столиків. Олександр Матвійович обурено розмахував руками, а борода йому дрібно тремтіла. Адріян Євгенович говорив із спокійною іронією, наче перед ним був нерозумний юнак. Схиливши голову на бік, він відповів:

— Ні, я не можу сказати, що ви неправий. Але правий всього лише наполовину... Щоправда, я зараз стою трохи осторонь од студентства, тільки

це виключно через мою старечу дурість... Річ у тому, що студентство тепер зовсім не таке, як до революції. Тоді воно складалось головним чином з третього елементу, а тепер з робітників та селян—кляси до-всім іншої. З її представниками мені зустрічатися майже зовсім не доводилось. Тоді студенти дивились на науку як на засіб заробляти собі хліб, а тепер—як на засіб вирвати культуру з рук ворожих кляс. Я цього відразу не зрозумів. От мені й здалось, що не я потрібен сучасним студентам, а лише мої знання... А сьогодні трапилось таке, що не міг не подумати: я ще можу і окрім своєї хемії, на щось здатися.

— Блажен, хто вірує,—посміхнувся Олександр Матвійович.

— Сьогодні я переконався в цьому,—не слухаючи його, продовжував Адріан Євгенович.—Якщо я раніш знаходив шлях до студентського серця, розпалюючи властиве юнацтву поривання до бунту, так зараз я можу знайти той, дотепер загублений шлях, розпалюючи любов до знання... Мені здається, що сучасне студентство не тільки хоче знання, а й любить його... І не може бути, щоб я помилився.

— Що ж таке сталося?

— Та нічого особливого. Просто поговорив я з однією студенткою з годину. І от тепер хочу знати, чи все студентство таке, як вона... І я одмінно визнаю це!

Олександр Матвійович лише знизав плечима: що, мовляв, говорити з цим старим диваком. Узняв виделку й почав доїдати свій обід.

Адріан Євгенович посидів хвилину нерухомо, щось додумуючи. Потім посміхнувся сам собі на незадоволене лице свого друга й потягся до пляшки з вином. Тихо мовив:

— Я такий радий, любий друже, що ми ще настільки молоді духом: можемо сперечатися з таким запалом і захватом... Ми повинні випити за цю

нашу здатність. Тим більш, на дні пляшки лишилось ще трохи вина.

Точно о пів на сьому Адріян Євгенович увійшов у щедро й рівномірно залляту електрикою аудиторію. Трохи схиливши голову й твердо ступаючи, пройшов ті декілька кроків, що відділяли двері від катедри. Не підіймаючи голови на напівкруглий амфітеатр, де поволі завмирав студентський гомін, підвівся на катедру, оглянувся на асистента, що похапцем кінчав поратися біля свого довгого столу з приладдям для демонстраційних дослідів, і лише по тому, міцно спершись обома руками на пюпітр, різким рухом підкинув голову і глибоко зідхнув, набираючи повітря для перших слів лекції.

Завжди він починав читати саме так. Студенти звикли до цієї його маніри, вважаючи її просто за професорську звичку. Вони не знали, що Адріян Євгенович цим приховує легке хвилювання, що постійно, як тільки він підходив до дверей в аудиторію, холодком своїм дотикалось йому до спини. Але знали, що всі свої балачки треба припинити саме в ту мить, коли професор підводить голову, інакше лекція триватиме кволо й нецікаво.

Але сьогодні балачки не могли враз ушухнути, і від цього хвилювання ще більш остудило спину Адріанові Євгеновичу. Заглиблений у обдумування перших слів лекції й зв'язаний неприємним хвилюванням, він не відразу усвідомив, що саме заважає йому почати, а гірко подумав, що це є перша ознака старости: він уже не може в одну мить упорядкувати своїх думок і перетворити їх у слова. Півхвилини стояв, розгублено й несвідомо оглядаючи аудиторію. І раптом зрозумів, що заважає йому зосередитися глухий гомін, а вшухнути він не може через те, що аудиторія незвично переповнена... Ніколи ще на його лекціях не було такого: за довгими пюпітрами, що тяглися впоперек аудиторії, підвищуючись один над одним, жодного вільного

місця немає; проходи щільно забиті рухливою студентською масою; навіть невеличкий простір біля катедри був захоплений студентами: вони або просто сиділи на підлозі, підложивши книжки, або попритискувались до стінок; навіть верхні двері були розчинені й за ними виднілись обличчя, що старались зазирнути в аудиторію...

Здивовано, розширеними очима дивився на це Адріян Євгенович, ураз забувши все, що він мав зараз читати. Не розумів, чому це раптом студенти такою масою присунули на його лекцію. Він досить добре знав кожного студента з другого курсу, що для них він тепер читав, знав, що їх було не більш як сто. Але зараз ніяк не можна було знайти ті знайомі обличчя: так вони змішались з незнайомими й забутими. Очевидно, тут були й студенти з старших курсів — ті, що, давно вже, мабуть, перезабули фізіологічну хемію; були й такі, що він їх ніколи не бачив... Невже тут зібрався мало не весь інститут? Але тоді, що їм усім тут треба?.. Ці й ще багато інших питань промайнуло в голові Адріанові Євгеновичу, та на жодне з них відповіді не знайшов. Стояв, не вміючи приховати свого здивування, і очі йому розгублено моргали.

Нарешті в аудиторії запанувала тиша. Принаймні, тисяча очей звернулось до професора, мовчки вимагаючи від нього початку лекції. Але хвилини з півтори проповзло до того, як невпевнений і приглушений голос Адріана Євгеновича порушив напружену тишу.

Читати він почав настільки тихо, що на задніх попітрах нічого не було чути: голос йому шохвилини зривався, в горлі застряло якесь незрозуміле жужмо, і не мав він певности, що говорить потрібне. Думки, що завжди текли безперервним потоком, сьогодні раз за разом обривались, мов гнилі нитки. Кожне речення виходило сухим і невдалим, одгороджувались од другого довгою й прикрою павзою — наче не

лекція це була, а пересказування чогось погано вивченого. А, що найгірш за все, Адріян Євгенович почував на собі здивовані його незвичною розгубленістю погляди свого асистента й студентів: вони чекали від нього по-завсідньому яскравой лекції, подібної скорше до промови оратора на політичному мітингу, а не зле зрозумілої плутанини.

Але це тривало недовго. Чи від того, що тиша в аудиторії нічим не порушувалась і студенти все ж таки прислухались до його слів з напруженою увагою, чи від того, що він сам, кінець-кінцем, узяв себе в руки, голос йому помалу зміцнів, думки перестали розпорошуватися й хвилювання зовсім покинуло його. Він випростався, розгорнув свої плечі, відірвав руки від катедри, щоб плавкими жестами підкреслювати кожную свою думку, голос потужно залунав по всій аудиторії, а блискучі й зовсім молоді ще очі наче намагались блиском своїм запалити всіх слухачів тим огнем, що ним уже запалав сам професор. Студенти теж випростались, витягли вперед свої лиця, щоб не пропустити жодного ним сказаного слова. Адріян Євгенович одчув, що між ним і слухачами ніби простяглись невидимі нитки, а з їх допомогою він міг керувати своєю аудиторією: напружувати чи послабшувати увагу, викликати посмішки й примушувати всіх разом з ним переживати його захоплення й надхнення. І від цього було радісно.

Давно вже не почував він такого надхнення, давно він не знав такого єднання з своєю аудиторією. Але, радіючи цьому, він ані на жодну мить не забув, що не було б цього, коли б не сьогоднішня розмова з студенткою, що посмішкою своєю нагадала йому дружину. Думка про це ввесь час непомітно ворухилась йому в голові, просочуючись крізь низку необхідних зараз думок — обережно, щоб нічим не порушити ту низку. І ввесь час очі йому бігали по числених студентських обличчях, розшукуючи між

ними лице з великими очима, що дивились на нього ранком здивовано й широко. Адріанові Євгеновичу не хотілось думати, що її могло тут не бути: адже вона приходила складати звіта, отже, вона не на другому курсі... Але вона була тут. Несподівано він побачив її десь ззаду. І не втримав радісної усмішки, навіть злегка кивнув їй головою. Посмішка стала йому ширшою, коли вона ніяково відповіла йому теж посмішкою. Та не тільки вона йому посміхнулася: вся аудиторія зацвіла посмішками, бо кожний із студентів подумав, що професор саме йому привітно кивнув. Од цього Адріян Євгенович продовжував читати ще з більшим захопленням, вже не задумуючись над тим, чому сьогодні аудиторія така переповнена.

І не звертав уваги на те, що в ті хвилини, коли він замовкав, чекаючи, поки асистент приготує приладдя для досвіду, або витираючи руки по закінченні його, студенти зворушено гомоніли поміж себе й перекидалися записками: не тільки лекція їх зворушувала.

— Я говорила, — похапцем шепотіла одна з студенток своєму сусідові, — що треба було б бронзовий бюст Дарвіна або Маркса... або Леніна. Щоб він йому на столі стояв. А оті письмовні причандали — ну навіщо вони йому?

— Та не наївничай, — терпляче відповідав студент. — Адже знаєш же: все це так екстрено вишло, що не встигли грошей зібрати. Та не у подарунку ж і справа.

— Можна було не таке звичайне придбати.

— Чого ти пристала до мене? Пішла б у комісію та й сказала б... Не даєш тільки слухати.

На другому кінці аудиторії щоразу поновлювалася перервана суперечка:

— Раніш ми просто не задумувались над цим. От і здавалось так, як ото ти кажеш. Ну, а сьогодні ми все пригадали.

— Що пригадали?

— Все... І порішили, що він цілком гідний цього...
Щоправда, похапцем це все влаштовано. Але це нічого. Він зрозуміє: хоч і просто, хоч і недоладно, так зате щиро.

— Не підтримую я цього.

— А не підтримуєш, так нічого тобі тут і сиди та до мене липнути.

А в найдальшому кутку, де можна було говорити, нікому не заваджаючи, пошепки провадилося якесь екстрене засідання. В лоск запарений чорнявий юнак, хвилюючись і ковтаючи слова, питав у трьох інших, таких же запарених і трохи спантеличених:

— Що ж його тепер нам робити? Адже за якихось п'ятнадцять хвилин він кінчить, а в нас іще нічого неготове... Хто з промовою виступить? Хто такими словами про все розкаже, щоб він зрозумів нас як слід?

Хлопці похмуро мовчали... Тільки один з них одважився мовити:

— Ти от не хвилюйся до часу. Все обійдеться.

І він був правий: усе обійшлося...

Дві години читав Адріян Євгенович, ані на жодну мить не розгубивши уваги своїх слухачів. І хоч уся істота протягом цих двох годин була йому напружена, він не відчув утоми; тільки весь час чоло йому вкривалось рясним потом, а горло почало пересихати. Наближаючись до кінця, він навіть розтягав слова й нарочито робив коротенькі павзи, щоб ще трохи продовжити несподівану сьогоднішню радість.

Зосередивши всього себе виключно на темі лекції, він не помітив, як у аудиторії з'явились спершу дехто з інститутських викладачів, потім професори й, нарешті, сам ректор. Усі вони входили через задні двері — ті, що вели звідси до лябораторій, — і зупинялись біля них, якимось чудно оглядаючи захопленого Адріана Євгеновича й напхом набиту аудиторію. Прийшов і Олександр Матвійович; він раз-у-раз

зазирає у невеликий папірець, що тремтів йому в руці...

Як не старався Адріян Євгенович зтягти на кілька хвилин свою лекцію, але зрешттою кінчити її довелось: сьогоднішня тема вичерпалась до краю. Злегка уклонився аудиторії, дякуючи їй цим за увагу, і повернувся до виходу. Але занесена, щоб зійти з катедри, нога повисла йому в повітрі: так він зливувався, побачивши тут своїх колег, а між ними Олександра Матвійовича, що показував йому на свій папірець...

Не встиг він опанувати себе й зійти з катедри, раптом, ще збільшуючи йому дивування, в аудиторії знову стало тихо й чийсь голос вигукнув:

— Професоре, ми просимо вас ще кілька хвилин побути тут. Ми маємо вам дещо сказати.

Тільки тепер Адріян Євгенович зрозумів, що студенти зібрались сюди не стільки слухати його лекцію, скільки для чогось іншого. А побачивши, як якийсь студент пробивається крізь товщу своїх товаришів, тримаючи над головою щось загорнене в папір, зрозумів також, і для чого вони тут... Першим його рухом було видратися звідси, щоб запертися в своїй лабораторії або попросту втекти додому. Збіг з катедри, хутко попрямував до дверей, але щільний натовп студентів і його колег перед ним не розступився. Навпаки: ще щільніш стиснувся, цілком загородивши йому дорогу.

Хтось узяв його за руку і, дружньо тискаючи її, спитав:

— Невже ви нічого не знаєте?.. Адже весь інститут переповнений оцими оголошеннями. Одно з них навіть у лекторській висіло. Ось воно.

Це Олександр Матвійович простягав йому свій папірець. Адріян Євгенович не міг не взяти: той сунув його прямо в руку. Збентежено озирнувся, наче шукаючи в когось допомоги, а потім підніс того папірця до очей і прочитав:

„Сьогодні, 25-го листопада, в хемічній аудиторії після лекції з фізіологічної хемії відбудеться вшанування професора Адріяна Євгеновича Терещенка з приводу його сімдесяти'ятирічного ювілею. Профком запрошує всіх студентів, професорів і викладачів узяти в цьому участь. Початок лекції о 6 год. 30 хв.“

Зовсім розгубився Адріян Євгенович, прочитавши це. Безпорадно глянув на свого друга: той весело посміхався й підштовхував його назад до катедри. А там уже стояв студент; поклав свій пакунок на пюпітр і підвів руку, вимагаючи тиші. Адріян Євгенович відчув, що ноги йому тремтять, і важко сперся на Олександра Матвійовича, що любовно тримав його під руку й шептав:

— Воно й краще, що ви в лекторську не заходили: дістали сюрприза... Потім, знаєте, ви були праві сьогодні: вони таки люблять вас... Науку, значить, теж...

Він іще хотів сказати, але студент перебив його.

— Любий професоре,— голосно почав він; Адріянові ж Євгеновичу здалось, що слова його доносяться здалеку.— Дозвольте сказати мені, що сьогоднішній день для нас, студентів, несподівано перетворився в свято.

Ми раптом узнали, що сьогодні день вашого народження, що сьогодні ви маєте право справити сімдесяти'ятирічний ювілей. І от усі, хто взнав про це, прийшли сюди, щоб просто й щиро привітати вас...

Він замовк на мить перевести подих, але продовжити своєї промови не зміг. Аудиторія наче вибухнула: студенти посхоплювались на рівні ноги, кожний з них зворушено щось кричав, заглушаючи свого сусіда, а руки шалено бились одна об одну.

Адріян Євгенович здригнув і підвів голову. Зупиненими очима подивився навколо себе. Все рухалось і кричало, всюди очі були звернені на нього,

всюди миготіли руки, а буйний їхній плескіт оглушав його, мов грім. Ворухнув рукою й пробелькотав щось про те, що він зовсім не гідний такого ювілею, але й сам не почув голосу. Одступив до своїх колег, але й вони разом з усіма плескали йому, а лиця їм так само були теплі й урочисті... І він почув, як гаряча ніяковість раптом ударила йому в лице, — та ніяковість, що буває в дитини, коли її незаслужено похвалять: і радісно, і трохи боляче, і трохи соромно, і в очах лоскотка...

Помалу шум ушух, і студент, що стояв на катедрі, міг продовжити свою промову. Але Адріян Євгенович мало що почув з неї: лише окремі слова доходили йому до свідомости. Ніяк не міг упоратися з своїм хвилюванням.

Студент довго стояв на катедрі, але сказати встиг небагато: мало не після кожного речення промови його перебивалась гучним і довгим плесканням. Він лише коротко спробував пояснити професорові, чому саме студентство захотіло відзначити сьогоднішній день. Для цього пригадав, що відбувалось у цій аудиторії за часів дореволюційних, розказав, якими легендами сповито професорове ім'я. Одверто признався, що сучасне студентство дивується тим легендам, бо бачить перед себе завжди похмуру, замкнену в собі людину, і водночас заздрить студентству колишньому, бо воно бачило Адріяна Євгеновича зовсім не таким... Невже він так змінився? Але цьому важко повірити: людина, що прожила, принаймні, втричі довше за першого - ліпшого з присутніх тут студентів, не може так хутко міняти своїх поглядів. І сучасне студентство не вірить. Коли б вірило воно, ця аудиторія не була б така переповнена і не вітало б воно його так... Студентство й професор просто не зрозуміли ще одне одного. Але вже давно наспів час порозумітися. Бо студентство хоче вітати Адріяна Євгеновича не лиш, як свого вчителя, а й як свого друга.

— Да, як свого друга, — закінчив студент. — І думаємо, що ви не відмовитесь прийняти від нас оцей скромний подарунок. — Він розгорнув свій пакунок. — Ми хочемо, щоб він повсякчас нагадував вам про те, що сучасна, революційна молодь не може пройти байдуже повз того, хто все життя своє присвятив їй... Ми вітаємо вас, як салдата тієї армії, що всі сили свої віддає на боротьбу з природою, що виринає в неї її таємниці, щоб друга армія, армія революціонерів, змогла ті здобутки ваші повернути на користь пролетаріатові й усьому людству. Від широкого серця бажаємо вам сил, щоб протягом багатьох ще років ви могли вправлятися з своєю зброєю, а також навчили й нас користатися з неї. Ми хочемо бути тією зміною, що підхопила б вашу зброю, коли випадє вона вам із рук!

... Після нього говорили ще й ще... А Адріян Євгенович усе стояв з кволо повислими руками й нерухомими очима дивився кудись у просторінь. Наче не він це був, а лише його оболонка: сам же він був десь далеко — все, що траплялося в аудиторії, доходило до нього, мов через товстий мур. От тільки дихати було важко: повітря в аудиторії розпечене й непорушне... Наче уві сні, чув і бачив він, як один за одним підводились на катедру студенти, щось зворушено говорили, викликаючи в усіх оплески. Говорив щось і ректор, звертаючись просто до нього. Навіть Олександр Матвійович висловив щось своїм розслабленим голосом.

Потім раптом настала тиша. І знов, як тоді від несподіваного шуму, Адріян Євгенович здригнув. Усе навкруги мовчало й дивилось на нього. Він зрозумів, що аудиторія чекає на його відповідь...

Наче не він сам, а хтось інший повернув його до катедри, примусив підвестися на неї. Машинально обіперся він на пюпітр. Аудиторію й студентів бачив неясно: якийсь білий туман розіслався перед його очима. І голова була зовсім порожня... Він не

пам'ятав: хвилина, чи п'ять хвилин пройшло отак. І хто-зна, скільки б іще проминуло, не зустрівся він раптом з великими сірими очима, що, не відриваючись, гляділи на нього, — очима сьогоднішньої його співбесідниці. Її погляд ніби повернув йому сили й здатність більш-менш складно мислити...

Тихо мовив:

— Багато... дуже багато треба було б сказати зараз, але... я не можу... Несподівано це все для мене... Та й нема мені таких слів, що ними можна було б відповісти вам. Іншим разом скажу, а зараз не можу... Одно лише скажу: ясно мені тепер усе те, чого я досі не міг збагнути. І я радий з цього... Хочеться мені тепер наздогнати той загаяний час... і вірю я, що наздожену його...

Київська фабрика вуффку

Галло, Олексію! Говорить Харків з Києвом... Я ще довго

збирався б написати тобі, якби... „не замовлення Літмарку“ — стрибнеш скептично ти, але помилишся, безперечно: хоч усі явища нашого життя підлягають суворому законіві причиновості, лише випадково я маю багато вільного часу. Устав до сходу сонця, пройшов пішки до сусіднього села, щоб відшукати хату Рубіжанського Украв-топромторгу (так колись було написано на автомобілях) або точніше — дядька, що має автомобіля та возить народ до Харкова, — але, коли вже був я хат за десять від цього тубільного „автодорника“, з його двору, зовсім несподівано для мене, вискочив навіжений авто, повний мов „ложка каші“, публіки, хапливо чіпляючи собі дивовижного рудого хвоста з рубіжанського вуличного пороуху.

ЛИСТ Т. МАСЕНКА ДО
О. КУНДЗІЧА

Таким чином я мушу чекати з 6-ої години ранку до години дня, заки авто місцевого „Укравтопром-торгу“ зробить рейс на 48 верстов до Харкова і на таку саму кількість верстов назад, а потім забере мене, вирушаючи в новий рейс до Харкова... Не похвалюся, що в перші хвилини такого сюрпризу від приватного „автодору“ я мав хороший настрій: десь за сорок вісім верстов мене чекають дві різні редакції, три романи, одинадцять повістей, тридцять чотири оповідання, сто сорок сім віршів, два засідання, одні загальні збори і яросний волейбол у нашому житлокоопі увечері, на придачу. Підрахувавши це навантаження на добу та пригадавши, що в кожній із двох редакцій на мене чекають по дюжині поетів та художників купно, яким оце саме сьогодні, єнного серпня, „до зарізу“ і неодмінно всім потрібні „невеличкі“ аванси,—я перестав клясти тубільний автодор та, простеливши плаща (його один із твоїх героїв звав призириливо по-французькому) під повіткою в місцевого автодора,—майже з філософським спокоєм чекаю на авто. Правда, спокій цей не зовсім філософський і не цілком спокій, бо я захопив із собою книжку поезій одного київського поета... До речі, жалкую, скаржусь на житлову кризу, що вона загнала тебе аж у Київ. Коли я ходжу по місту, мені вже нікому звертати уваги, що по Каплунівській на чотириверховому будинкові уже покрівлю кладуть, на Пушкінській—виріс другий поверх, а на Плеханівській лаштують рештовання; ні з ким поговорити про наших вісімдесятиників, про поетів-висуванців, про деяких наших милих рецензентів, що то про них склалося народне прислів'я: „з твору по слову—письменникові ухил“; ні з ким споминати далеке „біле місто“, де ми їли колись по півтора фунти робфаківського житняка та вирішали світові проблеми...

Ми вкупі любили тривожний, заклопотаний, закуренний, заквацьований мазутом Харків.

Пробач таку лірику, таку неекономність у листі, призначеному до друку. Вони — лірика, сам лист — не для того, звичайно, щоб робити чи не робити внеска до листування великих людей. Вони вступ до моїх вражень від одного київського поета, що ними я хочу поділитися з тобою. І коли я хочу ділитися враженням про книжку не в рецензії, а в листі, це свідчить лише за те, що я зовсім не бажаю, щоб від форми моїх оцінок сучасної поезії хоріли мухи і видужували від безсоння читачі (таким саме чином впливають писання нових вісімдесятників), — а чи досягну я цього — про це мені скажеш ти, мій друже любий, мій щиросердий читальнику.

Пуританизм думки (породжений, може, вбожеством думки) породжує в свою чергу пуританизм форми: писання наших деяких критиків „з ім'ям“ (дуже широке поняття: дві довгі лайки — і вже „ім'я“) часто абсолютно не можна відрізнити від перших сількорівських спроб, з тою лише різницею, що писання сількора скромні та корисні своєю конкретністю, тоді як вправи деяких літераторів „з ім'ям“ — шкідливі, наївні і безконечно-претенсійні.

Час таки йде, сонце заглядає під повітку, починає пахнути гума мого плаща, а через село видніються зелені хаті уздовж Дінця. Це він тече там, такий спокійний, повноводий, аж через зелені вінця хлюпає, холодний та свіжий, мов спирт...

По той бік он в одному завороті річки над ним зависають високі кручі — пісок і глина. І до самого краю урвища сходять нерівною, розгубленою юрбою високі сосни. Це хороше місце, і я часто милувався на нього, роблячи із хлопцями рейд по Дінцеві на човні...

Звідкись з-за села долітає ритмічний клекіт трактора, і таки не того, що в наших поетів у віршах „співає“, а справжнісінького, бо тут недалеко поле комуни. Правда, в поета, що його книжка зветься також „Клекіт“ і що її перевіряю ритмами та образами

околишнього, піснями нашого дня — в цього поета про трактор у поезіях немає й натяку.

Коли німують живі людські душі,
тоді і роси кам'яніють на зелені,
а очі в молоді, немов од суші,
мертвіють, облітають на весні.

Та молодь, що ми знали її з тобою, Олексію, на робфаці у далекому провінційальному місті, що ми з нею ходили в лавах Чону, що ми її зустрічаємо у сельбудах, що любимо її безмежно у піснях і новелях — та молодь не подібна до цієї і очі в неї не облітають на весні, а на весні цвітуть. Як ми це бачимо? Чи не тому, що ми дивимося на цю молодь її очима, а не через селянсько-інтелігентські окуляри? В цьому ж віршеві Тодось Осьмачка висловлює побажання:

Щоб роси бризнули, та тільки не камінні,
на ниву радощів і праці, і терпіння.

Але зі всієї книжки (я прочитав її уважно і терпляче) хлюпають такі настрої, що здається, ніби „на ниву радощів і праці“, і саме на нашу конкретну ниву, бризнули якраз роси камінні. Принаймні, поет оплакує нашу ниву, як побиту дощами камінними.

У вірші „Голота“ поет запитує:

Моя голота, моя доле!
Чого на тебе завше грім,
Чого не квітне тобі поле
Із теплих водами дощів?

Поети — особи не зовсім гармонійно створені. Так, прикладом, поет може бути позбавлений хисту бачити життя глибоко і всебічно, але деякий хист відображати ту сторону, яку він бачить, поет може мати. Осьмачка, хоч у нього й трапляються недороблені вірші, неохайності, часом безбарвні вірші — все ж має певний хист давати образи села, образи його,

так би мовити, „постійних“ форм, та ще з більшим хистом — образи тієї сторони села, яку одну автор може відчувати.

Береш, везеш — лушать дороги,
Снопамі села засува,
І сонце котиться під ноги
У зерні степом до села.

Щоб показати, як поет уміє відображати ту сторону села, що одну її він лише й може відчувати, мені довелося б у листі зацитувати цілого вірша „Голота“, — але я можу виписати тобі лише окремі рядки; що це не буде „з твору по слову“ і т. д. — ти можеш бути певний, бо я вибираю з вірша дуже стислого та, я б сказав, монолітного своїм настроєм лише найяскравіші, найконденсованіші художні деталі (та, крім того, коли справа стосується лише одного вірша, то тут про настрій може говорити вже один лексикон поета).

Тож про голоту говориться далі так (за порядком рядків):

Збивавеш нігті об могили
І заливавеш кров'ю степ . . .
У місці борщ пісний, холодний
Жадібно діти дістають,
Із ложок, звісно, як голодні,
На драге пузо собі ллють.
А мати жовта, як із воску,
Сидить на лаві та із соски
Годує сина на руках,
Що хлипа в гнотті, в ганчірках.
Під свиту мокру спати впав
На піл самий із голих дощок,
Два чоботи лежать для страху:
На всю сім'ю вони одні —
І всім приходить тремтіть.
Кутки посліпнули од цвілі
І плачуть більмами сумні.

Все це нам знайоме, Олексію; наше дитинство, до „двох чоботів“ включно... І ми його, я так гадаю, розуміємо, як ніхто інший... І все ж... мене обурює вірш „Голота“, мене обурює книжка Осьмачкина! — Чи не тому, — можеш ехидно закинути мені, — що тепер уже ти, милий мій оптимісте та ентузіясте, дивись на село з третього поверху харківського житлокоопу? Я доведу тобі, що не того. Я вважав би і ханжами й спекулянтами тих рецензентів, які б пришивали правий ухил тому, хто скаже, що тяжка праця незаможника, і чіпляли б лівий — тому, хто висловиться, що тяжка праця робітника. Доки в нас є приватний капітал та великі злидні, говорити, що робітник і селянин працює з „песней на губе“ — непотрібна брехня, а в творчості — фалш, антихудожність. Я особисто вважаю, що незаможникові косити або пролетареві працювати в ливарному цеху не так легко, як, прикладом, деяким критикам писати рецензії та дошукуватися ухилів у своїх літературних супротивників. А тим більше, коли праця перших проходить у нестатках.

Доки ж існуватимуть злидні, доти про них писатимуть письменники і поети...

На мою думку, шкідливо навіть так писати про злидні та важку фізичну працю, немов вона робиться з „песней на губе“, шкідливо пропагувати шапкозакидательство. Шкідливо було б для самої справи соціалістичного будівництва дотримуватися настрою, що раз я — редактор, поет чи критик N — одержую максимум чи спецставку, — значить, соціалізм збудовано. І я не знаю, чи є в нас публіцисти та критики, що вимагають від письменників саме такого настрою, який (настрій) ніби то є корисним для соціалістичного будівництва.

Але ж — як говорить про наші злидні Т. Осьмачка і що то значить так говорити?

Моя голота, моя доле!
Чого ж на тебе завше грім?

Коли навіть спростити на початку справу, підійти до неї з конкретністю цього дня, то, насамперед, на голоту не завше грім, як гадає собі поет. Одна моя товаришка — комсомолка, Олексію, працювала на хлібозаготівлях і розповідала мені, що тепер, коли вже й був на кого грім, так не на голоту, а якраз навпаки. Та й відомо, що було зовсім звільнено від продподатку тридцять п'ять відсотків саме голоти, а не навпаки. Правду казати, вже цілих ось дванадцять років грім не на голоту, а якраз навпаки, але поет, що його оце читаю під повіткою, не хоче цьому повірити... Чому?

У віршах „Голота“, „Пам'яті Франка“, особливо — „Деспотам“ Тодось Осьмачка поет не лише реакційний, з дрібнобуржуазним світоглядом, але й одвертий куркульський підголосок, активний ворог ідеї спілки міста з селом. Таке вражіння складається у читача.

Бо ні один навіть із наших дореволюційних письменників та поетів не дошукувався так старанно межі між містом і селом, не намагався так умотивувати кожним рядком „одвічне“ провалля між містом і селом, як це робить Т. Осьмачка.

— Чи не впливає тут одна маленька неув'язочка? Запитаєш ти мене скромно: Осьмачка ж оспівує голоту, та й оспівує якраз злидні та біди трудівників, а не когось іншого?

Тоді я тобі нагадаю чиїсь слова, що їх повторив колись Плеханов: „Соловей може оспівувати загублене кохання, але ж скряга не може оспівувати загублені гроші“. Не про все можна співати. А в нашу добу зручніше, найвигідніше співати про убогих або, принаймні, про натруджені „чорні“ руки. Можуть, не дочитавши, навіть за добрий тон вважати. І хіба може поет співати про „загублені гроші“ куркульства, яке (куркульство) має також чорні порепані руки? Ні, про загублені гроші співати не можна — і тут на допомогу Осьмачці стає його незрівняна селянська

обмеженість та просто незрозуміла ненависть до міста. Селяни у нього це — моноліт, цілість, без жодних відмін та диференціації. А в його поезіях — село, селянин просто, „до безчужствія“. Неселянської тематики, неселянських образів для Осьмачки не існує.

Ідуть селяни в темні далі босі...

... біліють коси матерів,—
ридають неньки разом із вітрами
і руки простягають над степами
до брэм високих городів.

Іде конвой, і стогне камінь,
спиня трамваї голосні.

Ідуть оточені селяни
густими жадами заліз.
Торби із хлібом за плечима,
обличчя чорні од ріллі,
а ворони ведуть над ними
круг сонця кола вогняні.

Іде конвой, і гнеться камінь,
мов крига рання на воді;
ідуть похилені селяни,
як гори чорні, до лісів.

Апогеєм звучать ці рядки з віршу „Деспотам“, віршу, що в ньому оце „іде конвой“ (а в середині — селяни) — лаятмотивом і рефреном:

А працю ту, що виросла із поту
твого гарячого в жнива...

забрали в тебе ми не так, як таті,
але розбоям в білий день...

І ти у городі, немов собака,
глядиш добро своє для нас,—
вночі до каменю впадаєш плакати,
кайдани гризти в тихий час.
Гриз! Гриз! Та знай: даремна справа —
впадеш під кригу ландюгів,
співуючи присмаглими вустами
чужих пісень із городів.

Взагалі, чогось подібно - реакційного, такого протиставлення міста, як чогось цілого, селу, як чомусь цілому, в усій нашій поживтневій літературі зустрічати не доводилось. Бо навіть не „для ідеології“, а просто для деякого маскування, хто й зна, свідомо чи несвідомо вжитого — скоріш, мабуть, перше, — причеплено поетом оте саме: „Та іде Денікін з міста“, бо, врешті, у читача поезії „Деспотам“ (та й майже всіх поезій збірки) лишається вражіння, що місто взагалі продукує одних Денікіних для села.

І просто дивно стає, як це поет в наші дні може неможливо поверхово, так однобоко бачити місто? Наші ж заводи і фабрики широко відкривають двері, кличуть радянських письменників прийти поглянути на їх життя, на те, що вони роблять. Невже поет (хай не буде це запитання чудним!) не задумувався над тим ніколи, скільки щомісяця один лише харківський завод „Серп і Молот“ посилав сіялок, приводів та плугів тому селу, що нібито на нього „завше грім“?

Та не всіх, Олексію, можна „агітувати“ цими спрощеними аргументами?.. Уявляти місто таким, ніби

воно продукує лише Денікіних та конвої для села, — може або людина, що зроду не виїздила

з свого хутора і яку або батька якої „обідили“ прод-податком, або ж людина, яка, крім установи, що виплачує їй у місті гонорар за вірші, більш нічого у місті не то що знати, але й бачити не хоче.

Свята іронія! Через селянську обмеженість — поет, що для свого одрубного священнодійства часто одягається в класичну філософську тогу, що для передачі своїх настроїв користує часом з лексикону геніїв світової скорбі (вірш „May soul is dark“. „Моя душа похмура“), — цей поет з короткозорістю людини, що назавжди загрузла в минулому не може відрізнити на селі вовків від овець, на класовій термінології — двох навіки ворожих груп, куркулів від незаможників... От і роби з поетів вождів! (колишня Маланюкова „пропозиція“).

Саме через обмеженість і політичну короткозорість Осмачка не хоче повірити, що вже дванадцять років „завше грім“ не на голоту, а якраз навпаки. Не хоче, чи й не може?

У нас звикли вживати терміна: занепадник. В Осмачки характерний суто занепадницький лексикон. Ось типова лексика одного лише віршу (вона подібна у всіх поезіях): „я знов самотній і проклятий“; „на мурах, ніби на розп'яттях, ворони виють в небесах“; „... від тих зловісних голосів“; „пилі і піском“; „птицю чорну“; „неначе пір'я під погром“; і „думу змучену мою“; „пси криві“; „у помиях там і смітті“; „кості мої тліть“. Взагалі „чорная тоска“... Та для Осмачки визначення занепадник надто вузьке. У нас є милі „Віссаріони“, що шиють ухили літературний молоді за кілька ліричних, невинних сумних рядків, коли вони бувають навіть інтимно-настроевого характеру (часом — пов'язані також із селом). В таких випадках в устах юного „критика“ слово „занепадник!“ — просто зверхніжність...

Але Осмачка більш ніж занепадник, бо всі його майже поезії з глибоко-соціальним настроєм,

з помилковим — чи може ворожим пролетарській справі розумінням соціальних шарів, з настроями, що перейняті реакційною, соціально невірною філософією, якщо взагалі можна назвати філософією жахливу „селянську“ короткозорість.

В поемі „Міщани“ Осьмачка хоче відображати життя людей міста — робітника та службовця. Він бере побут і „доводить“, що і міщанин і робітник усе це — міщани, „тупая смерти сила“. Це, як бачиш, друже, досить таки підтоптана „філософія“ про зверх-людину (поета, генія), що один лише веде людство вперед на угноєнні з отих „міщан“, які живуть і працюють, і піддаються „звичайним“ людським почуттям і трагедіям. Яка свята іронія! Робітників, що в могутніх колективах тепер уже керують не лише машинами, а землями й країнами і що скоро керуватимуть світом, вважає за міщан, а себе — за сіль землі — речник обмеженої селянської дрібно-власницької стихії.

Для настроїв самого Тодося Осьмачки та тих шарів нашого суспільства, що речуть його вустами, дуже характерний вірш „Кипіла гречка медом і бджолою“. Поет пригадує:

Я панські коні пас малим в толоці,
Ти жала в пана над бугром:
Чорніли коси в тебе на сорочці.
Далеко в гони під село.

Поет на „неї“ „німо задивився“ —

І враз гарапник бахнув над степами —
І репнув луко, мов папір,
Мені піджак на спині полотняний,
І я упав на свіжий сніп.
„Кого глядиш ти? коні у колосі!“ —
Зарів, як з лісу, дикий крик...
Той крик „об'вжчиків“ лунає й досі
І в городах між кам'яниць.

Далі — „І кожний раз, коли життя неждано над головою загуде“:

Твій образ юний і пречистий бачу
На полі панським у стерні...

Ми не видирали по слову — отже пояснень, здається, не треба. Таке вражіння від поезії, — хотів цього поет чи ні.

Але я певний, Олексію, що співців хуторянської обмежености заглушить не цензура, а життя, бо нерозуміти й ненавидіти місто в ХХ столітті — це не лише неймовірна обмеженість, це атавізм, це соціальна (для такого ступеня розвитку) патологія. Селянська обмеженість — навіть тоді, коли вона уживається із читанням світових класиків в оригіналі, — згубить назавжди поета, що має певний хист, коли не трапиться якоїсь особливої зміни в його розумінні сучасності.

Колись я запитав одного свого знайомого: А ви ж читали роман „Де факто“, що ви так призириливо згадуєте про нього? — „Ні, але й читати такого твору не буду ніколи...“. Я побачив, що проти такого аргументу та такої логіки не попреш... Мені здається, що не один з сучасних наших попутників відноситься до книги великої складної, до книги нашого життя, нашого будівництва, точнісінько отак, як мій милий знайомий до твого, Олексію, роману. Отже проти такої логіки нічого не вдієш, але саме така логіка губить назавжди талановитих юнаків...

Це доводиться писати з сумом, бо чим більше талановитих і сміливих людей стане на служення справі пролетаріату, тим певніша перемога найбільшої ідеї нашої незрівняної епохи.

Отож тим більше мене здивувало, коли я прочитав оце недавно, з яким захльобуванням, з якою радістю в одному дуже поважному органі один не менш

поважний і дуже „марксистський“ критик розвінчав тебе розчерком пера, зняв із тебе звання пролетарського і комсомольського письменника... Читаєш таке, і часом — прости, Карле Марксе! — думаєш: чим ці люди більше болять — справді інтересами класи, чи просто своїми мізерненькими обідами та своїми дрібненькими делішками? А вигляд, з яким вони вінчають і розвінчують, без міри кумедний: якби вони тільки знали, що їх самих розвінчає час і життя, якщо вони будуть писати такі розмашисто-неграмотні речі і називати їх — один одному у вічі — останніми словами техніки.

Дописую в Харкові... Таки прийшов авто місцевого „Укравпромторгу“ і таки забрав мене о другій годині дня. Це була хороша подорож! Цікаві подорожні. Два робітники-мисливці з харківського „Червоного Жовтня“ (дарма на письменників нападають „критики“ за мисливство). Вони приїхали до Дінця у суботу, а це повертали на роботу. Один з них, старший, симпатичний і добродушно-гострий на слово флегматик, казав молодшому в дорозі: „Оце попаду прямо на чистку...“

Що собі можна уявити кращого, ніж летіти автотом, — коли навіть цей авто щось середнє між грузовиком та автобусом, — серед мідного полотнища степу? Це ті хвилини, що залишаються в пам'яті. Усі деталі... Пухка дорога. Шар пилу, що акуратно встигає її — з півметра завтовшки. Але курява не заважає, бо вітер односить її назад, авто переганяє її. Горизонтальні та скісні стовпи куряви — неначе димний, брудний шлейф авта. Спека. Теплий вітер назустріч. Стерні. Таке знайоме, мідне озеро. І кожний ряд кіп, і кожний лісок — такі любі й такі багатозначні. Випиваєш очима і грудима обрій, що все розсувається — з його південним сонцем, з його стернями, з його теплим пристрасним вітром. Сорочка так ніжно полощеться об груди, півдесятини

сосяшників загіпнотизованою юрбою завмерли на ниві, повернувши барвисті привітні голови до сонця. Постійний „номер“ пастуха в червоній сорочці: заздалегідь перед автом на шляху стає „на голову“; коли авто пролетить — біжить слідом і тукає, щоб кинули цигарок... (Пригадалися деякі рецензенти...).

Оці веселі сосяшники, оці стерні тоскні! Коли б провести дороги та пустити авто по мідному гарячому полотнищі моєї далекої, просторі моєї Херсонщини — з обріями, мов море, мов світ...

Недалеко від Харкова, у дорозі, один із пасажирів нашого чогось середнього між автобусом і грузовиком, селянин, що їхав у якійсь справі до Харкова, звернув загальну увагу на велике червоне озеро, що під горою ледве помітно хлюпало в боки на білій стерні...

— Черда комуни ім. Фрунзе. Корови виключно німецькі червоної породи.

Комуни. Колективи. Радгоспи. Все більше розливається червоних озір по степу, зливаються в ріки, і недалеко той день, коли вони затоплять степи — зіллються в море. У весняному шумі цих озір і рік, у хвилях моря потонуть навіки усі ті, хто ще й досі бачить „об'єжчиків“ у степах, потонуть так, що навіть голосу їхнього, нудної застарілої пісні не почуємо...

Лети авто, лети мое прекрасне — щось середнє між грузовиком та автобусом! Зворушили степи. Така сила у грудях, така тривога в надіях. Гарячий вітер, лопотить пристрасно ніжна сорочка. Олексію: скинув кашкета, розстібнув коміра.

Показався Харків своїми кам'яницями, димами своїми високими... Я зворушений вкрай. Привіт йому — нашому прекрасному, нашому молодому і дугому. Привіт тобі, Олексію, бо ми любимо його вкупі. Тисну руку!

Твій Терень

Л ежать, лежать
сніги,
пливуть ліси
у крайню
Раїну, де над вітром
— дальня путь.
І гаснуть голоси
іграків і вечір витре
З усесвіту історію снігів

З яруги викотивсь багряний галаган
І цапки став над падлими полями
Подобень місяця. Туман
Топив в затоках пам'ять. Рами
Небес розчахли. Зорі забрели в нічи
у чорний чад,
І, звівши вгору темні руки навзнаки, назад
Упала ніч.

І все ж лежать, лежать сніги,
Пливуть ліси у крайню
Раїну, де над вітром вольна путь,
Де гори з гір
Родяться, де у дальній
Похід веде вода і не дає заснуть,
Доводить, що у день веде, у виноград,
Цілує листя, спорить і свариться,
Верзе, що встане,
Устає
і падає назад...

— Немов ізроду не було снігів,
Немов весна в вагоні і рука
Дівоча ніжно на вустах присниться
Й чабан, що десь увечері гукав,
Перетворивсь на теплу й сонну птицю.

Милий друже! Я вже у Вінниці. ЛІСТ ГРИГОРІЯ ЕПІКА
ДО ОЛ. КОПИЛЕНКА

Дорога від Києва до Вінниці така незвичайна, така свіжо-молода, а Вінниця — це в мініатюрі Київ! Бог? Прекрасний і повновидний! Оточення? Ліси і високі скелясті береги, до Сабарова, а далі, куди їхати не можна було, — він виходить у степи і тече униз, до Чорного моря. Я багато об'їздив, багато бачив, знаю всю Україну, але такого прекрасного місця не бачив ще! Дивлячись, як моторний човен хутко поминав береги, я не міг й на одну хвилину одірвати очей від цих надзвичайних, незасмічених, чистих скель і найсвіжшої рослинності — лісів, що облягають обидва береги цієї повної й глибокої ріки. Думалося: чому сила-силенна нашого робочого люду їде відпочивати на захаркані ще купецтвом береги Криму, чому він, поминаючи Вінницю, Канів, Черкаси, Кам'янець, Бог, Дніпро, Дінець, Ворскло, Псьол, тисячами суне до „всесоювної“ плювательниці, як її хтось назвав, Ялта? Адже добра половина люду того їде відпочивати, а найкращий відпочинок та й лікування можна мати й вдома. Про що думає наш Нарком-здоровля? Чому б не почати організації великих курортів десь поміж Києвом і Каневом на Дніпрі — думалося мені завжди, коли я бачив ці найкращі місця. Але це так собі, це нас безпосередньо не тичиться, і я згадую про це лише тому, щоб висловити свою думку та нагадати про те, які ми ще раби традицій і які ми погані господарники!

Був сьогодні в будинку нашого прекрасного М. Коцюбинського. Ходив увечері, обдивлявся цей маленький одноповерховий будиночок, тут народився й жив свої юнацькі роки великий автор „Fata Morqana“, „Intermezzo“, „Сміху“, „Що

записано в книгу життя“, „Коні не винні“... Кілька невеличких кімнат, і одна з якоюсь плитою, на якій любив відпочивати письменник, кілька більших речей, що належали Коцюбинському, кілька книжок на етажерці, малюнки, його книжки з автографами, подаровані братові, рідним, велике фото — похорону письменника в Чернігові і поміж тих, хто прийшов виставити на небіжчика, Василь Блакитний. Тепер ось уже чотири роки немає й Василя! Безглузда смерть рівно ставиться до всіх, і завданням нашої думки, науки має стати: як урятувати від передчасної смерті бодай найкращих! На подвір'ї повно запашних квітів, дерева і тихий гомін. То на причілку під двома липами, де любив працювати письменник, сидить кілька товаришів, що, як і я, приїхали сюди на закладини пам'ятника — клубу письменників. Закінчуємо оглядати подвір'я і йдемо на вулицю. Над стежкою море гвездиків і чорнобривців. Я зриваю один гвездик, аналізую його подих і в ньому чую подих самого письменника: цей степовий гвездик, робоча квітка, найдемократичніша, але запашна й сильна. Таж це сантименти, друже. Це так, думки для себе, друкувати цього не слід, бо ще якась дбайлива критична рука... набридло про це — нехай йому. Я хочу тільки поставити перед тобою одне питання, чи ти думав про нього коли? Ми маємо в нашій літературі такого велетня, як М. Коцюбинський — ти згоден з цим, знаю. А чи подумав ти коли, дорогий друже, про те, яких неймовірних зусиль коштувало цій людині вирвати себе з того оточення, де він був, і стати на увесь зріст письменника — велетня, революціонера й громадянина? Аджеж там, навколо письменника (я маю на увазі не родину, а ширше середовище), були достойні діди наших сучасників і саме тих, хто, почувши плітку про те, що незабаром на ринку не вистачить шнурків до черевиків, створює тепер величезні черги до крамниць, в яких продається шпагат.

— Хоч шпагатиком будемо зав'язувати. От біда, от лихо, — стогне цей гниданий обиватель і на всі застави банітує наше найпередовіше суспільство. Він, коли б сьогодні хтось із його сусідів сказав, що незабаром припиниться подача води, — повірить цьому і буде створювати довгу чергу за водою, наповнюючи нею увесь свій посуд від шаплика до нічного горщати, бо ж треба йому щось пити, варити борщі, супи і гріти чайок... Обиватель, що в його грудях живе єдина тривога — не прозивати десь черги, не пропустити випадку десь тихенько пошкірити зуби чи, коли „начальство“ чує — лагідно посміхнутися до нього, показавши на знак своєї пошани іржаві, аж чорні ікли, давно з'ідених копійчаними цукерками, тих самих зубів. М. Коцюбинський жив у такому оточенні своїх сучасників, і Коцюбинський зумів не тільки вирватися з того оточення, а ще й дати прекрасну їм характеристику, безжалісно заплямувавши їх у своїх багатьох творах.

Оглянувши будинок Коцюбинського, я пішов оглядати єврейський квартал, що звється Єрусалимкою. Ті ж, як і в Гумані, перекошені у десяти напрямках будиночки, знайома страшна вбогість, а з нею бруд, хвороби, купи дітей, дорослих і дуже незначна місцева промисловість, що тільки почасти забирає вільні руки. Будиночки малі, одні гірко скривилися за свій двохсотрічний чи сторічний вік, інші лягли зовсім на землю, ще деякі загубили по одному ніби вирваному бокові, а замість стекол у вікнах — бляха, дошки, подушки й старе рямтя. Коли ж буде край цьому животінню? За що цих найубогіших людей світу різали, заходячись біля цього кожного разу, коли траплялася найменша оказія? Чорні, білі, жовто-блакитні. На думку чомусь спадає, друже, причеплений мені епітет „українського мурина“. Це епітет редакційної статті газети „Діло“ — органу закордонної української контрреволюції — УНДО. Це епітет не за те, що я чорний (особливо ж

на тому фоті, що ти зробив!) і маю кудлатий чуб. Цей епітет за те, що я однаково ставлюся до робітника українця, росіянина, білоруса, поляка, за те, що я „запродався“ Москві і не пропоную, як це робить цей чорний орган, походів на цю ж Єрусалимку, цей епітет за те, що я, українцем буди, маю любов, а не зненависть до трудящих інших націй. Мурин — це людина, яка не має ніяких почуттів національної самоповаги, це колоніальний невільник, забитий, безправний, — думає й пише „Діло“ — а ми знаємо, друже, що мурини вже десять років засідають на конгресах Комінтерну, що мільйони наших „муринів“ творять українську пролетарську державу, науку, літературу, а кілька сот не муринів, а просто звичайних панських льокаїв і погромщиків на гроші старих „друзів“ України — панської шляхти видають „українську“ газету „Діло“, — Але хай їм, друже, думаю, що історія їх згадає вже востаннє... До кімнати прийшов наш дорогий друг Микола Бажан, починаються розмови, бо тут увесь час, одписуючи щось, сидів Григорій Косинка, і я на цьому закінчую. Про Харків хочу знати хоч трохи — що то ви робите зараз? Як живе Ярмарком? Обніми за мене Червоноградського портрета Івана Сенченка! Тисну твою руку — нехай вона швидше дописує твій прекрасний роман „Визволення“.

М. Вінниця

Гр. Епик

І Це був вже другий день, „В И Н О Р О Б“
як ми блукали. А тож: ОЛ. ДОСВІТНИЙ
перший день ми були на
Голубовім лимані. Хоч ми й приїхали туди вдосвіта, проте всі місця перелітні посідали інші мисливці, і нам нічого не залишалось, як причалити до рибальського

острівка і, витягши на берег свої човни, залізли в курінь спати. Щоб добитись туди, ми їхали майже цілу ніч рівчакми, озерами і таки добре потомились. Ми одразу захрапли і не чули перших мисливських пострілів, що із зорею розпочались на лимані. Коли ми прокинулись, сонце було ген-ген за полудень... Мисливці певне вже вирушили геть, бо на лимані була тиша, а на березі острова залишились ще вогкі від днів човнів сліди. А вони таки довгенько були біля нас, бо навіть тут і обідали, бо в курені висів величезний казан, а в нім трохи ще теплих лишків юшки. Рибалки, що володів цим лиманом і спорудив на острові курінь, теж не було; він, як звичайно, повіз свою здобич до містечка.

Вранішній переліт для нас згинув, на вечір лишається не було рації. Качки не летітимуть — ми добре вивчили їхню звичку на Голубовім лимані. Тож, махнувши рукою на вечірній лет,—ми рушили звідти на Чижі—наші улюблені озера. Ми їхали поволі поруч, продовжуючи нашу перервану сном розмову про значіння плавнів, де ми ото полювали, для запорожців.

Наші гнуті човники кволо повзли гирлом, що єднало Голубів і Олексіїв лимани, обабіч якого тягся непролазний, густий високий очерет. Тільки наші весла, що ми ними ледве ворушили, викликали приємний плескіт і нагадували нам час од часу, що ми не на землі, а на воді. Тінь від очеретів, що спадала на воду, все темнішала і давала знати, що швидко буде вечір. Де-не-де попереду нас з хуркотом перебігали по лататтю сполохані курочки та в очеретах ляжливо кахкали лиски, тріпотінням крил сповіщаючи, що вони нас запримітили й тікають в гушавину очеретів.

— Атож. Це був головний тракт козаків з одного боку суходолу на другий,—категорично підтвердив свою думку про гирло мій приятель Карпо.

— Можливо, але яким чином вони могли робити

припони туркам, що мусили ж знати це гирло? — заперечив я.

— Дуже просто. Ти зверни увагу на оді всі рівчаки, порослі рідким чаканом та високим горобинником, і тому ледве помітні, що одним із них ми вчора їхали до гирла. Хіба то не сліди ще давніх доріжок до гирла й лиману? А потім, ти зверни увагу на кругленьке озеро, що починається від гирла. Адже ввесь зарослим очеретом сухіділ навкруги нього ворухиться... Це озерце, коли треба було козакам закрити вхід у гирло, зникало — воно створювало одно ціле з Голубовим лиманом: ввесь очеретяний пливучий „суходіл“ тоді відсувався до гирла і створював одну стіну густого очерету з рештою очеретяної загороди, що колом обперізує лиман.

Якийсь час ми мовчали, заглибившись кожен у свої мрії, викликані цим поясненням, що малювало в свідомості романтичне минуле про одчайдушних запорожців.

Над нами з хуркотом промайнув перший табунець чирят — знак початку вечірнього лету. Але ми були в гирлі, де при метеоричному леті нема чого було й думати щось устрілити, і ми налягали на весла, певне, плекаючи надію, ще завидно впливти до будь-якого озерця. А втім, ми добре знали, що гирлом їхати треба ще добрих дві години, доки почнеться вершина лиману.

Десь вибухнув постріл, що, прорізавши безкраї очерета, глухим звуком долетів до нас. Ми чомусь припустили, що цей звук напевне належить старезній дубельтівці нашого приятеля Синиці.

Виною дальшої блуканини був я. Мені спало на думку, що коли ми рушимо знаним нам тільки наполовину своєї довжини рівчаком за назвою „Гадюка“, то мусимо потрапити до Чижів або до самої ріки Конки, звідки нам вже легко буде дістати до Чижів.

Карпо, як звичайно, подумав, протер брови й пристав на мою пропозицію. Він, цей маленький на зріст

чоловіяга, з чорним як у цигана волоссям і такими ж очима, ніколи не вагався ні перед якою невідомістю за часів нашої мисливської мандрівки. А втім, чому було й жахатись? Ми обидва мали чудові човники, з брезентами до них, досить харчів, цигарок і тютюну та, до речі, по дві сотні набоїв до наших кращої марки справних дубельтівок. Очерет завше міг статись нам притулком від хуртовин, брезенти від дощу й спеки та юнацька відвага від будь-якої небезпеки.

І наші човни з тихим шелестом посунулись вузьким рівчаком, порослим рідким чаканом і очеретом.

Тут було не глибоко, і ми попихали свої човники, одпираючись веслами в дно. Так мовчки їхали, аж доки потонули. Нас укривала пільма, збільшена звислими над човнами китицями очерету. Лише вільним посуванням човна крізь рідкий хирлявий очерет та іноді поблискуванням води попереду прови, ми вгадували шлях рівчака.

— Мені здається, що ми повземо ліворуч, в напрямку Олексієвого лиману, — зауважив Карпо, коли ми підсунули свої човни поруч і запалили цигарки.

— Можливо. Але ж рівчак в'ється гадюкою і колись він має повернути праворуч? — ніби сам і з собою розмовляючи, відповів я.

— А, хай! — лише промовив приятель, ніби сховавши продовження думки: „чи не однаково, куди нам приїхати?“.

І ми, перепочивши годинку та випаливши по цигарці, знову посунулись уперед. Тепер спереду — Карпо на своїм каючку, а позаду я. Їхали мовчки, час від часу спинались перепочити, бо очерет став густіший і раз-у-раз затримував рух наших каючків. Нарешті наші човни ледве посувались, а згодом я зачув, як Карпо кинув весло в човна і вилаявся. Мій каюк легенько вдарився провою об гузу переднього човна й спинився.

— А дай но ліхтарика,— прогомонів Карпо. Коли я посунувся до прови, щоб подати ліхтарика в простянуту до мого човника руку,— приятель промовив:

— Мені здається— я запровадив чортзна куди.— Потім він світив навколо, штурхаючи веслом. Світло від ліхтарика ніби розповзвалось в очеретах, воді і ледве освітлювало навколо. Згодом він погасив ліхтар і все штурхав веслом навкруги.

— Що за чортovinня! — прогомонів мій друг.— Ти розумієш, навкруги веслом і не просунеш— твердо, а спереду вільно! мабуть, вузесенький рівчачок...

За хвилинку ми вирішили все ж таки просуватись вперед. Треба тільки добре упертись веслами в якісь дивні береги і хоч поволи — сунутись.

І коли розляглась Карпова команда: „Разом!“, я, намагаючись веслом твердійший ґрунт, що сили уперся в нього веслом.

Мені здалось, що каючок посунувся, але не вперед, а на бік, разом з тим, висмикуючи загрузле весло з ґрунту, я ледве-ледве утримався на човні і коли спробував перенести весло на другий бік,— я там вже не надібав ґрунту, ба навіть очерету, весло хлюпнулось у чисту воду.

„Що за диво?“ — подумав я і в ту ж хвилину почув голос Карпа: „І біля тебе вже нема ґрунту?“ — Ми хутко почали гребти, і наші легенькі човни прудко пішли вперед по чистому. Коли за годинку ми спинились і Карпо освітив навколо ліхтарем — ліворуч і праворуч очеретів легенько коливаючись, поволеньки одпливали на бік, odkриваючи широкий прохід... перед нами було велике озеро. Ми спинились, здається, посередині і поставили човники поруч. Карпо знову посвітив назад, туди, звідки ми їхали, і ми знову зауважили, як очерета тихенько сходились до купи, а незабаром, з'єднавшись берегами, замкнули прохід.

— Ти віриш тепер, що очерета стоять на плавах, колись порізані мистецькою рукою, і колосальні шматки цих плавучих острівців можна пересувати, як шашками на величезних водах?..— кинув я запитання у п'тьму.

— Атож,— почув я Карпів голос,— не даремно ж їх звуть плавнями... Наші лінгвісти дають вигадані ними пояснення... А це ж ясно, як день.

З даліні глухо неслась пісня. Співали дівчата. З того, як пісня глухо доходила сюди і звідки вона лунала, ми обидва погодилися, що були десь в районі „чижів“, часу було десь після півночі. В такий час завжди дівчата виряджались на дубах з кавунами до Алешків із сіл, що були по той бік Олексіївського лиману й боліт. Але де саме ми були, що воно за озеро, де ми спинилися — ні я, ні Карпо не знали. Було ясно, що це не Чижі і ні одно з Сухих та Черепаших озер. За мапою що ми склали з оповідань рибалок і власних дослідів,— такого озера ми не знали.

— Що ж далі? — запитав Карпо, освітлюючи навколо човнів озерце і озираючи його.

— Треба десь шукати рівчака або хоч, принаймні, рідкий очерет,— відповів я, хоч жодної надії просунутись кудись далі з цього озерця, принаймні вночі, я не плекав.

Карпо відштовхнувся від мене із своїм каючком і поїхав понад очеретом. Час од часу він спужував дичину, що або хуркотом звивалась у повітря, або з плескотом зникала в гушавину очеретів... Десь в далечині почувся мелодійний свист кроншнепа, і йому у відповідь недалеко нас сонно відгукнувся другий...

— Ти чув? — прогомонів я в напрямку плескоти Карпового човна.

— Атож,— відповів приятель і стиха прогомонів сам собі: „Звідки тут візьметься кульон?“

Він мав рацію. Цей довгоногий птах водиться тільки на сухому або мілких болотах, а тут скрізь,

мабуть, на віддалі кількох кілометрів, була глибока вода, густі, непролазні очерета — місця, що ніяк не приваблюють цю дичину...

„Невже тут ще хто є з мисливців?“ — Не встиг я це подумати, коли зачувся жіночий голос:

— Хто там лазить?.. Дороги, чи що, не знаєте? Паняйте на голос.

За мить я був біля Карпа, і ми мовчки справували свої каючки в бік голосу.

— Там є куш горобинника, так зразу, повз нього й паняйте просто в очерета! — зачули ми знову той самий лагідний голос.

„Що за диво? Жінка на воді! Не селянка й не рибалка — це було зрозуміло з особливої інтонації її поклику“ — міркував я, посуваючись човном крізь хирлявий рідкий очерет слідом за Карпом. З того, як приятель мій, сопучи, хапав руками пучки очерету, підтягаючи вперед човна, я зрозумів, що й він був не абияк зацікавлений швидше вздріти дивну людину серед безмежних боліт-плавнів.

Ми знову були на чистому, бо руками нічого було навколо вхопити.

— Сюди паняйте, в очерет... — тихенько промовив все той же жіночий голос. — Тільки, будь ласка, не перекиньте там на плесі човна, бо чоловік, що в нім спить, не чує.

Карпо освітлив ліхтариком навколо. Атож, недалеко нас, посеред невеличкого плеса, що оце ми на нім опинилися, сиротливо стояв мініатюрний, як і в нас, човник.

З очерету визирав ніс другого човна, вкритого брезентом на дугах.

— Ставайте поруч, — стиха прогомонів з нього голос. І ми всунулись в очерет, обабіч того човника.

Коли я примотував шпагатом до очерету обидва боки каючка я відчув, що не абияк нервуюсь, бо все не трапляв як слід туго примотати, щоб човен не рухався. А наш сусіда і не гадав відхилити

полог та ніби й зацікавив у нім. Різноманітні думки кружляли в моїй голові, не знаходячи відповіді: хтож воно були оді двоє: „глухий“, що спав у човні серед плеса, і жінка під пологом, бож обидвох ми ніколи не бачили ні на полюванні, ні на рибальстві — ба, навіть ні від кого не чули за них...

Лозові дуги, що я витяг із човна і наладжував зігнути над каючком, ніяк не трапляли до кільчиків облявку і раз-у-раз випирскували з рук, — потім я зауважив, що й ташу натяг не тим кінцем, і довелося починати знову. Врешті ташу поверх каючка було туго зашморгнуто, натягнуто на дуги. Коли я засвітив свічку і почав слатись, була перша година. Ще можна спати одну годину, бо о другій треба було ставати на лет... А втім, хіба станеш на зорю, не знаючи місцевости?..

Мій сусіда на човні ніби крізь сон запитав: „Яка воно година?.. Адже це Карпо й Методій?..“

Карпо відповів і запитав:

— А звідки ви нас знаєте?.. А хто ви така?

В човні зачувся тихий сміх, а потім відповідь: „Я от знаю, що праворуч мене — Карпо, а ліворуч — Методій...“

Приятьель мхикнув і зауважив: „Це в залежності, як ви лежите: чи горілиць та головою до гузи чи до прови...“

— ... Знаєте, — згодом промовила сусідка, — сторонніх завжди всі знають... Не диво, що ви нас не знаєте... Вас двоє, а нас, тутешніх, тисячі... По хвилі вона додала: — Правда, ми теж не тутешні...

Мене почало дратувати це умисне інтригування схованої під ташею жінки і я сердито кинув:

— Коли ви нас знаєте, так на біса я б ото кирпугнув? Питають вас, хто ви за одні — чому не відповідаєте? Однаково доведеться у вас перевірити квитки, чи маєте ви право полювати або ж рибалити...

— Не сердьтеся, товаришу Методій — ви ж чудово знаєте, що ми маємо квитки на полювання...

— Знаю?! Та я на своєму житті перший раз здибаю жінку мисливця, коли справді ви теж полюєте. — Я ставав лютий. Можливо, не тому, що нас інтригувала невідома нам, схована темрявою й ташею жінка-мисливець, а тому, що вона була не сама, а з якимсь іншим чоловіком, який оце відважно, не боячись, що перекинетесь, без причалу спав у човні на чистому, глибокому плесі.

Жінка тихо засміялась, і той сміх був глухий, немов би вона закрила рот долонею, щоб не зареготати...

На плесі раптом зашуміла вода, ніби туди хто висипав з лантуха пампушки. Сів табунець утят. Хвилинку панувала цілковита тиша. Ясно, ці створіння закам'яніли, приглядаючись навколо. Потім залопотіли крилами... почувся плескіт, біганина на воді, шурхотіння й приглушений крик, ніби качки жирували, допавшись до свого улюбленого місця після нічної паші на полі чи вогких луках та мілких болотах.

Ми заніміли. На поклик качок в очереті відгукнулись лиски, заквактали чомги — ці чубаті красуні, залопотіли курочки, а згодом на плесі та в гущавині очеретів і горобинників знову почалось життя, що прийшло було на якийсь час з нашою тут появою. На голос я намагався розпізнати породу качок, курочок інших пір'ястих тварин, що підняли галас, ніби на ярмаркові. Он муркало про щось двоє чирят хропунків, а їхні приглушені голоси забивав шилихвіст, квокчучи, переївши, мабуть, і одсопуючись на воді. Кректало кілька черників та безу-

гавно з писком хрипіли лиски, замовкаючи з голосним тріскотливим криком чомги... Десь в очереті задумливо пискали курочки... Вода жила! Над головами недалеко прошумів знову табунець, і крижень на плесі тривожно кахнув... Нараз із шумом і плескотом табунець скопився з води й з хуркотом шугнув у повітря. В очеретах залопотіли крилами, поплескалась вода від утечі лисок, чомг, курочок. Навколо знову настала мертва тиша.

— Асю, ти спиш? — почувся з плеса чоловічий голос.

Сусідка мовчала. Я згадав, що він глухий, і мені не було дивно, чому вона не відповідала. Я відхилив край таші і зиркнув на озерце.

В човні сидів літній чоловік: світло від сірника, що присвічував він ним годинника на руці, ореолом обкутувало його бюст. Коли огонь погас, чоловік засвітив другий сірник і, тримаючи його в руці на облявковій каючка, замислено дивився на блідий язичок світла... Згодом, коли знову запанувала темрява, — він прогомонів тоном, ніби його хтось слухав:

— Сьогодні буде горішній вітер. — По хвилині він запалив люльку і гукнув: „Асю, пора!“

Атож, було близько другої. Саме час лагодитись ставити на зорю. Я почув, як з хруском розігнулись у сусідському каюці лозові дуги, а потім захурчала таша. Сусідка лагодилась рушати геть. Було ще темно, навіть темніше, як ми приїхали — знак часу перед зорею.

— А ви що, не ставатимете на зорю? Добрі мисливці... — з іронією в голосі промовила сусідка.

— Хіба скажете, де стати, бож ми не знаємо цієї місцевості... Залізли по темному ка - зна куди, — відповів мій приятель...

— Одному — стати в озерці, звідки ото виїхали, другому — їхати далі, за моїм чоловіком, і стати на першій плесі, що буде недалеко... Я лишуся тут, — навчально проказувала жінка, шурпаючись у човні.

За хвилину наші таші теж були згорнуті, лозові дуги лежали на споді човнів, каюки звільнені від прив'язів до очерету, і ми виїхали на середину. Карпо освітив нас усіх, і глухий чоловік кинув нам привітання.

Ми більше не розмовляли. Карпо посунувся в очерети, звідки ми сюди дістались, жінка справувала човник до західного озерця, а я слідком за чоловіком тихо посунув човна між невисокий чакан. Ми їхали зарослим рівчаком, що згодом прослався між двох стін очеретів, за якими було невеличке плесо. Глухий чоловік зник на своєму каюці в темені очеретів, а я спинився на плесі, вирішивши чекати тут, доки трохи розвиднеться і я зможу зорієнтуватися, де стати.

Над очеретами війнув вітерець, в безвісті неба засіріла смужка, — передвісник зорі. Тепер я знав, де схід, а вітерець, що почав дмухати в однім напрямку, відкрив мені мисливську таємницю, де стати.

Я стояв у човні, що його облавки були прив'язані мотузками до пучків чакану, і ждав на качок. Знову настала тиша і знову почалось життя води і зелені. Плесом промчала курочка і закрехтала чомга, залопотіли лиски, десь заукало чиря.

Поволі бліде світло ранку стягало одно по одному накриття темряви.

Позад бабахнуло. Перший постріл. Плесо мое на мить завмерло, ніби прислухаючись до жахливої події, що сталася в природі. На слух я пізнав постріл Карпа. Потім раптом один за одним ще два, не знані мною постріли, теж в стороні Карпа... Це постріли жінки... Знову два її постріли, знову Карпів один... Переді мною через плесо, злякано озираючись, пливла чомга. Вона спинилась якраз проти мене і збентежено озиралась довкола. Її викрики біля вух настовбурчились догори і справляли вражіння корони на голівці цієї стрункої на воді істоти. Груді її поблискували сріблом, і я, не стерпівши, підвів дубель-

тівку... На мить я згадав наш з Карпом заказ не бити сидячої дичини, але, зімркувавши, що чомгу тяжко спонукати, щоб летіла,—в одну мить прицілювся.

„З цієї красуні вийде прекрасне опудалко!“—Вибухнув постріл, і шріт із сичанням зашумів у воду... Але на поверху не було нириця... За мент він виринув і, не звертаючи вже уваги на мене, полохливо озирався... потім закружляв заквоктав хриплогозливим голосом... „Що він шукав?“. Я знав, що цей птах коли пірне, то вже не побачиш його, він вирине десь аж в очеретах... але цей раз він випірнув майже там, де й поринув. І в ту хвилину, коли я приклався був удруге,—я побачив: від другого берега прудко пливло двійко чомгинят... малесеньких, з довгими шийками пташат. Вони раз-у-раз поринали і що сили намагалися досягти своєї неньки. Я опустил дубельтівку. Чомга раптом поринула і опинилась біля дітей, квокнула до них, і всі троє поринули в воду, проте зразу ж виринули. Тепер на спині матері сиділо двоє чомгинят, притиснувшись тільцями до згину спини й шиї. Чомга, мов вихор, попливла геть, несучи на собі своїх дитинчат...

На мент я, мабуть, забувся, що вже зовсім розвиднилось і качки, як чмілі, носились над озерцем... Ось шилихвіст просто летить на мене, певне з наміром сісти до мене в каючок. Я підвів рушницю, і качка одним помахом хвоста вертнулася у бік, а ту ж хвилину розлігся мій постріл, що припинив лет і життя цьому пірнатову створінню. В цей же момент, ледве не чіпляючи мого кашкета на голові, пролинув табунець чирят, і я другим пострілом навздогін тільки піддав їм пари. Табунець звився догори і помчав що сили. Качки мотались, як бджоли над поживою, виглядаючи місце, де б сісти, а ми гатили й гатили в повітря, намагаючись котрих з них зняти додолу—на воду. Позад мене йшла канонада.

Карто й жінка просто не вгавали і їхні постріли раз-у-раз розтинали повітря над плавнями... Іноді їхній шріт з шумом сипався недалеко мене в воду, шелестячи по очеретові, а я теж, відірвавшись від краси, споглядання природи, захопившись спортом влучати в яку пірясту тварину, що проносилась над плесом, бабахав в повітря. Іноді необережна качка, чиря, черник або шелохвіст, звалений з лету, плюхався на плесо... Деяким із них, підстрилкам, щастило хутко прийти до стямі і що сили хутко чи повагом зникнути в очеретах — з надією видужати або ж знову потрапити в кігті хижака яструба — луна. Биті мертво, голічерева, а здебільшого долілинь, встромивши голову в воду і трохи розіп'явши крила, нерухомо лежали на плесі. Але що за диво... Деся недалеко щось грало ніби на флюярі... Лірика залунала над водою... Так, атож, — це ж із Шопенової „сімфонії“ життя... класично неслоь у повітрі... лилось безугавно. Іноді ця мелодія переходила в інші невідомі мені мелодії, ніби виконувані грачем власні імпровізації, скомбіновані зі згуків дичини: улітів, куликів, пісочників, кроншнепа й лиски...

Сонце вийшло над очеретами й залляло золотом ссайва зелень, плесо й мене самого. Звідти, де поїхав глухий чоловік, не чути було жодного пострілу, так ніби він заснув, сердега... Тепер і я відчув страшенну втому, і під теплом соняшних проміннів хтілося отак упасти на дно каючка й поринути в солодке забуття... Лет припинився, іноді лише пролітало, ніби заблукалось, яке чиря та в височині ледве чутно хурчав табунець качок кудись далеко в степи, на ниви чи інші водяні місця, де їх спокій не порушували б отакі злодійкуваті люди, як ми...

Я виїхав на плесо і, ледве посуваючи човна, почав підбирати бити дичину... А мелодія флюяри все неслоь і неслоь звідкілясь і здавалась так далеко, ніби линула сюди за сотні верстов по радіо невидимим серед плавнів голосномовцем.

В очеретах зашелестіло, почувся легкий гомін, а за хвилинку на озеро виїхали жінка й Карпо. Вони підїхали до мене. Жінка нахилилась до мого човника і рахувала дичину.

— Оце й усе — сім качок? — промовила вона і додала, — а у нас рівно по шістнадцять.

Атож, у обидвох прови човників були геть чисто набиті дичиною, по-мисливському, мистецьки складеної догори черевцями. Я розглядав цю дивну жіночої статі особу, що невідомо звідки взялась серед плавнів.

Вона вже була не молода, але гарненька. Розвинені м'язи голих рук були дивним контрастом до її тоненьких пальчиків, що ледве охоплювали держак правила. Вона сиділа на дні човна рівно, спершись на загородку гузи, а босими ногами в другу — перетинок прови — так, як сидять досвідчені мисливці. На ній була пофарбованого грубого в зелене полотна блузка, а замість спідниці такі коротенькі стянуті нижче коліна широкі шаровари.

— Що ви уп'ялись у мене, ніби зроду не бачили? — засміялась вона і кивнула догори підборіддям, як це роблять діти, коли не погоджуються із чим.

— Паняймо до чоловіка! — тоном наказу промовила вона і взяла весло обома руками.

„Ядесь її бачив“ — майнула думка, але де саме, коли — не міг пригадати. Я зиркнув на Карпа, що спокійний, з усмішкою на вустах трохи схилився спиною на перетинок гузи, спочивав, поглядаючи на мене. Я стенив плечима, крутнув у воді веслом і півкола повернув човна.

Вона правувала прекрасно. На чистому її весло нечутно, немов у густу рідину, встромлялось у воду і з ледве помітним натиском рук хутко гнало човен уперед... Поміж очеретом вона повертала його трохи, міцно притиснувши до бортів, і так само без плескоту пхала човен вперед, ледве торкаючись

кінчиком весла зарослого зеленню плаву. Ми знову були на плесі,—її човен круто повернувся й подався вузьким рівчаком поміж низенькою осокою. Раптом її човен спинився і жінка обернулась до нас, схилившись ліктем на облавок.

— Чудна я,—промовила вона і обтерла вільною рукою чоло.— Навіщо я вас сюди тягну?— На хвилю вона ніби замріялась, а потім додала:— Даєте слово, що нікому не скажете про ці місця, де ми оце їдемо?.. Адже їх ніхто, крім нас та, може, минулої історії, не знає...

Ми презирнулись із Карпом. Тепер я згадав про те, що, правда, ми цієї місцевости не знали і навіть не чули за неї ні від одного із старих мисливців та рибалок. Карпо мхикнув і добув свого металевого портсигара.— Він посунув свого човна до мого, і ми закурили. А жінка все в тій же поставі, схилена на лікоть, дивилась на нас і ніби чекала на відповідь.

— Гаразд...— промовив Карпо,—коли ця місцевість ні користи ні зла нікому не несе.

— Абсолютно!— вигукнула жінка і енергійним рухом попхнула свого човна вперед. За момент вона встромила прову човна в зелену осоку поруч другого човна, що тут стояв, і вистрибнула на берег.

Суше! Тут, серед плавнів—сухе?! Це було дивовижно.

На втопаній травиці сидів глухий чоловік. Обхопивши руками коліна та схиливши на них голову, він спав чи дрімав. В одній руці він тримав фабричного виробу флюяру, а поруч на землі лежала дубельтівка.

Жінка хутко взяла рушницю, розкрила її і витягла два набой.

— Так це він грав!— раптом скрикнув я.

Жінка подивилась на мене. Її очі сміялись, ніби глузували з мого запитання, потім вона поклала набой в кишеню своєї блузки і тихо показала:

— А ви гадаєте, що він їздить стріляти дичину? —
Потому вона ніжно доторкнулася плеча свого чоловіка, і той підвів голову. Він шанобливо подивився нанас і підніс руку догори, тріпнувши долонею на знак вітання. Доки його дружина вклала флейту до сагайдачка — її чоловік розглядав нас так уважно, ніби був суддя, а ми двоє злодіїв, приставлених йому на суд.

— Сідайте, тут зовсім сухо, — ледве чутно прошепотів він, — я не можу говорити як слід... або говорю зовсім тихо, або криком... адже я не чую нічого... А втім, я вас знаю... Мені тільки дивно, що цілком здорові люди, як ви, в таку пору будівництва нового суспільства гаєте час на полювання?.. — він замовк і почав об закаблук вибивати люльку.

Карпо нараз нахилився до нього, поплескав по спині і задиркувато промовив: — Нічого, чоловіче, адже ви теж могли б десь бути за диригента.

Глухий підвів голову і пильно подивився на Карпа. Потім мовчки набив люльку, запалив, витяг із кишені бльок-нота й олівець і подав Карпові.

— Що писати йому? — з іронією в голосі запитав мене приятель... Що він за оден і чому тут опинився та чому замість стріляти дичину виграє на сопілці, ми дізнаємось від жінки... — Відповідати на його безглузде запитання?.. На, краще ти йому щось напиши... — промовив до мене Карпо і передав мені олівець і бльок-нота.

Дружина глухого принесла з човна окулюнок і розклала на землі сніданок. Карпо теж подався до човна за провізією, а я сидів над розгорнутим бльок-нотом і міркував, що саме написати цьому глухому дивному музиці... Мабуть, перевтома перемогла думання, і я тільки для того, щоб не образити невідому мені, але на перший погляд симпатичну людину, та до того ще каліку, написав, що прийшло на думку:

„Чому ви не стріляли, а все грали?“—і передав бльок-нота чоловікові.

Він підвів голову і ніби прокинувся від задуми. Спокійним поглядом кивнув на запис, і на його губах заграла усмішка Джеоконди. Він начеркав відповідь:

„Ви хтіли зовсім запитати не те, що написали, але на ваші думки я відповім іншим разом“...

Карпо підніс глухому чоловікові чарку настоянки. Глухий кивнув головою на знак подяки, взяв із рук жінки порожній келіх, потримав його, доки дружина налила червоного, як янтар, вина і, черкнувши об Карпову мисливську чарку, що той все тримав у руці,—підніс до вуст. Повагом, ніби смакуючи чудовий запашний напій, він цідив із келіха. Врешті келіх був порожній, і чоловік взявся до смаженої холодної риби.

Жінка теж відмовилась від горілки, відпила трохи свого вина і запропонувала мені. По щирості мені теж забажалося того прекрасного напою, що його легкий запах залоскотав мені в горлі, і я теж викилив...

— Ви знаєте—це ж нашого власного виробу,—зауважила жінка, коли я, випивши, аж прицмокнув.

— Вашого?—здивовано підніс очі Карпо.— Ви хіба винороби?

— Атож... і те вино, що п'є Методій у кооперативі,—то теж наше... Звичайно, краще з тих, що там є...

Карпо перевів погляд на мене. Мабуть, він пригадав колишню нашу коротку розмову, коли одного разу я odmовився пити його настоянку, купивши на диво чудового вина, що було диковиною після сирівцю, місцевого виробу... На пляшках того вина була чудна назва—„Вино Ася?“.

Карпо засміявся:—А як же по батькові вас, коли ваше ім'я Ася?

Жінка усміхнулася...

— Який ви кметливий!.. — Устимівна... А чоловіка Пармен Кирилович... Чому усміхаєтесь? Погане ім'я Пармен?.. Колись батьки його хтіли прозвати Віктором... так піп замотав руками. Як, мовляв, простого роду хлопець, син якогось там грубника, буде зватись Віктор... і дав йому ім'я Пармен... Чудне, справді, але просте...

Ася Устимівна, розгорнула ще одну серветку зі смаженими курчатами... Пармен їв мовчки. Коли наївся і обер обережно об траву руки, він налив собі ще повненький келіх, подавши мені решту в пляшці. Карпо завів балачку за полювання, і жінка почала критикувати його мильні постріли... Вона доводила нам, як треба ставати на човні, як веслувати, щоб не втомитися, і взагалі виявляла силу мисливських та спортивних знань і досвіду. В погляді мого приятеля я часом запримічав животнотозвірські пожадливі іскри, що з'являються у самців. Проте в такі моменти Ася насуплювала брови і гостро відказувала на його запитання.

Це, мабуть, гнітило Карпа, і він, випивши ще чарку соковитої, раптом зауважив:

— Устимівно, будь ласка не гадайте, що мій інтелект не повстримає того звірячого інстинкту, що на лихо мені, закладено в кров дикунами батьками...

На вустах Пармена заграла знову іронічна усмішка, і він зовсім тихо, майже пошепки, зауважив:

— А все ж таки дикуни чи темні люди далеко менше виявляють на своїм обличчі животних інстинктів.

Вже згодом мені прийшло на думку: як цей глухий чоловік міг чути, про що балакають?..

Нам усім було ніяково, і Ася засміялась, зауваживши: „Не сердьтєся. Пармен — філософ. Але він добряча, прекрасна людина: його серце ніколи не проймається злістю і завжди підпорядковується розумові...“

Сонце підбилось зовсім високо і обкутало теплом все навколо... Його проміння й випитий алкоголь

робили своє,—навіваючи сон. Карпо потягнувся й позіхнув, і доки я з Асею прибирали свої рештки сніданку, він вже витяг човника на берег і, хутко розіп'явши ташу, ліг у холодочку.

Ася десь зникла за острівцем, і за хвилину звідти чути було її хлюпотіння в воді.

Коли я теж, витягши човна, розпинав над ним ташу, щоб поринути в непереможний сон,—я зауважив, що Пармен все сидів на своїй копичці сухої трави, натягши на лоба капелюх і обхопивши коліна руками, пихкав люльку.

„Про що думав цей дивний чоловік? Що він є, крім винороба?“ — виринули в моїй голові думки і, мабуть, одразу згасли, не знайшовши відповіді, заціплені обіймами сну...

Сонце вже черкало за верхи очеретів. Мабуть, ми ще довго спали б, коли б не спрага. Я гукнув Карпа і разом зауважив, що ані жінки з чоловіком, ані їхніх човнів не було.

— Оце так халепа! — протягнув мій приятель, коли я йому сказав про це. Ми хутко вклали наші таші. За дві-три години смеркне—і нам довелось би тут знову ночувати, щоб удень шукати виходу з цієї невідомої нам місцевости.

Коли я пішов подивитись на місце, де ми снідали, чи нічого не лишилося з речей,—на копиці сухої трави, де сидів Пармен, під грудочкою землі манячив клаптик білого паперу.

„Не хтіли вас турбувати. Ви обидва так солодко спали. Виїздить тією самою дорогою, що й приїхали. Ми поїхали іншою, що тяжко пояснити на папері. Коли захочете, заїздить або приходьте до нас. Я і чоловік будемо раді. До того він же обіцяв вам відповісти на думки, що їх ви не хтіли скласти в бльок - ноті... За потопленою баркою, друга сижа—наш виногради́к. Спитайте Парменову дачу. „Ася — Пармен“.

— Чудасія! — прогомонів Карпо, сідаючи в човна.

Де-не-де в повітрі вже почали мотатися качки і манили нас лишитися хоч на вечірній лет. Але обов'язок мисливця — не доводити свою бити дичину, щоб завонялася і та триденна мандрівка пхали нас додому. Ще завидна ми вибралися з невідомих нікому озір і порослих чаканом рівчаків до головного гирла „гадюки“. Тепер шлях нам був відомий, хоча б настала й ніч. За дві години ми будемо на своєму положому березі з дичиною й дивними приємними спогадами про зустріч...

— А й справді, чому б нам не піти до них? — ніби сам себе питаючи, показав Карпо. Він виплутав із куширю весло і спрямував човна на чисте — середину гирла.

Смеркало, і десь позад нас ледве чутно долітало ліниве гупання, знайомі згуки знаного нам рибалки Олексіївського лиману, що в цей час на ніч розставляв верші й ятірі серед зарослого травою й лопухом рибного лиману.

Спереду слалась пільма, а крізь неї довгою гадюкою поблискувало гирло, зникаючи в гущавинах непролазних очеретів. Години півтори ми їхали мовчки. Проїхали гирло. Голубів лиман, заросле озерце і коротке друге гирло до річки, і, коли подались річкою, за течією понад берегом і обминали темний силует затопленої за громадянської війни барки з каменем та проїхали одну кладку і були проти другої, — приятель прогомонів:

— Оце тут.

Я нічого не відповів. Якесь тривожне чуття підкотилось мені під серце і здалось, що я самотній. Стало шкода себе самого і ту жінку, що від її голосу, рухів, дивних очей мене поймав тваринний повоб. Мабуть, я зідхнув, бо Карпо раптом гукнув: — Го-го!

II Через плече у мене висіла дубольтівка, а на паску ладівниці з кількома набоями,

Карпо оглянув мене і, не побачивши ані торби з запасом набоїв, ані рюкзака з харчами та іншими потрібними на полюванні речами, хмикнув і хутко смикнув на плече ладівницю й зняв з гачка свою дубельтівку.

Ми мовчки дійшли до річки, витягли з двору рибалки - котяра свої каючки й спустили на воду.

І приятель і я без слів розуміли, що їдемо не полювати, а тільки до затопленої баржі. Щоразу, коли ми вирушали в дорогу, ми обговорювали, де поїдемо, оглядали один одному речі — чи не забули що, ми міркували за погоду, звідки вітер і інші дрібниці, що так захоплюють кожного мисливця, коли він виряджається на полювання. Тепер поміж нас ніби було опущено густу запону, що розлучала — поділитись цією провізорочною радістю. Кожен із нас думав про ту цікаву жінку, до якої тягла нас сила повабу...

На річці було тихо і на її гладкому поверху виблискувало сонце. Завжди, коли ми рушали горішнім шляхом, ми напружували сили, безперестану веслуючи. Ми йшли проти прудкої течії, що несла води до недалекого Дніпра, і тут був завжди опір, хоча б на поверху ріки не було жадної зморшки. Зараз ми не відчували опору і легко посувались вперед. На звороті ми здибали рибальського великого човна, що тихо плив без жадного руху його господаря.

— А, доброго здоров'я! — зачули ми знайомий голос.

Це був Степан, рибалка з Олексіївського лиману. Він на момент встроїв весло в воду, і його човен, спинившись, пристав до нас. Ми теж спинились.

— До мене їдете? — запитав він і бистрим зором оглянув наші човни. — Чому так легко?

— Ми презирнулись із Карпом і одвели один од одного погляди, ніби вчинили яке злочинство...

— Ні, так собі їдемо... на луки... може, бекасів знайдемо... — промимрив Карпо і взявся за весло.

— То-то, бачу, без харчу... легенько вибравались,— прощів Степан і, мабуть, якийсь час стежив за нами, коли ми од'їхали. Я почув згодом, що він загадково мгикнув, плюнув на руки і гребнув веслом.

— А коли ж приїдете?! Там така сила дичини, і хоч би тобі хто!.. — ледве чутно докотився до нас його голос.

Я щось гукнув, озираючись, і що сили наліг на весло.

Недалеко затопленої баржі ми пристали до кладки. Карпо заклав в дубельтівку два набої і, піднісши цівкою догори, вистрілив дублетом.

Потім ми запалили цигарки і мовчки сиділи в човнах, як ті два вороги, що обмірковують засоби, яким чином подолати супротивника.

На березі стояла Ася. На ній була легенька блузка і коротенька спідниця — убрання робітниць на виноградниках. Вона тримала в руці плетений з лози невеличкий кошик.

— Чому ж сидите? — проказала вона і її темні очі радісно блиснули. — Просимо. Ми раді гостям. Човники можна витягти ось сюди, — черкнула вона рукою повітря в напрямку кущів лози, що тяглись від хвіртки загороди. Вона пропустила нас у ворітця і присунула їх за нами, накинувши ликовий зашморг на стояна. Обабіч піщаної стежки тягся рівний ряд виноградних кущів. Налиті ягідки зелено-прозорого плоду, притиснувшись одна до другої, важкими гронами звисали з віт, низько згинаючи їх. Тички повгрузали в землю і здавалось, от-от тріснуть під вагою важких китиць винограду.

— Оце наше майно, — проказала Ася, на мить спинившись і повівши рукою в обидва боки густих кущів зелені. — Спробуйте, він майже весь стиглий, — люб'язним тоном господині додала вона. Я був доторкнувся до виноградника, але грона раптом повисло мені на руці і весь кущ, ніби живий, перелякано захитався. Я одірвав руку і хутко пішов

геть, як сполоханий злодій, що несподівано відчув живе те, що вважав за мертве...

Минули виноградник і увійшли в чистий двір. Праворуч до високих тополь притиснулась невеличка одкрита повітка, з якої нісся глухий грюкіт. Під кучерявим каштаном серед двору стояв стіл і два осліпці. З повітки сивий дідок викотив величезне барило, намагаючись перекинути догори днищем. На момент він спинив на нас свій погляд.

— Ідіть сюди, татуньо... Оце ті, що по газетах пишуть, — проказала Ася.

Увесь у світлому — парусиновому — сивий дід з сукірою в руці стояв біля барила, як сірий привид, і не рухався з місця, ніби міркуючи: чи варто йому, старому, гаяти час на розглядини двох юнаків в зеленім одязі, з дубельтівками за плечима, більше подібних на міліціонерів, аніж на тих, що ото каже його невістка.

— Пармен у хаті, — глухим, трохи збентеженим голосом врешті прогомонів дід, ніби даючи зрозуміти молодій своїй невістці, що негаразд з якимись там юнаками водитися, та ще й приводити їх у двір... І дід знову заходився морочитися з барилом.

Ми пройшли через широкі сіни, спинилися у світленькому покої.

За столом, заваленим різними рівненькими копичками книг, сидів Пармен. Він заклав клаптиком паперу сторінку, одсунув книжку на бік і підвівся.

— Оце добре, оце гаразд, — тихо промовив він, подаючи нам руку. — Прошу! — вказав він нам стілець і тапчан. — З полювання, чи так?

Ми мовчали. Якось було дивно відповідати людині, що нічого не чує.

— Асю, нам би винця — хоча я й сам, — промовив він, озираючи кімнату, ніби щось шукав очима.

— Нічого. Не турбуйся, — відказала жінка і зробила рукою знак, щоб Пармен лишився в хаті.

Ходіште, допоможете, — звернулась вона до мене, беручи з мого плеча дубельтівку. Вона повісила її

на дерев'яний кілочок, поруч двох своїх рушниць, і вийшла в сіни. Підняла з землі важку дубову ляду і зручно спустилась у отвір.

Я теж намацав рукою драбину й обережно знизився. Світло крізь отвір вгорі тьмяною смугою падало до льоху і ледве освітлювало середину. Але зір незабаром призвичаївся, і я помітив навколо стін кілька великих і малих барил. Пахло вином і землею просяклого духом цього напою.

Ася, як той альхемік, підходила до барил і барилиць, застромляла гумку і, потягнувши ротом у кінчик, цідила вино в сулії.

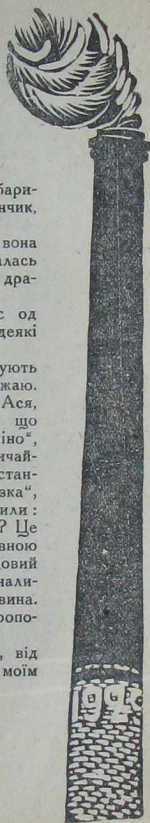
Я мав у руці вже дві трохи не повні сулії, а вона все шпорталася біля барил. Врешті вона подалась на гору, а я мусів кілька разів підійматись по драбині, щоб подати їй пляшки й сулії з вином.

Пармен щось тихо розповідав Карпові, час од часу беручи яку книжку зі столу і цитуючи деякі сторінки.

— Оце „бордо“ третього літа, іноді його трактують як „каберне“... Це ще з першого нашого врожаю. Ми зберегли кілька літрів,—поясняла мені Ася, становляючи вино на сосновий обідній стіл, що притисся біля дешевенької шахви.—Оце біле „піно“, або столове, чищене.—Як чистити від мулу звичайнісіньке, просте вино...—Це вже знахідка останнього року... Оце, світлорожеве—чудова „березка“, або „мускат“, а нарешті, оце — те, що ви пили: „червоне вино „Ася“. Знаєте як воно робиться? Це наш із Парменом секрет: ми поєднали за певною пропорцією „березку“ з „бордо“—і вийшов чудовий напій „Ася“... Ася засяла усмішкою і трохи налила цього, вже відомого мені світлочервоного вина.

— Спробуйте, яке смачне й ароматне,—запропонувала вона.

Я сидів біля столу, і її лікті засмалених рук, від яких пахло ніби мускусом, були на рівні з моїм

обличчям. Вона ворушила руками по столі, розставляючи чарки, пляшки, хліб, нарізаючи шматочки хатнього окосту. У мене макітрилось у голові... Я мимохіть зиркнув на приятеля, а той, ніби слухаючи тиху балачку хазяїна, блискучим зором дивився на його дружину, її рухи, поставу...

— Прошу,— дзвінко промовила Ася і підсунула до столу тапчана. Пармен раптом здригнув, підвівся, пішов до столу.

— Тепер ви розумієте правильність всіх тих заходів, що вживає наш уряд?— промовив він до Карпа, що сидів на тапчан проти хазяїна. Пармен налив собі „бордо“.

— Ваш шунок як?— запитав він мене й Карпа,— Білого, чи червоного?— побачивши, що ми мовчали, налив і нам червоного. Ася налила собі свого вина. Ми мовчки вихилили наші куцики, що в ту ж мить були наповнені Асею ясночервоною рідиною.

— Ви, певне, знаєте закон: коли мішати— скоро уп'єшся,— зауважила вона і налила господареві його „бордо“.

Мій приятель сидів, як прибитий, ніби трапилось яке нещастя, а я все підливав Асі її вино і сп'янілим голосом розповідав пригоди з нашого мисливського життя. Ася уважно слухала, іноді заливалася дзвінким сміхом, і мені здавалось, що ця жінка мала на своєму віку єдиний приємний день бути щасливою, веселою саме тому, що ми, що я, був її гостем.

— Ба, а ти ж хотів їм відповісти на запитання, що вони не хтіли їх написати там, на острові,— раптом звернулася вона до чоловіка.

Мені, хоч і сп'яна, здалось дивним, що вона звертається до глухої особи, проте я не надав цьому значіння. Мало що може встругнути п'яна людина, що нею,— я був переконаний,— була Ася.

Пармен підвівся, пішов до столу і хутко повернувся, несучи в руках малюсіньку у чорній засмальцьованій палітурці записну книжечку.

— Прошу, коли є бажання — прочитаєте. Отут є відповідь на ваші запитання. Адже ви журналісти, чи не так? — промовив господар подаючи мені через стіл стареньку книжечку з потертими краями.

Мені зараз було зовсім не до читання. Я відчував поваб до цієї, як я був певний, нещасної, живої, повної вогню й життя жінки, — але ж я почував себе джентлменом і розгорнув книжечку. Я мав намір, для чемности, кинути оком, що там міг написати цей глухий, хоч і симпатичний, але нудний дивак, і почав читати... Але чимдалі я читав — у мене, мабуть, холодний піт проступав на лобі, я не міг одірватися від того, що там було написано. Мабуть, у мене заговорив інстинкт охотника до різних людських пригод і подій. І я, не одриваючись, читав:

„1917. Квітень. Врешті ми в Ачинську. Жахлива втома. Поштові тракти виснажили наші останні сили. Дивачка Ася! Вона не хтіла їхати залізницею. Я мусів поступитись. Адже це вона пророкувала, що наше заслання мусить незабаром скінчитись, тож хіба я міг не поступитись їй, як тій дитині, що, виїздячи в путь, востаннє хоче погуляти в любому палісадничку — бож більш вона його не побачить. Революція — і ми вільні. Куца революція, але ми на волі. Тепер перед нами стелється рівний залізничний шлях туди, де кипить великим зрушенням... Дивачка Ася, вона не хоче розлучатися зі своєю „нелегальною“ дубельтівкою, що рятувала нас від голоду.

1917. Липень. Москва. Атож. З нашого району було забито, мабуть, кілька десятків душ... Чудово?! Революція на „революцію“ пішла. Керенщина оголосила „finish“! Країна досягла свого. Для них досить. Що їм обходить людство, його жахливі конвульсії в обіймах визискувачів і животинного існування? Для них від деспотизму до збагачення шлях став вільний. — О! тепер вони американизують країну! Яке нахабство! — Смерть, або покладемо цьому край. Перед нами манячать чудові обрії нового життя. Що

не спроможні були зробити комуністи Парижу, те зробимо ми. Знову в запалі? Пролетарі всіх країн єдняйтеся! Смерть — або перемога. Для нас не існує добробуту осіб. — Перебудова цілого світу на комуністичних засадах є провідною думкою, що поєднує тисячі, що приховано задубіло в емоціях мільйонів злидарів і одчайдушних революціонерів-комуністів.

1918. Лютий. Катеринослав. Ми вдома. Хіба не тут зродилося наше дивне кохання, гарячого агітатора юнака шибай, голови й Асі, панського виро́дка, закохану в романтику драгоманівщини і Жорж-Зандівщину. Сьогодні був її брат...

„Батьки „прощають“ всі її дурниці. Тепер революція, всі вільні... Перед ними, володарями виробництва, відкриваються американські золоті шляхи... А хіба самі капіталісти гидують робітникам?.. Хе, і звичайний розумний поліфіціон теж може стати помічником двигуна капіталу“. Ася реготалася, мов навіжена, і брат, ображений її погрозами націоналізації підприємства, винісся геть... „Ти не сестра мені!..“

Комедія подій. Цей фабрикант обсолютно за незалежну Україну... Дивна метаморфоза... Він за лєнінське гасло? Ми теж за... Тільки він не хоче випустити зі своїх рук цієї країни... Він хоче, щоб не наша була незалежна, а його. Побачимо. Там, на півночі, влада вже в наших руках. А тут?.. фарбистий калейдоскоп груп, течій, орієнтацій... Кадети, гайдамаки, вільні дружини, анархісти, вільні козаки... а проте, сподіваються ще німців, австрійків, донських, кубанських козаків... Чи впораємось зо всіма? Ася певна, що впораємось. Сьогодні ж ми мусимо вибратися в захисніше місце.

Грудень. Як хуртовина, що перед нею не встояти ані штучним, ані природним перепонам, так і перед силою, що пре із кожного куточка, щілини. Могутня, жахлива сила... Суньголов тікають геть світ за очі — і білі, залізні, муштровані загони австрійків,

вільні козаки, гайдамаки, стражники і цивільні захисники „порятунку великої невідомої“... Ми берем гору... Сьогодні, завтра по всіх обшарах країни, що була пляцдармом захисту від Жовтня, від комунізму,— влада буде в руках тих, що здібні будувати світове діло рівності людства.

1921. Так, сьогодні я відчув себе мертвою річчю. Чи здібний шмат дерева сприймати зовнішні рухи, щоб реагувати на них? Ниньки я прийшов до себе. А я тепер глухий... Атож, у бліндажі нас було восьмеро... Ніби крізь сон, пам'ятаю, як мої товариші — помічники, мов ляльки на натягнутій хустці, що її за спід смикнула дитина,— метнулись до гори й на всі боки... Тріск, дим... Мабуть, то було єдине місце в повітрі, де я стояв, що повз нього, волею випадку, пролетіли смертоносні шматки заліза — і я лишився живим. Вибух силою газу позбавив мене слуху... Проте Перекоп було взято. Головного ворога знищено, і ціла країна звільнилась від напруження. Мої товариші, що їх тисячі, десятки тисяч тепер вже мандрують, мабуть, до улюблених околиць, щоб розпочати будову нового життя. Атож, нового, не власного, а суспільного життя. Хіба ми воювали за власні гнізда, за один тільки життєвий добробут? Воювали за цілий світ, його перебудову на нових, невиданих і тільки чуваних людством наукових і в той же час романтичних підвалинах. Комунізм був нашою провідною ідеєю фікс. Ми знаємо, цей шлях безмежно довгий, болюче кострубатий — проте, початкова путь вільна... А я... я зі всім запалом моєї натури не здібний взяти активної участі у будівництві того нового. Це не пустування — взяти на себе такі завдання. Це колосальна, відповідальна робота перед цілим вільним людством майбутнього. А я став малою дитиною, що потребує догляду. Бо я став глухий. А втім, зі мною Ася. І вона знайшла вихід. Нова економічна політика. Спокій на фронтах — бо їх вже не було. Стала

тиша, а скрізь руїни, як після хуртовини й зливи, що поперекидала все шкерберть, і люди стояли й дивилися на все те, що потребувало їхніх рук.

Квітень. Ця думка прийшла Асі. Чи міг я сперечатися? Я — каліка! Вона мала рацію. Мале діло теж дає колосальні наслідки в цілому господарстві країни. І ми лишилися тут, де ця дивна гадка осяяла славну голову моєї дружини. Ревкомці сьогодні сміялись з такої пропозиції, але цей сміх був тільки хвилинку, бо вже наступну Ася мала шерэг їхніх порад.

Ми дістали землю. Це була жовтобліда піщуга, що тягнеться від сосен до ріки. Вісім десятин. День-у-день до пізньої ночі ми працювали над нею, і ті корінці, що з любов'ю нами були посаджені на певну відстань один від другого довгими рядами, за місяць дали наслідки. Піщуга зкучерявилась зеленню, і ми, мов діти, шалабудили поміж нею, оглядаючи, підтинаючи, підсапуючи.

Липень. Ми на новім шляху. Дістали допомогу й зруйновану хату з ревкомського майна. Будуємо „власну“ оселю. Атож. Життя йде вперед. Навколо нас, як гриби ростуть, дачі-виноградники. Гольтіпаки-зlidарі мої сусіди. Атож, ми створимо кооператив, тільки б не загинули корінці. Ася придбала фloyару і ще одну дубельтівку. Фloyар! Дружина згадала, що я колись на засланні вивчився грати у музики заслання. Гадає, що дубельтівки, крім розваги, дадуть нам дичини на літо. Бідна! Я відчуваю, що вона страждає від моєї глухоти... Вона мусить мені писати — бо й справді, я не чую її голосу, — навіть забув як він лунає. Прокляття!

Без дати. Сьогодні через чотири роки — наші перші жнива. Ми розлили вино в барила... Власне вино! Коли я згадаю нашу щоденну роботу на нашій землі, де кожний клаптик її, камінчик, тичка, горбок у моїй пам'яті. В темряві, коли б вивести мене у двір чи виноградник із заплющеними очима, я, лише

помацавши землю та відчувши дотиком який камінець, трісочку чи травину, відгадав би, де знаходжусь... А ця зелень, рівчаки, рядки з гронами чудового блідозеленого й чорносинього плоду, що на очах росте й спіє... Мені відомий кожен листик кожного куща. Відчуваєш біль за зламану вітром тендітну гілочку, пошкоджений листок. О, тепер я розумію, що то є власницький егоїзм! Він трясє людину в пропасниці за непотрібну травинку з городу, за пале листя з виноградного куща... Хай гние, але тут, на вгороді в мене. і зась всякому взяти, видерти в мене цей листок! Матерне почуття, чуття звірини, що ладна за кістку, вже обгризену й висмоктану, але своєю власну, гризтись до смерті зі всяким, хто намагатиметься її вихопити...

Я, що своє життя змарнував заціплений у кігті царської каторги, що до того і після того запально кидався в гущу борні за перебудову людства, вбивав, руйнував, щоб знову на руїнах будувати нове, величне... — тепер бюргер-виноградар!... Я почуваю, що мої жадання все збільшуються... Мені стає замало цієї дачі, мене тягне жадоба мати більше землі, рясніше грон на кожному кущі, більше видавити соку, щоб збільшити барил в льоху... Я бачу, як палають очі моїх сусідів до того самого, як блискають огники заздрощів у них, що моя „березка“ з кожного грона дала більше соку й рожевіше вийшло вино... У мене самого макітриться голова від розпуки, що моя „ізабела“ коротша, як у колишнього злидаря, а тепер виноградаря Панейка, що в нього стиглий плід солодший... Я розумію, як мої колеги-винороби, наш кооператив збуту вина бачать тільки як знаряддя мати кращий зиск і менше клопоту, щоб на нові, зайві кошти краще устаткувати свої оселі, придбати машини, удосконалити засоби роботи, щоб зменшити витрати своєї енергії... О, хіба у мене не прохоплювалось жадання мати не тільки тимчасових робітниць і робочих на час збору, а й постійно... Врешті,

Хіба я не для того сюди закликав свого батька?... Хіба це не шахрайство прихованого визиску, бож йому нічого не треба в житті, крім харчу та морального задоволення бути біля мене — його сина?... Я тепер розумію, що таких, як я, тисячі, мільйони, що ми своїм прагненням, незалежно від нашого хотіння, тягнемо країну до усталення власности, накопичення індивідуального господарства... Куди таким думати чи робити на перебудову людства на нових підвалинах? Ми тягнемо людство назад, хоч і поставчаємо йому чудовий напій чи лікувальну садовину... (Без дати)... Так, Ася теж розуміє. Індивідуальні господарства мають зникнути. Інакше ми потягнемо нашу перемогу в прірву того капіталізму, з якого кров'ю й вогнем здобули її. Держава нам допомагала: дала землю й добробут. Але ж ця земля й добробут породили хижаків, що чіпляються всіма своїми пузарями за здобуте і, подвоюючи матеріальні цінности, прагнуть їх подесятирити... збільшити в сотні раз... От звідки виходить глитай-дідич! Експеримент, що я зробив віддати врожай державі, — призвів ні до чого. Я мусів знову шалено працювати, щоб добути хоч для підтримки свого господарства, і моя ідея в райвиків відкупити чи відібрати лишки зустріла опір у інших — колишніх злидарів, бо кожен хоче бути багатшим як він є, мати більше добробуту як має... Так, єдиний шлях — це націоналізація всіх хижачьких та глитайських господарств... Фабрики й заводи, водяні, залізничні шляхи належать цілком суспільству, краю? — Чому мають лишатися окремі господарства власністю осіб? Атож, це шлях важкий, з жахливими труднощами й кривавими експериментами... Але в ім'я великої ідеї, посування вперед до комунізму — це певний шлях. Потакати, допомагати розвиткові хижачих господарів — це призведе до загибелі. Але тут потрібна обережність, планова обережність. Хоч манівцями, але просто до мети... Наші виноградари мають

здати свої дачі державі. Це ясно, як день. І стати на них робочими, як фізичні й інтелектуальні робітники фабрик, копалень і установ країни...

(Без дати). І це все. Ася—створіння концентрованого практичного розуму людськості—здогадок і інтуїції. Ми прекрасно розуміємо один одного без бльок-ноту... Наука, досвід і практика є не перевершене чудо людського розуму. О, славний професоре Соколянський! Звичайні люди не знають, що несе твоя наука для людства. А я, глухий, скористався з неї! Тепер я не тільки розумію Асю, коли вона говорить, але я вивчив деталі руху губів, вуст всіх виноградарів... Та й не тільки їх. Я розумів кожного промовця на засіданні виконкому району. Це відзначаю, як час нового мого народження. Тепер я вже не каліка. Де там, я не чую, але відчуваю, коли на стороні хтось гукає, коли їде підвода чи навіть хто йде іззаду. Мої клітини організму, що певне їх функції і можливості пристосування до оточення й руху ще невідомі в деталях вченому світові, дали мені замість вух,—ще нові, непояснені чуття, як непояснимо, чим ти відчуваєш запах згуку пісні чи музичної мелодії, як зветься те чуття, коли ти можеш чути шелести соняшного проміння й почувати смак вогню... Тепер я здібний взяти участь у будівництві! Шість років власницького господарювання, вивчення законів економічного розвитку, студіювання нашого будівництва краю...

Ми люди, що покликані історією і інтелектом творити нове майбутнє, комунізм, повинні..."

На цій незакінченій думці Парменів щоденник уривався. Я відчув на собі погляд жінки. Вона слідувала за мною і її обличчя відбивало стільки зневаги й юнацької бадьорості, що я спустив очі додолу.

Я миттю витверизився. Я не розумів, що думала і переживала жінка глухого революціонера, і це нерозуміння дивною загадковістю пригнітило мене.

Я сам собі здавався таким мізерним, як почуває п'яничуга, коли витверезиться і згадає, якого паскудства він наробив з п'яних очей.

Я не знав, на яку ступити. Піднісши, врешті, очі на Пармена, я спитав:

— Чи не змогли б ви дати мені переписати цей щоденник?

Він хвилину думав.

— Ні, не треба. Я сам вам перепишу його. А вже ми скоро побачимось,— якимсь глузливым тоном відповіла його дружина.

— Атож, цими днями ми зайдемо ще,— промовив мій приятель і підвівся. Він вихилив чарку і почав прощатися.

— Чого ви стали такі сумні? Люди, коли вип'ють, стають веселими!— лагідним і разом грайливим тоном промовила Ася і наївно, дитячими очима, що в них світилися ласка і пробачення, подивилась на мене й мого приятеля.

Пармен мовчав і дружньо потиснув нам руки.

— Що за чудасія?!— прогомонів я, коли ми вийшли надвір і були майже на середині винограду.

— Ні чорта не розумію!— відповів Карпо. Він спинився біля куща і зірвав вкрите синім пилом темне гроно винограду. Кущик на мить затряс верхом, ніби йому стало боляче.

Сонечко хилилось за виноградні лози й вкрило їх тінями передвечірнього мороку.

Це було перший раз за наше життя, коли, виїхавши з рушницями, ми й не думали полювати на дичину.

Минуло, мабуть, із тиждень, і ми почули в повітрі загрозливі симптоми тих непомітних для звичайної людини явищ, що позначаються кінцем гарячого літа й першим подувом недалекої золотої осені.

Ми були веселі, бадьорі, чи, принаймні, намагалися бути такими.

У човнах було все потрібне для довгої мандрівки.

Рукзаки з харчем та сітками від комарів лежали в прові, торба з набоями в гузі, понад облавком чотири лозинки для дуг, таша замість сідала, дубельтівка, примотана до облавка (на випадок, коли б човник перекинувся, щоб не потопла), і ладівниця на череслі.

Одноставно ми вирішили їхати на Олексіївський. Адже Степан котяр попереджав, що там сила дичини.

Виїхавши з річки до першого гирла, ми навіть зацягли наголос „молодий козаче“... вигадану нами пісню: „Ой добре ж вам, дітки, літнім вечерочком їхати на річку мисливським човночком“... Сонце так парило, що ми скинули із себе всю одіж і мали вигляд засмалених веслярів із запорізької романтики.

— Пармен — не звичайна людина... — раптом промовив Карпо, затримуючи свого каюка і ладнаючи його їхати поруч мене.

Мені здалось, що мій приятель мав на думці зовсім не Пармена, а він, одштовхнувши рукою свого каюка від мого, що терся об облавок, провадив:

— Надзвичайно химерна думка у нього виплидалась. На своїм досвіді виноградаря він домислився, що робітничка кляса, яка будує нову країну, повинна якнайшвидше винищити земельних приватних власників...

— Атож, я щось домислився з його записаних у щоденникові думок, — відповів я, міркуючи умисне протягти розмову про Пармена, щоб часом мій приятель не звів на його дружину. — Ба, я тобі й досі не розповів, що я вчитав у його щоденникові. І коротенько, обминаючи місця, де говорилось за Асю, я розповів йому, оскільки міг запам'ятати, зміст книжечки.

— Мда... Цікаво! — протягнув Карпо. — Оголосити всі виноградники державними й володарів їх, які захочуть, перевести на державних робітників, розподіливши їх поміж всіма дачами... Уявляєш

його непогану логіку. Держава, та ще в переходовий тяжкий період, коли завдання її навряд чи всі можуть розуміти й піти за ними,— не може нормально вести свою економіку, не маючи певного кошторису виноградарства, а сподіваючись, як милостинки від приватних володарів... Адже, мовляв, держава цілком в своїх руках тримає спиртову монополію і веде нещадну боротьбу з приватновласницьким „самогоном“ спирту? І всі вважають це цілком за нормальне. Чому „самогон вина“ має привилей і держава потакає цій частині своєї господарки?

— Дивись, він ще договориться і до цілковитої націоналізації хліборобства?..— зауважив я...

— А ти гадаєш, він і на це не має своєї думки? Атож. Країни з дрібним приватновласництвом, на його думку, завжди були в лабетах цих дрібниць, об'єктивно егоїстичних дрібних буржуа, і всякий момент тяжкого стану країни, уряди мусіли оголошувати монополію на хліб, хоч він і перебував у руках цих дрібних виробників. Візьмімо Німеччину в часи війни — хіба держава не мусіла покласти руку на хліб всіх її виробників?.. Врешті, це, на його думку, лише один клопіт, що призводить до безперестанних конфліктів. В країні ж, де всі матеріальні й технічні засоби в руках держави, що не визискує людність, а збагачується для користи цієї ж людності — аж ніяк неприпустимо, щоб добробут краю, його розвиток по шляху будівництва соціалізму залежав від окремих виробників, основних життєвих засобів життя — продуктів їжі, тобто існування.

— І що ж він тобі говорив про заходи в цім напрямкові?— зауважив я.

— Він тої думки, що пролетарська держава має якнайскорше покінчити з цим жахливим становищем. Вона повинна створити свої колосальні поживно-продукційні господарства, щоб абсолютно не залежати від дрібних господарів... вщерт, аж до...

Карпо на момент замовк і втопив погляд десь ліворуч, ніби шукаючи там щось, щоб нагадало йому закінчити Парменову думку.

— Вщерть, аж до чого? — нетерпляче запитав я, бо мене теж захопила ця оригінальна Парменова концепція.

... — Вщерть, аж до негайної поступової порайонної націоналізації землі всіх хижаківласників і створення з неї величезних державних, поживно-виробничих господарств...

— Але хіба ж це можливо? Це ж не купка господарів?.. Чи припустимо це одним помахом? — заперечив я.

... — Атож... я теж саме йому це зауважив... Але він каже, що припустимо, як припустимо було боротися з цілим світом за владу рад, за комунізм і подолати... Врешті він не закінчив думку... ти пам'ятаєш, що ви нам увірвали тоді розмову з своїм вином...

Карпо трохи підвівся на коліна і приглядався ліворуч. Я теж зиркнув. В далечині на куширю, що зеленою ковдрою простягся на кілька гін від очеретів по лимані, чорними рухливими цятками сиділо й шалабудило сила лисок.

— Що, підідемо?.. Мені треба хоч пару на опудала... — промовив приятель і порухом весла спрямував човна ближче до очеретів. Я трохи затримався, щоб згодом, коли Карпо зверне довкола них, поїхати лівіше, на переріз. Я відв'язав від облавка і витяг із сагайдака дубельтівку. Лиски спокійно лазили по куширю, раз-у-раз занурюючи в нього носики; деякі просто сиділи, грілись на сонечку і копирсались у пір'ї, а коли які інші наближались, люто, з криком кидались на сусідок. Я спрямував ліворуч, бо Карпо теж звернув. Чорні створіння з курку завбільшки, з білими плямами на носі й лобику раптом закам'яніли й як одна звернули дзьобики в мій бік. Потім, ніби за командою, підстрибнули

й бігцем подались в очерета, тріпочучи крилами. Я вистрілив навперейми, щоб завернути їх у бік приятеля. Кілька лисок піднеслось над водою і, майже черкаючи крилами кушир, подались просто на Карпа. В ту ж мить приятель кинув весло, вхопив дубельтівку і, пропустивши повз себе табунець, навздогін бабахнув дублетом. Три лиски лишились на воді, одна мертво бита, а дві, підстрілка, в ту ж хвилину поринули в воду. Карпо розломив рушницю, витяг порожні й заклав нові набої й наготові чекав в напрямку очеретів, де виринуть лиски. Але він помилився. Лиски виринули біля горобиннику далеко праворуч, і, витягши шиї, хутко попливали до зелені,—певному для них порятункові. Доки Карпо запримітив, лиски були вже біля кущів, і його постріли розсипали срібні бризки за кілька метрів од них. Лиски зникли в гушавині високого горобиннику. Карпо забрав биту лиску, розправив їй пір'я і гарненько обвинув клаптиком газети.

Ми рушили навскоси лиману до гирла — „гадюки“. Її початок назначався в тихому лимані течією, що срібним віялом хвильок виблискував у далени.

Мій приятель тепер хутко погнав свого човна, і я ледве поспішав за ним, не розуміючи такої поквалivosti, бо до Олексіївського лиману ми мали б приїхати надто завидна. Нараз Карпо спинив човна і зауважив до мене:

— А може, ми поїдемо туди?—і він простяг руку в кущі чакану, що ховав відомий нам ривчак.

Тепер я розумів. Так, він і не гадав їхати до котра, а на думці мав ті озера, де могла бути вона.

— Гаразд,—відповів я байдуже, хоч відчував, як серце зразу ж хутчіш закалаталося в грудях.

Тепер ми їхали вже знаною нам дорогою. Ось остання лисина безформного плеса, що по ній денне-де сиротливо стирчали хирляві тоненькі стеблинки осоки і за нею таємничі ворота. Ми розсунули плавні і виїхали на озерце, хутко проїхали

його; продерлись, ранячи собі об очерет пальці, до інших озерць, навіть до острівця...

Але Асі й Пармена не було. Було тихо, і, здавалось, звислі випростані очерета своїми китицями, що іноді рухались від порушеної нашими каюками води,—мовчазно ніби хитали головами й докоряли нам, дорослим людям, за приховані тваринні інстинкти.

— Я буду на тій місці, де й раніш,—кинув Карпо, коли ми виїхали в перше озерце, де колись неспокійно згаяли ніч.

— А я тут,—мотнув я головою в бік пом'ятого очерету, де колись стояв човник Асі.

Карпо розвів таємничі плавні і зник за очеретом. Стоючи в каючку, я бачив через рідкий очерет Карпів кашкет на голові і ввесь простір його обстрілу.

Промайнуло через мене кілька чирят, і я гукнув приятелів. Його дублет розтяв тишу, і чирята не пошкоджені подались своїм повітряним шляхом. В ту ж хвилину я одним пострілом збив із табунця, що виринув десь збоку, двох чирят хропунків і вони з розгону шубовснули в воду.

— Здорово!—прогомонів Карпо.

Почався вечірній лет. Утата, ніби сполохані нашими пострілами, знялись з очеретів і табунцями, нарізно, мотались навколо. Он табунець шелихвостів просто несеться на Карпа, я бачу його зведену догори цівку... бах, бах, і шелихвости, звившись догори, звернули в бік. Я ще поклав одного крижня. Карпо раз-у-раз-готив, але я не бачив і не чув, щоб яка качка впала.

— Що за чорт!—сердито пробурчав він і не стріляв у табунець чирят, що потім від нього очманіло налетіли на мене, і я двома пострілами збив аж четверо... Цівка моєї дубельтівки була гаряча і я навіть пропускав деяких чирят, щоб дати хоч трохи охолонути залізові. А Карпо, як розлютований вояка,

садив і садив у повітря, не влучаючи ні разу в дичину. А качки ніби глузували з нього і хмарками носились над головою.

Врешті він прогомонів: — Хай йому чорт! Заворожено, чи що! — І по хвилі я почув плескіт. Ще й зовсім не смеркло — він виїхав до мене.

— Багато? — глухо запитав він голосом, що трохи тремтів, хоч Карпо намагався виявити спокій.

— Вісімнадцятеро!

— Хм... а я ні однієї, — удаючи веселий тон, відказав він і посунувся в очерет, на місце, де ми мали ночувати.

Наші човни стояли поруч, туго прив'язані до очерету, з напруженими ташами. Ми вечеряли і час од часу просували крізь край таш один до одного в човен пляшку, постійного друга на полюванні.

— Грець його матері! — весело прогомонів Карпо — І справді можна повірити ворожбам: сьогодні ніби хто закляв мене.

— Атож, — відповів я, здійнявши нагар із свічки. — Я гадаю, це тобі за те, що обдурив мене, їдучи сюди, сказавши, що поїдем до Степана... — Я підмостив під голову свою куцину й розгорнув Винниченків другий том „Сонячної машини“.

— Слово чести, ця думка прийшла мені тільки біля рівчака, — лагідним голосом відповів він. — А за те, що ти таке про мене думаєш, на ранішньому леті ти нічого не встрілиш, а я десятків зо три, — додав він.

— Побачимо, — проказав я засипаючи, — і загасив свічку.

Вранці ми стояли на тих самих місцях, і я зовсім не квапився щось стріляти, — бож у мене було майже два десятки, — а дивився в бік мого приятеля. За яких чверть години він встиг звалити, мабуть, з десяток качок, і я, щоб він не перевершив кількісно моєї здобичі, взявся до діла. Але без сорому казка!.. Я промазав табунець і двох крижнів...

Карпо зареготався і кинув:— А що, не казав я! Чернуху, що летіла на мене, теж промазав, і вона, ніби шуткуючи зі мною, сіла просто на воду... „Що за притичина?.. Та що воно за капость така?.. Невже в сидячу не влучу?..“— подумав я і зиркнув у бік приятеля: чи не бачить він. Націлівся й торохнув у черника, що спокійно сидів на воді і позирав на всі боки, ніби вихваляючись перед похованими в кущах лисками, чомгами й курочками: „дивіться, який я хоробрий: на воді сиджу, під самісіньким носом у мисливця“...

Шрїт зашипів у воді, а Карпо з іронією в тоні голосно гукнув:— „Що ж ти, іроде, в сидячих качок стріляєш?!“

Черник звівся й винісся геть за очерети.

— Промазав?!— Карпо знову зареготав. А я вже згубив всяку надію що встрілити. Цілив по табунцях, гатив по одиначках, і мої постріли розривали повітря, не пошкодивши ані одну летючу тварину, ніби мої набої були без шроту.

Коли сонечко підвелось і лет закінчився,— я вїхав до Карпа...

— Що, не казав я?— промовив він, сидючи в човні і справовуючи його то в один, то другий бік озера, забираючи биту дичину.

— Скільки?— запитав він.

— Стільки й ти вчора.

— Ні однієї? Та що ти кажеш?— неймовірно звів він на мене очі.— А я дев'ятнадцять. На одну більше.

Я виправдувався, нарікав на зорю, що я був проти неї, на перші соняшні промені, що милили мені око, на човен, що рухався і не давав спокійно піднести рушницю, на комарів... Проте, дійсної причини не знав, як не знаю й досі.

Невідомо, як воно й сталось, але ми знову вїхали до гирла, і наші каючки пливли в напрямку додому, хоч ми й гадали бути в плавнях кілька

днів. Карпо завів балачку за Асю і всю причину нашої — його вечірньої, а моєї ранкової — невдачі поклав на неї. Мене чомусь пройняв гумор, і ми й не зчулися, як минули затоплену баржу.

— А чи презентувати нам хоч із півдесятки качок Парменам? — усміхаючись, запитав Карпо. — Я даю чотири, ти три. У нас лишиться по півтора десятки. Га?

І ми причадили до берега. — Іди вже сам, а я вартуватиму човни, — проказав Карпо тоном, що говорив за те, щоб сталось навпаки. Я мовчки виліз із качючка, пов'язав сім найліпших, що ми одібрали, качок і рушив з важенькою низкою до хвіртки.

Мабуть не було ще й восьмої години ранку, і роса дрібненькими краплинками вкривала зелень винограду та сповзала по гронах.

В дворі було тихо, спав мабуть, і сивий дідуган. Кілька свійських білих качок вишикувались перед дверима хати і, лагідно покрехтуючи, чекали, мабуть, на господиню, що винесе їм їсти. Вони не звернули на мене жадної уваги, і, коли я підійшов до дверей та тихенько постукав клямкою, — вони, перехиляючись з боку на бік, присунулись ближче до низенького ганку. За дверима глухо прогомонів старечий голос, і за мить я стояв перед дідом.

— А, ви? — люб'язним тоном прошамкав він. — Заходьте.

Я увійшов у хату, але там, крім нас двох із дідом, нікого не було.

— Оце, будь ласка, передайте вашим, — піднісши трохи в'язку дичини, промовив я.

— Дід поволі підвів руку до бороди і м'яв пальцями сиві волосинки. Його сухорляві пальці трохи тремтіли.

— Їх нема, — врешті видавив він із себе.

— Нема, зовсім нема, виїхали й більш не приїдуть? — закричав я, що дід аж поточився назад.

— Ні... я теж поїду до них, тільки передам ви-конкомові дачу...

Я безсилий, ніби хто мені хропнув під коліна, сів на ослінець...

— Ось, вони вам веліли передати,— промовив лагідно дід і витяг із шахи згорнутих кілька листків...

— А як же з дичиною?— безтямно промовив я, тріпнувши низкою...

— Я старий... Не розуміюся на них... Хай вже вам буде,— відповів дід.

Я потоптався на місці і, як прибитий, пішов геть з хати... У дворі спинився. Можливо, вони що просили нас за діда, і розгорнув листки. То була копія щоденника. Я кинув очима з початку до кінця і побачив приписку:

„Славні, Методію і Карпе! Прочитавши ще раз щоденника, ви зрозумієте чому ми виїхали. Не діло будівникам нового життя будувати власність. Мене, Асю, тільки одно дивує: як ви, юні люди, не обивателі, що їх єдиною втіхою в житті є жіночі пригоди та сімйові кубельця, паскудно дивитесь на жінку...“

Ми будемо робити для країни що наших сил, а ви хоч потурбуйтеся переродити жадливо-тваринну психіку спідничників, принаймні, хоч таких розумних, розвинених людей, як ви...

Ася“

Я хутко пішов до берега. Відчував, що моє лице палало від внутрішнього вогню сорому, і майже стрибнув, а не ступив у човна.

— Що? чому ж ти не віддав?— здивовано запитав Карпо, аж привставши в човні.

— Читай!— ткнув я йому папірці і взявся за весло. Карпо хутко пробіг очима приписку, мабуть, перечитав її ще раз, потім подивився на мене і усміхнувся гіркою усмішкою.

— От ідіоти!— зідхнувши, промовив він.

— Хто?— перепитав я, пильно дивлячись на його.

— Хто?— ми.— І він зареготав.

— Дійсно ідіоти,— згодився я і теж засміявся.— Почитай його щоденник,— відповів я.

Наче тягар спав з моїх пліч, я відчув себе легко і спокійно. Відштовхнув човна і подався попід берегом.

Позад я чув плескіт Карпового каючка. Я озирнувся. Карпо однією рукою поволі веслував, притримуючи край весла ліктем другої, що в її руці він тримав листки.

Він уважно читав їх.

1 Підступають
швагерочки — і Ліс,
і Гемейме

ШВАГЕРОЧКИ

А. КВІТКА

Із думками ехидними,
з гострими до мене.

Авторизований переклад з єврейської
Т. Масенка

Вже Ліс милі вустоньки розтуля:

Що не словд — то шпичак, то жало, то стріла.

Моїх мислей, мого духа дорогі споруди

Всі одразу пухирями водяними будуть.

Підступають швагерочки, мов гості жадані,

Щоб розбить отруйним словом

Міць мою востанне.

А я все держуся та кріплюсь:

Мозок свій одвагою наляю —

Боронити справу, що люблю.

Я кажу:

Прямують маси до сонця, на гори!

І тоді, мов жаба, квакає Ліс:

— Чув?

Цей мрійник з масами на гори поліз? —

З клоччя хліб та з висівок їм жбурни у морду,

А скажи: „від бога“ — жвакати муть гордо.

То Гемейме своїм ротом засмерділим пхика.

Та обидва — двоязикі, влєсливі, дволикі
З дотєпами, наклепами, цинічним фіґлярством
На манівці тягнуть маси од шляхів великих.
Мене повиває утома й огида,—

Та з першого круга боротьби не вийду.
2 Шваґерочки спритні, влєсливі та файні
Другу починають боротьбу негайну.
Я кажу:

— Країно

Незнаних народжень!
Де раб твій недавній — хазяїном кожний,
Де день барабаном, де сонце — кулак,
І кулак із барабаном:
Бірі-бом! — склика:
Ті, що ладні битись,
Що вперед ідуть,
Вічно ненаситний
Їх тривожний дух,—
Тут рятуюнок,
Відповідь отут!
Людина в нас вище.
Тут побідний герць,
Бо людина тут — боець.
Слухають мовчазно шваґерочки-гісті,
А потім Гемейма підштовхує Ліс:
— Скільки мрійником оцим намолото...
В нас людина — протилежність золоту,
У нас люди ходять
Дешевші за одяг.
Посковзлись у місті, ідучи з гори,
Упади на вулиці в наші дні,—
Кожний нахилиться: підняти твій бриль,
А голову — ні.
Занепала в країні
Вартість людини.
Мене повиває утома й огида,—
Та з другою круга боротьби не вийду.

3 Шваґерочкам мало мук моїх великих,
 На боротьбу третю маю від них виклик.
 Дружину я маю,
 Дитину й пісні —
 По-різному любі, кохані мені.
 І кожне з них частка моїх дум і подиху.
 Мов молоко матері, — холоне все в грудях,
 Коли ненароком,
 Любі мої спробують
 Зле кивнути оком.
 Гемейме із Лісом приходять до мене,
 Кажуть щиро, мило:
 — Пісні твої казенні.
 Про віттар та місяць заспівав би дзвінко,
 Хороше і ніжно, як співають інші.
 Шкода нам дитини і твоєї жінки,
 Таж вони мерцями в тебе, друже, стали.
 Що стає тобі?
 Топишся в юрбі!..
 Мене повиває утома й огида, —
 Та з третього круга боротьби не вийду.
 Тоді якась сила проймає істоту...
 — Стривай —
 Це ж лисиця та тхір на роботі!
 Смердить їм усе, як самі вони скрізь.
 — Бачив супрягів?
 Вітер їх заніс?
 Та зачили в потилицю, пошли їх до чорта!..

Редакція „Літературного
 Ярмарку“. Абсолютна

Е П І Л О Г

тиша. Повно жахливого нерухомого диму. Біля ша-
 хтівниць — двоє мисливців. Над їхніми головами нахи-
 лилися „болельщики“, що за одеським звичаєм
 болять грою. Населення в кімнаті те ж, що і в
 попередньому номері „Літературного Ярмарку“. Ко-
 рова шведської породи ще не зійшла із стіни, а

письменник на осло-ламо-козо-тапірі не посунувся й на крихту по шпалерах кімнати. Абсолютна тиша. Кладають шахи по шахівниці. Але чому тиша? Хто має слово? Увага, товариші. Редакція дала слово видавцеві, що не встиг висловитися в попередньому номері альманаху.

— Актив'яни, — каже хтось, — в чом дело? Я тільки — голос видавця, бо сам він навряд чи схоче отут з вами по-пустому теревенити. Він сидить у вид-цтві і керує книжковим царством. В той час як ви всі тормосите його, обвинувачуєте і проклинаєте, він, цей видавець, сидить на скелі, як Прометей, і орел сумління довбає йому печінку. Сотні тисяч, мільйони робітництва України чекають на книжку. Їхні руки простягаються до нас по книжку, вимагають негайного виконання їхніх наказів. Що ж ми робимо, товариші? Ми повстаємо проти зрозумілої книжки, що допоможе робітництву — хоч би вивчити мову.

— Скок-скок, та коником, та в тил! — несподівано озвався до свого партнера шахіст.

— Сором, товариші, — вів мову голос видавця, — не знати діалектики життя! Зараз у нас прі-рва, а не ринок збуту. Він висмоктує з нас усе. А ви хочете змусити його чекати шедеврів! На мою думку — треба випускати все, що письменники пишуть. Я розумію, що ви повстаєте проти художньо й ідейно-порожніх речей? Таж ідейно-порожніх видавництва, як вам відомо, не видають зараз.

— Ти дамою не лякай, — була сентенція шахіста, і він заховав од дами свого короля.

— Візьмемо „існуючий стан речей“, — казав голос видавця. — Шановний наш драматург виступав проти пересічності, проти „Єрусланів“, „руських песельників“, „Бов-Королевичів“, барабанної перемоги. Я розумію його. Я знаю, що ім'я літературі робить добра книжка, а не пересічність, дає паростки зерно, а не полова. Та це на майбутнє. В аспекті часу,

історичної перспективи. На той же час, коли література діє безпосередньо, на сьогоднішній день сьогоднішньої літератури — ще дмухає вітер часу, і не оді-
брати серед половин зерна. Воно летить разом і не
впало ще на землю.

— А я — шах! — од шахіста.

— А я — зась! — од його партнера.

— Треба на справжнє місце поставити критику!
Треба кричати, що є книжки шкідливі, є — пере-
січні, є — графоманські. Треба локалізувати можливі,
на вашу думку, шкідливі впливи цих книжок. Ось
що треба робити, а не закидати видавцеві те, що
він випускає такі книжки на ринок. Ви правильно
закінчили, шаковний товаришу драматург, — дійсно,
треба видавати великими тиражами роботи класиків
марксизму з галузі пролетарської естетики, проле-
тарського літературознавства. Тиражі теоретичних
робіт ще більш піднімуть тиражі художніх книжок.
Вийде на наше. Ми зможемо на гроші, зароблені з
„песельніков“, видати ті кращі речі, що їх ви
вимагаєте. Вони (ці речі) на жаль, ще частенько
не можуть дійти до робітника, бо він їх не ро-
зуміє.

— А я — шах знову! — шахіст.

— А я не з'являвся! — його партнер.

— Це — наклеп! — драматург.

— Я ж і кажу, — провадив голос видавця, — що
тоді є можливість видати дійсно хороші речі.

Я обстоюю таке побажання, — щоб письменники
були зубаті, як щупаки. Щоб їх не можна було леге-
сенько проковтнути. Щоб вони вміли тримати себе
у видавця.

Голос видавця зник, як крапля в воді, бо з'явся
страшенний галас. Шахісти покидали шахи (!). Ми-
сливці машинально помацали свої пояси, шукаючи
картечних патронів.

— Увага, — вчасно втрутилася Редакція, — „Ро-
бітничка Газета Пролетар друкує ось таке (читає“):

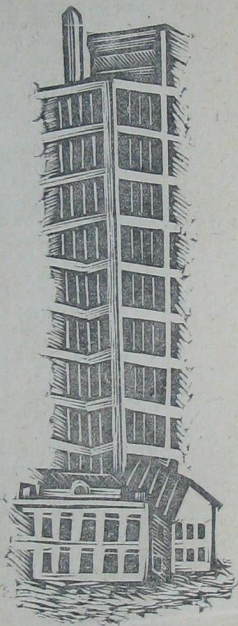
„ПИСЬМЕННИКИ НА МАСОВУ РОБОТУ

З метою якнайтіснішого зв'язку з робітниками м. Харкова група не об'єднаних письменників, співробітників альманаху „Літературний Ярмарок“, звернулась з такою заявою до правління та членів клубу „Металіст“:

Шановні товариші!

В умовах великого соціалістичного будівництва та загостреної класової боротьби інтереси нашої пролетарської революції вимагають якнайтіснішого єднання всіх справді живих та революційно-творчих бодай невеличких колективів.

Але доводиться визнати, що іноді в нашому житті ці прагнення здійснюються недостатньо. От хоч би, прикладом, взяти харківські колективи письменників та робітничі клуби, в тому числі й Ваш клуб „Металіст“. Чи зв'язані вони в достатній мірі між собою? Коли чесно відповісти, то не зовсім. Адже парадні зустрічі робітників і письменників, які останніми часами відбулися по робітничих клубах, мали все ж таки характер парадний, а не діловий. Сьогодні це можна вважати за пройдений етап. Треба налагоджувати постійні, безпосередні, ділові стосунки в робочих буднях, бо тільки цим

шляхом письменник революційної доби, може прийти до справжнього, а не фалшивого відображення робітничого життя.

Отже, щоб покласти початок цьому зв'язкові, ми, нижчепоіменовані письменники, заявляємо, що бажаємо допомагати роботі Вашого клубу, сподіваючись, що різні його гуртки, секції та заклади зуміють нас відповідно використати. В той же час ця робота дасть нам можливість безпосередньо зблизитися з членами Вашого клубу, ближче зазнайомитися з їхнім життям, побутом, мовою і т. ін.

Арк. Любченко.

І. Сенченко.

Підтримують :

М. Хвильовий.

Гр. Епик.

О. Копиленко.

Петро Панч.

І. Дніпровський.

О. Вишня.

Ю. Шпол.

М. Куліш.

Т. Масенко.

7. XI, Харків

Адреса : Державне Видавництво України“.

Настрій у всіх одразу робиться приємний та задоволений. Арк. Любченко інформує про те, як він читав цю заяву в клубі „Металіст“ 8-го листопада увечері.

Цими днями мені довелося ЛІСТ ДО РЕДАКЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ЯРМАРКУ дізнатися, що в „Літературно-науковому Вістникові“ за вересень року 1929-го, що видається той „Вістник“ у Львові, вміщено із трое моїх віршів.

У той же таки час довелося мені й того дізнатися, що редактор „Вістника“ є пан доктор Донцов.

Спішу сповістити редакцію, що : 1) я не давав добродієві Донцову дозволу друкувати мої вірші, хоча б

і старі, 2) добродій доктор Донцов цього дозволу в мене не прохав, 3) з доктором Донцовим і досі не був знайомий і познайомився тільки оце з його метою складати номер журналу, 4) зі складом співробітників журналу доктор Донцов досі мене не знайомив.

Спішу також заявити, що, не зважаючи на велику честь бути в компанії з добродієм Донцовим, я від цієї чести рішуче одмовляюся. Та я ніколи й не претендував на цю честь, щоб сказати щиро й прямо. Мої політичні погляди і мої літературно-етичні заборони мені цього не дозволяють. Я досі вважав і маю слабість і тепер вважати, що саме доктор Донцов і його однодумці є найлютіші вороги нової соціалістичної культури на українському ґрунті, а я саме думаю, що в будівництві цієї культури і моя єсть пайка. Одмовляюсь од чести. Дякую за ласку і прошу доктора Донцова одмовитись від експропріації моїх віршів. Думаю, що вони не принесуть йому щастя.

З повагою *Майк Йогансен*

Вельмишановна редакція! ОДВЕРТИЙ ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ „ЛІТЕРАТУРНОГО ЯРМАРКУ“
Не одмовте вмістити на сторінках Вашого журналу таке: ми, група пролетарських письменників, що беремо участь у Вашому позагруповому альманасі, прочитавши „Авангард“ № 3, не можемо не висловити свого обурення проти неприпустимих і об'єктивно контр-революційних вибриків В. Поліщука. Бувши революційним письменником, В. Поліщук тепер допустився не тільки найгрубішого порнографізму, якому не повинно бути місця в радянській пресі, і який дискредитує цю пресу, але й дійшов просто неймовірних своєю політичною неграмотністю, чи може ворожістю, таких тверджень, як, наприклад, найреакційнішого твердження про англійський „на-

род", чи безшабашно-обивательського пляскування довгим язиком про "якогось там Леніна".

Висловлюючи наш протест проти поліщуківщини, ми вимагаємо від пролетарської суспільности не тільки засудження такої, з дозволу сказати, „революційної“ літератури, а й ставимо перед відповідними контролюючими радянськими органами питання про те, щоб такої літератури надалі не з'являлося на радянському ринкові.

З доручення співробітників „Літератур. Ярмарку“.

М. Куліш

Ю. Яновський

В. Вразливий

М. Яловий

М. Хвильовий

Арк. Любченко

Ол. Досвітній

Гр. Епик

Харків, 10/XI 1929 р.

Пролог до книги сто сорокової	1
Олександр Копиленко — Визволення	4
Ів. Нехода — Україна. Уривок	164
Лист Ів. Сенченка до Петра Панча	164
Дм. Гордієнко — Могорич	169
П. Кодоміць. Вітрила в Простір. Коловорот землі. Поезія	186—187
Лист Ол. Слісаренка до редакції „Літературно-науко- вого вісника“	188
Юр. Шовкопляс — Професор	192
Лист Т. Мосейка до О. Кундзіча	236
М. Йогансен — Вікно зимового вагону. Поезія	250
Лист Григорія Епіка до Ол. Копиленка	251
Ол. Досвітній — „Винороб“	254
Л. Квітка — Швагерочки	296
Епілог	298

Сорочка роботи худ. Ан. Петрицького

Карусель і малюнки на берегах — дереворит і ліноріз —
4 АРМУ

Технічне оформлення — Я. Руденського.

30-00

(129) - 10

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК